

FISKERINÆRINGEN I FINNMARK UNDER OKKUPASJONEN

av

Bjørn-Petter Finstad

Hovedoppgave i historie våren 1993
Institutt for samfunnsvitenskap
Universitetet i Tromsø

Tilegnet minnet om farfar,
Kolbjørn Finstad - og
fisketurer etter småtorsk og
hvitting utenfor Nesodden i
indre Oslofjord.

Forord

I arbeidet med oppgaven står jeg i gjeld til mange, men jeg vil særlig framheve fiskere jeg har snakket med, fra Honningsvåg, Havøysund, Kamøyvær, Repvåg og Vardø. Våren 1991 ble det meste av det muntlige materialet til oppgaven samlet inn. I samtaler over svart kaffe og hjembakte lefser møtte jeg mennesker som på en innlevende måte klarte å gjenkalle minner fra en fortid som ikke er så langt unna i tid. Nær i tid, men samtidig så uendelig fjern, ikke minst for en student oppvokst sørpå. Rent fysisk er de fleste spor fra denne tiden borte for alltid, begravd i aske etter krigens brutale avslutning i Finnmark.

Samtalene med fiskerne favnet vidt, fra mellomkrigsårenes fattigdom og faglige kamp, via krigstidens knapphet og farer, til den nådeløse nedbrenningen, og den nedverdiggende perioden etterpå, da så mange av dem ble flyktninger i eget land. Mest snakket vi om fisket under okkupasjonen, og endringene som foregikk i disse årene.

Informantene ble født mellom 1905 og 1925. Felles for alle er at de drev fiske i mellomkrigsårene, og fortsatte med dette under okkupasjonen. Ellers er de ganske forskjellige. Noen drev mest med fjordfiske fra åpne båter og hadde fjøs og potetland ved siden av, andre var mannskap eller hovedsmenn på større bankskøyter.

Det har vært et mål å bruke disse intervjuene på en kritisk måte i oppgaven, ved siden av skriftlige kilder.

Veilederne Randi Rønning Balsvik og Pål Christensen har stilt velvillig opp fra første stund, og de fortjener takk for hjelpen. Takk går også til Nordkappmuseet, ved Kjersti Skavhaug og Gunnar Løkke.

Ansvar for eventuelle feil og mangler er likevel mitt alene.

Tromsø, mai 1993.

Bjørn-Petter Finstad

Innhold

INNLEDNING

Presentasjon av tema og problemstillinger.....	1
Litteratur.....	6
Kilder og kildekritikk.....	8

KAPITTEL 1: MELLOMKRIGSTIDEN

Innledning.....	11
Første verdenskrig.....	13
Motorisering og primitivisering.....	14
Opphøret av pomorhandelen.....	16
Endringene i vårtorskefisket.....	18
Selvbergingspolitikk og tråldrift.....	19
Råfiskprisene.....	21
"En maktfaktor i samfundet".....	23
"Bidrag til tidsmessige fiskefarkoster".....	25
Minsteprisordningen av 1936.....	27
Fra fiskerstreik til råfisklov.....	27
Oppsummering.....	29

KAPITTEL 2: FISKERIPOLITIKKEN UNDER OKKUPASJONEN

Innledning.....	31
Perioden før okkupasjonen.....	31
Abteilung Fischwirtschaft og de tyske målsettinger.....	34
Fischeinkaufgemeinschaft Norwegen.....	36
Samarbeidslinje og ferskfiskkontrakt.....	38
Forsyningsmyndighetene.....	41
Fiskerikomiteen av 1940.....	42
"Holde fisket mest mulig oppe".....	44
Fiskerinæringen sett fra London.....	46
Oppsummering.....	48

KAPITTEL 3: DELTAKELSEN I FISKET

Innledning.....	50
Fiskertallet i Norge før okkupasjonen.....	51
"Særlig småbåtfiskerne har tatt seg beskjefligelse i land".	52

Vinterfisket.....	55
Lofotfisket.....	56
Vårtorskefisket.....	58
Sommer- og høstfisket.....	63
"Den overveiende del av fiskerflåten har drevet fiske".....	63
Finnmarkskysten i krig.....	65
Oppsummering.....	68

KAPITTEL 4: FANGSTEMENGDENE

Innledning.....	71
Fangstmengdene i Norge.....	73
De samlede fangstmengdene i Finnmark.....	75
"Elendig resultat".....	79
Seifangstene.....	81
Oppsummering.....	84

KAPITTEL 5: FISKERNES ØKONOMISKE FORHOLD

Innledning.....	87
Fiskernes inntekter.....	87
Råfiskpriser og fangstverdier.....	91
Ekstrarasjoner og stimuleringsiltak.....	94
Bygge- og anleggsarbeid.....	95
Fraktvirksomheten.....	99
"Også sparerne legger til side".....	104
Selvforsyning og naturalhushold.....	106
Oppsummering.....	107

KAPITTEL 6: TILVIRKERLEDDET

Innledning.....	111
Fiskekjøperne.....	111
Tilvirkning før okkupasjonen.....	112
En ferskfiskerevolusjon.....	116
Fra tilvirkere til pakkere.....	120
Salg fra tilvirkerne til norske og tyske kjøpere.....	123
Oppsummering.....	126

KAPITTEL 7: FILETFABRIKKEN I HAMMERFEST

Innledning.....	129
"En fremtidssak av vital betydning".....	129

De tyske fryseriene.....	131
"Særlig samfunnsviktige arbeidsoppgaver".....	133
Råstofftilgangen.....	135
Produksjonsresultatet.....	139
"Hammerfest Kirkenes innstilt".....	140
Oppsummering.....	142

KONKLUSJON.....144

Forkortelser brukt i notene.....	150
Noter.....	150
Litteratur.....	172
Muntlige kilder.....	176
Trykte kilder.....	177
Arkivmateriale.....	178
Vedlegg.....	179
Kart.....	182

INNLEDNING

Presentasjon av tema og problemstillinger

"Vi rodde under krigen. Det ble litt bedre priser, men det var dårlige muligheter for å ro. Skulle du på sjøen og leite etter staurer, så fikk du ikke bruke lys. Men det var jo avsetning på fesken, for tyskeren, han tok jo unna alt."¹

Slik minnes en fisker fra Magerøya mulighetene for å drive fiske i krigsårene. Beskrivelsen griper rett inn i oppgavens tema: Hvilke endringer foregikk innen fiskerinæringen i Finnmark i krigsårene? Hvilke var viktigst? Og hva var årsakene til endringene?

Sommeren 1990 var jeg engasjert av Nordkappmuseet i Honningsvåg for å ordne og registrere arkivet til Finnmark Fiskarlag, fiskernes fagorganisasjon i fylket. Samtidig med arbeidet, startet jakten på et emne til hovedoppgave. Tanken på å studere hovednæringen i fylket i krigsårene dukket snart opp, og den ble videre utviklet etter kontakt med veiledere på Universitetet i Tromsø.

Fiskeriene har ennå en relativt liten plass innen historiefaget, og lite av historieforskningen om okkupasjonen har drøftet fiskerienes stilling. Og historieskrivningen om Finnmark i krigsårene har i stor grad vært rettet mot krigens avslutning. Høsten 1944 trakk de tyske soldatene seg ut av nordøstfronten, gjennom Finnmark til Lyngen i Nord-Troms. De brukte den brente jords taktikk. Bortsett fra enkelte steder i Øst-Finnmark, var skadene totale. Nedbrenningen var en katastrofe som savner sidestykke i nyere tid. Historikere og andre har beskrevet ødeleggelsene og evakueringen, og temaet vil ikke bli nærmere behandlet her.²

I oppgaven vil næringsperspektivet stå i sentrum, og andre forhold ved okkupasjonen, som motstand og samarbeid i forhold til fienden, vil bli mindre berørt. Vi vil se på næringen utfra et tilpasningsbegrep, fordi dette er den mest

relevante tilnærming til forståelsen av fiskerinæringen i Finnmark i disse årene. På denne måten vil vi studere nye sider ved okkupasjonen.

Begrepet fiskerinæring vil bli brukt i vid betydning. Først og fremst dekker det fiskerne, som utgjør fangstleddet i næringen. Hovedvekten vil bli lagt på virksomheten som var knyttet til fisket etter torskeartet fisk, særlig skreifisket, vårtorskefisket og sommerfisket etter sei.

For det andre vil vi drøfte endringene i mottaksleddet. Fiskekjøperne var fiskernes motpart, og kjøpte og produserte fangstene deres. I oppgaven vil vi konsentrere oppmerksomheten om tilvirkningen av fisk. En viktig side ved produksjonen på mange fiskebruk, var framstillingen av tran. Vi har valgt å utelate dette, både av tidshensyn og fordi kildematerialet er usikkert.³

Den tyske medvirkning i oppkjøp og produksjon utgjør den siste delen av fiskerinæringen som vil bli behandlet.

Okkupasjonen førte til store endringer. På det økonomiske området var endringene dels resultat av en målrettet politikk som gikk ut på å integrere det norske samfunnet i det tyske riket, dels var de en konsekvens av krigføringen og den massive militære oppbyggingen. Forandringer skjedde spesielt innen de næringsområder som var viktige for okkupasjonsmakten. Også der hvor krigføring hindret normal næringsvirksomhet, ble endringene omfattende.

Finnmarks utvikling i krigsårene er knyttet til begge disse faktorene. Fisk var blant de ressurser som Tyskland var spesielt opptatt av å utnytte. Finnmark var også mer utsatt for krigshandlinger enn andre fylker. Det må også nevnes at Finnmark hadde den største kontingent tyske soldater sammenlignet med andre fylker, både i absolutte tall og i forhold til befolkningen.

I mellomkrigsårene var fiskeriene i Finnmark preget av vanskeligheter. Pomorhandelens slutt, paripolitikken og proteksjonisme på verdensmarkedet danner noe av bakgrunnen for

periodens krisebetonte karakter. For fiskerne var det de lave og ustabile råfiskprisene som var det største problemet.

Krisen ble forsøkt løst ved forskjellige tiltak. Fiskerne konsentrerte seg om pris- og omsetningsforholdene. Råfiskloven av 1938 ga fiskernes salgslag, Norges Råfisklag, rett til å bestemme prisene på første hånd, dvs. fra kjøper til fisker. Før råfiskloven kom bestemte fiskekjøperne prisene på fangstene, og de var ofte lave og ustabile. Men råfiskordningen fikk bare såvidt virke før den tyske invasjonen.

I årene før krigsutbruddet var det en utvikling i retning av en mer sjødyktig fiskeflåte i Finnmark. Staten ytet bidrag og lån til bygging av større havgående fiskefartøyer - et tiltak som fikk stor betydning. Båtene er kjent som "statsbåtene". På redskapssiden hadde stadig flere begynt å ta i bruk snurpenot.

Fiskerinæringen var inne i en utviklingsfase ved krigsutbruddet, og var på vei ut av vanskelighetene. Dette reiser spørsmålet om okkupasjonen innebar brudd eller videreføring. Flere historikere har påvist forbindelseslinjer i utviklingen fra siste del av tredvetallet, gjennom krigsårene og ut i etterkrigstiden.⁴ Bruddet i 1940 er åpenbart på det politiske plan. Landet ble styrt av en okkupasjonsmakt som brukte en marionetteregjering til å iverksette sin politikk. Men på det økonomiske området har det vært påvist større grad av sammenheng mellom før- og etterkrigstid. Arbeidsmarkedet er et eksempel, der okkupasjonen innledet den lange perioden med full sysselsetting som kjennetegner femti- og sekstiårene. Spørsmålet om brudd eller kontinuitet skal drøftes i forhold til fiskerinæringen i Finnmark. Når oppgaven likevel avgrenses til selve okkupasjonstiden, er det ut fra den spesielle situasjonen i gjenreisningstiden. Krigens slutt i Finnmark markerer et brudd i utviklingen, og gjenreisningsarbeidet preget all virksomhet i mange år framover. Likevel vil vi komme inn på trekk ved fiskerinæringen under krigen som peker framover.

Brudd-kontinuitet har å gjøre med komparasjon i tid, i oppgaven vil vi også sammenligne utviklingen av fiskeriene i forskjellige deler av fylket. Sværholtklubben skiller Porsanger og Laksefjord, og fjellet danner skillet mellom kommunene i Vest- og Øst-Finnmark. Likeledes vil vi se på utviklingen mellom kyst- og fjordstrøk, i den grad dette er mulig. I mange av kommunene ble det drevet både kyst- og fjordfiske.

Mellomkrigsårene skal behandles i kapittel 1. Endring eller kontinuitet kan ikke studeres uten innsikt i hva som var utgangspunktet. Men sammenligningen med førkrigstiden vil være en ledetråd også i resten av oppgaven.

Fiskeripolitikken under okkupasjonen skal behandles i kapittel 2. Begrunnelsen for å gi dette så stor plass, er at de beslutninger som ble fattet på sentralt hold, fikk betydning for fiskerinæringen i hele landet. Og det er vår mening at utviklingen også i Finnmark må forstås på bakgrunn av de overordnede målsettinger på norsk og tysk side, slik de kom til uttrykk hos myndigheter og organisasjoner.

Det er allerede antydnet at fisk var viktig for okkupasjonsmakten, og i kapitlet vil vi legge vekt på hva som var de tyske mål for fiskeriene i Norge, og hvordan tyskerne arbeidet for å nå disse målene.

I den tiden Administrasjonsrådet satt sammen, ble mye av premissene for den økonomiske politikken under okkupasjonen lagt, og vi skal se på hva som skjedde innenfor fiskeriene. Norges Råfisklag spilte en sentral rolle i denne perioden. Videre vil vi se nærmere på hvordan Nasjonal Samling høsten 1940 forsøkte å omforme fiskerinæringen, og hvordan fiskernes fagorganisasjon, Norges Fiskarlag, reagerte. De norske forsyningsmyndighetenes virksomhet vil også bli belyst, særlig innsatsen for å sikre fisk til norsk forbruk.

Endelig vil kapitlet behandle London-regjeringens syn på fiskeriene i Norge under okkupasjonen.

I kapittel 3 flyttes perspektivet tilbake til Finnmark, der

utviklingen i fiskeryrket vil bli drøftet. Fiskerne var en sammensatt gruppe. Fiskeristatistikken skiller mellom fiske som eneyrke, hoved- og biyrke. Langs hele kysten har jordbruk vært den vanligste kombinasjonsnæringen til fiske. Men i Finnmark har de naturgitte forholdene vanskeliggjort jordbruk, til gjengjeld har fiskeinnsiget vært jevnere fordelt året igjennom enn i Troms, Vesterålen og Lofoten. Hvordan var fordelingen på de ulike kategoriene i krigsårene?

Fiskerne i Finnmark fikk endrete arbeidsvilkår under okkupasjonen. Mulighetene for å drive fiske på samme måte som tidligere, ble forverret. Fiskehavet ble innskrenket, det var knapphet på driftsmidler, og krigføringen gjorde det svært vanskelig og farlig å drive fiske mange steder. I kapitlet skal vi også se på utviklingen i deltakelsen i sesongfiskeriene. Deltakelsen i lofotfisket fra Finnmark vil også bli drøftet.

Et særtrekk ved fisket er de naturlige svingninger i bestandene fra år til år, og mellom ulike fiskefelt. I kapittel 4 skal fangstmengdene i de viktigste fiskeriene i Finnmark behandles. Her vil mengdene bli oppfattet som det konkrete uttrykk for fiskernes aktivitet på havet. Kapitlet står i nær sammenheng med det foregående.

De økonomiske forholdene for fiskerne endret seg i krigsårene. Fiskernes inntekt, formue og gjeld vil bli diskutert i kapittel 5, sammen med utviklingen i råfiskprisene. Vi skal også drøfte alternative inntektskilder for fiskerne under okkupasjonen.

De tre sistnevnte kapitlene har handlet om fiskerne. I kapittel 6 står mottaksleddet i sentrum. Fiskekjøperne kjøpte fiskernes fangster og tilvirket dem for eksport. Før krigen ble det meste av fangstene produsert som saltfisk og tørrfisk. Hvordan var tilvirkningen av fisk i okupasjonsårene?

Tyske interesser deltok også i fiskerinæringen under

okkupasjonen, og deres aktivitet var særlig knyttet til oppkjøp av fisk, og til produksjon. Tyske fiskeribedrifter samarbeidet tett med okkupasjonsmakten, og i kapittel 7 vil vi se på den fabrikken som ble bygd i Hammerfest i krigsårene.

Litteratur

Det er ikke skrevet noe som inngående behandler fiskerinæringen i Finnmark under okkupasjonen. Men både krigen og fiskeriene er i høy grad tilstede hos de forfatterne som har skrevet oversiktsverk om forskjellige deler av fylket. Vi starter i Vest-Finnmark. Klaus Iversen har skrevet Hammerfest bys historie fra 1914 og framover.⁵ I et kapittel om krigen beskriver forfatteren forholdene i ishavsbyen fra tyskernes ankomst til nedbrenningen. Hammerfest var viktig for okkupasjonsmakten på flere måter, blant annet var byen tysk ubåtbase. Viktigste i vår sammenheng er byens rolle som sentral fiskerihavn, og etableringen av en stor tysk filetfabrikk på Fuglenes.

I Einar Richter Hanssens verk om Nordkapp kommune (tidligere Kjølvik) er fiskeriene en hovedlinje fra steinalderen til nyere tid.⁶ Selv om endringene under krigen får relativt liten oppmerksomhet i denne boka, har forfatterens fiskerihistoriske perspektiv vært til stor hjelp.

Oversiktslitteraturen fra Øst-Finnmark omfatter to verk. Vardø bys historie er skrevet av Randi Rønning Balsvik.⁷ De delene som handler om okkupasjonen, viser de vanskelige forholdene befolkningen levde under, med stadige flyalarmer og bombeangrep. Forfatteren beskriver også hvordan fisket i Vardø ble hemmet av krigføringen.

Forholdene i Øst-Finnmark er også beskrevet i historien om Sør-Varanger. Aage Lundes bok er fra det minst fiskeriavhengige området av de fire bøkene om Finnmark.⁸ Men den gir god innsikt i hvor mange tyske soldater som var i østfylket, og sammen med boka om Vardø by gir den en forståelse av hvilke problemer som var knyttet til å drive

fiske i Varangerfjord-området.

Av den fiskerifaglige litteraturen må vi først og fremst nevne standardverket Våre fiskerier av Gerhard Meidell Gerhardsen.⁹ Forfatteren var sekretær ved Fiskeridirektoratets driftsøkonomiske undersøkelser. I to bøker drøftes deltakelsen i fiskeriene, fangstmengdene og anvendelsen av fisken i mellomkrigstiden og krigsårene. Boka om okkupasjonen var også ment å være et innlegg i debatten om oppbyggingen av fiskerinæringen i etterkrigstiden.

En av de fiskerifaglige bøkene som er mye brukt i oppgaven, er beretningen om Norges Råfisklag av Pål Christensen og Abraham Hallenstvedt.¹⁰ Forfatterne gir en grundig gjennomgang av problemene innen fiskeriene i mellomkrigsårene, og drøfter også sider ved salgslagets stilling under okkupasjonen.

Inge Strand har skrevet et kapittel som omhandler fiskeriene i Nordland under okkupasjonen i en bok om Nordlandsbanken.¹¹ Strand behandler mange av de samme forholdene innen fiskerinæringen i Nordland som vil bli drøftet i denne oppgaven om Finnmark.

I mellomkrigstiden gikk vårtorskefisket i Finnmark over fra å være et kystnært fiske til å bli et bankfiske. Hva slags betydning endringene fikk for fiskerne, blir vist av Nils Kolle i en hovedoppgave.¹² Kolle drøfter sysselsettingen i fiskeriene, fiskeflåtens utvikling, samt de økonomiske forholdene for fiskerne i Finnmark i mellomkrigstiden.

Innen kategorien okkupasjonshistorie er det litteraturen som handler om økonomiske forhold som har vært av størst interesse. Et hovedverk om den tyske økonomiske politikken i Norge, er skrevet av briten Alan Milward.¹³ Han viser tyskernes idelogiske holdning bak politikken, og motsetningene mellom mål og realiteter i tyskernes krigføring.

Helge Paulsen har også skrevet om den økonomiske politikken.¹⁴ Det samme har Jon Vea, i en oppgave der han kartlegger næringslivets holdninger det første krigsåret.¹⁵

Vi må også nevne Edvard Bulls oversiktsverk om mellomkrigstiden og okkupasjonen.¹⁶

Kilder og kildekritikk

Fiskere fra Honningsvåg, Sarnes, Repvåg og Kamøyvær i Nordkapp kommune og fra Havøysund i Måsøy, har vært av uvurderlig betydning som informanter i den tidlige fasen av arbeidet.¹⁷ Her må også nevnes samtaler av mer uformell art med fiskere fra andre deler av fylket, blant annet Vardø.

Fiskerne kommer til orde ulike steder i oppgaven, men det muntlige materialet er ikke brukt like mye som planlagt. Bakgrunnen er at intervjuene ble foretatt før alle problemstillinger var ferdig utviklet. Dessuten er arbeidet med muntlige kilder svært tidkrevende.

Også på en annen måte er muntlige kilder problematiske å bruke. Folk husker gjerne det de ønsker å huske, og "rasjonaliserer" bort saker de er usikre på eller som føles ubehagelige. Noe kan skyldes intervjusituasjonen. Inntrykket er likevel at det fremdeles er forhold ved okkupasjonen som er uoppgjort i mange sinn. Dette gjelder særlig spørsmål som har med økonomi å gjøre. Men selv om det er enkelte ting intervjuene ikke har gitt svar på, har innsamlingen av dette materialet vært meget inspirerende i arbeidet.

Fiskekjøper Helge Richardsen fra Tromsø har også vært en nyttig informant.¹⁸ Han drev med eksport av fersk fisk før okkupasjonen. Selv om han er fra Tromsø, kan hans vurderinger i stor grad overføres til Finnmark.

En helt spesiell informant er Hanna Anny Evensen, som er bosatt i Hammerfest.¹⁹ Hun kommer opprinnelig fra Ukraina, men var tvangsutskrevet til arbeid på den tyske fabrikken i Hammerfest.

Det skriftlige kildegrunnlaget er svært spredt, og det har vært nødvendig å bruke en ekstensiv utnyttelse av mange kilder, framfor en intensiv drøfting av noen få utvalgte. Viktigst er fiskeristatistikken NOS Norges Fiskerier som ble utgitt av Fiskeridirektøren.²⁰ Statistikken gir opplysninger om antall fiskere, oppgaver over fangstmengder, produksjon og verdier av fangstene. Fiskeristatistikken bygger på oppgaver gitt av lensmenn, og er i stor grad basert på skjønn.²¹ Særlig

er plasseringen av fiskere i forskjellige kategorier usikker, fordi dette ble oppfattet ulikt fra sted til sted. I statistikken finnes også oppgaver over deltakelsen i sesongfiskeriene. De er ikke til å stole på, fordi mange fiskere kunne bli registrert flere ganger i løpet av en sesong, dersom de forflyttet seg mellom ulike fiskevær.

Enda lavere er trolig statistikkenes pålitelighet når det gjelder fangstmengdene, og spesielt i krigsårene. For det første ble mye fisk omsatt utenom de ordinære kanalene, og dette ble ikke registrert i den offisielle statistikken. For det andre var hjemmefisket mer intenst under okkupasjonen enn tidligere - en fiskeriaktivitet som heller ikke ble registrert. Likevel velger vi å bruke statistikken, men må hele tiden ta hensyn til svakhetene ved denne kilden.

Fiskeridirektøren utga også Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier (ÅBVNF).²² Publikasjonen inneholder beretninger om sesongfiskeriene. Under de større fiskeriene ble det avholdt spesielle tellingsdager, der antall deltakende fiskere ble registrert etter hjemsted, redskaper og fartøy. Tellingene ble utført av folk med særlige forutsetninger, og påliteligheten vurderes som høy.²³

Ved siden av den trykte fiskeristatistikken, må nevnes de beretninger og kvartalsrapporter som fiskeriinspektør Ragnvald Skotnes i Finnmark sendte til Fiskeridirektøren i Bergen.²⁴ Skotnes ble ansatt som inspektør i begynnelsen av tredvetallet. I okkupasjonstiden holdt han til dels i Vardø, dels i Vadsø. Få, om noen, satt så sentralt plassert i fiskerinæringen i Finnmark under krigen som han, og hans vurderinger i rapportene må oppfattes som svært pålitelige. Men det er likevel åpenbart at han ikke kunne ha oversikt over alt som foregikk, selv om han hadde hjelp fra oppsynsfolk flere steder i fylket.

Et annet viktig kildemateriale er arkivene etter den tyske fiskeriforvaltningsavdelingen under Reichskommissariat i Oslo, Abteilung Fischwirtschaft.²⁵ Materialet gir et godt bilde av okkupasjonsmaktens aktivitet innen fiskeriene, og det er grunn til å feste lit til opplysningene. Hver dag mottok

avdelingen meldinger og telegrammer fra informanter langs kysten. Det ble rapportert om spesielle vanskeligheter innen fiskeriene, hvor mye fisk som ble fanget og hvordan produksjonen gikk ved de tyske bedriftene. Levningsaspektet ved disse kildene viser den tyske fiskeriledelsens omfattende informasjonsbehov. Opplysningene ble for det meste samlet av den tyske sammenslutningen for innkjøp av fisk i Norge, Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen.

I dette arkivet finnes også kilder som kaster lys over den frakt- og transportvirksomheten som fiskeskøyter utførte i Finnmark i krigsårene.

Vi har vi også brukt spredt materiale fra den norske fiskeriforvaltningen ved Handelsdepartementet²⁶ og ved Fiskeridirektoratet. I det sistnevnte kildematerialet må særlig nevnes arkivene etter Klaus Sunnanå. Han var sekretær i Norges Fiskarlag fra 1936 til 1946. Fra 1941 og resten av okkupasjonstiden var han imidlertid fiskerisekretær for den norske legasjon i Stockholm og senere i London-administrasjonen. Det er materialet fra denne perioden som er mest brukt.²⁷

Materiale fra fiskernes organisasjoner har også vært brukt. Det gjelder styre- og salgstyreberetninger til Norges Råfisklag.²⁸ Det har også vært anledning til å gå igjennom deler av arkivet til Norges Fiskarlag i Trondheim.²⁹ I dette materialet må vi særlig nevne saker som har med den tyske virksomheten i fiskeriene å gjøre, samt saker angående fagorganisasjonens avdeling lengst i nord, Finnmark Fiskarlag.³⁰

Offentlige publikasjoner i form av utredninger og innstillinger har blitt brukt i større og mindre grad. Særlig bør nevnes Statistisk-økonomisk utsyn over krigsårene.³¹

Ellers henvises til oversikt over kildematerialet bak i oppgaven og til noteapparatet.

KAPITTEL 1: MELLOMKRIGSTIDEN

Innledning

I august 1937 var fiskeriinspektør Ragnvald Skotnes på reise til Russenes i Porsanger. Der møtte han folk fra fiskarlaget "Samhold" og fra arbeiderlaget. De lokale organisasjonsfolkene ønsket å drøfte mulighetene for å få støtte til bygging av en rorbod på Nordre Langøy utenfor Olderfjord i Porsanger. I et brev til Fiskeridirektøren forteller Skotnes om bakgrunnen:

"Det hender ikke så skjelden at fiskerne som bor i det indre av Porsanger var ute på fiskefeltet når vinden selv av mindre styrke falt ut fjorden, måtte ta ophold på en av de mange holmer og øyer ute i fjorden inntil vinden løiet av, og det kunde til tider ta lang tid."¹

De fleste fiskefartøylene i Porsanger, daværende Kistrand herred, var mindre båter uten motor. Når det blåste opp fikk fiskerne problemer med å komme seg hjem, og de måtte derfor søke ly på øyene. På en av dem var det satt opp noen gammer, men de var små og kalde. Fiskerne ba derfor om offentlig støtte til å få oppført en rorbod med plass til 25 fiskere på Nordre Langøy.

Fiskeriinspektørens beskrivelse av forholdene i fjorden er rystende lesning: "Befolkningen i Porsanger er meget fattig, bor tildels i dårlige hus, og ikke så skjelden under samme tak som kreaturene."² Men han legger også til at fiskefeltet på fjorden var godt, selv om fiskerne av og til hadde vanskeligheter med å få solgt torske- og seifangstene.

I hovedtrekk kan vi si at fiskeribefolkningen i Finnmark bodde enten i fjordstrøk eller i kyststrøk i mellomkrigstiden. Kistrand var en typisk fjordkommune der størstedelen av befolkningen var samer eller kvener, og fiske ble drevet i kombinasjon med jordbruk.³ Fiskerne solgte fangstene til oppkjøpsbåter, eller hengte fisken selv og solgte ferdig tørrfisk til lokale kjøpmenn. Andre fjordkommuner i Vest-Finnmark var Alta, Talvik og Kvalsund. I Øst-Finnmark kan vi regne Lebesby, Tana, Nesseby og Sør-Varanger til denne kategorien.⁴

Det er ikke mulig å si om beskrivelsen til Skotnes passer på fjordene generelt. Kanskje han overdrev for å styrke søknaden, dessuten kan hans beskrivelse være farget av bestemte holdninger til samer og kvener. Likevel vet vi at det var svært fattigslige forhold i mange fjordstrøk i fylket på denne tiden.⁵

I de ytre kyststrøk finner vi kommuner som Loppa, Hasvik, Sørøysund, Måsøy og Kjølvik i vest, og Gamvik, Berlevåg, Vardø by, Vardø herred og Nord-Varanger i Øst-Finnmark.⁶ Også i disse områdene var det store økonomiske vanskeligheter i mellomkrigstiden, om enn på en annen måte enn i fjordene. Arbeidsledigheten i byene og de større værene var høy. Fiskerne på disse stedene hadde bare havet å stole på. Hvis fisket sviktet, hadde de ikke samme mulighet til å satse mer på jordbruk som folk inne i fjordene.

Sagt på en forenklet måte, var fjordbefolkningens fattigdom knyttet til at de var så lite integrert i en moderne økonomi. For kystfolket var problemet motsatt, der var det nettopp pengesamfunnets kriser som var årsak til vanskelighetene.

Mellomkrigsårene var en krisetid i det meste av landet. Men få steder, om noen, var nøden så stor som i Finnmark. I perioden 1911-1915 var gjennomsnittlig spebarnsdødelighet pr. 1.000 levendefødte 129 i Finnmark, mens for Norge var tallet 66. I 1931-1935 hadde dødeligheten i Finnmark sunket til 92, altså en sterk forbedring.⁷ Men ennå på slutten av tredvetallet, var sjansen for å dø i de første leveår dobbelt så stor i vårt nordligste fylke som i landet som helhet.⁸ Tuberkulose eller tæring var dessuten mer utbredt enn noen andre steder i landet.

I dette kapitlet skal vi drøfte hvilke endringer fiskerinæringen gjennomgikk i årene mellom krigene, de sosiale forholdene vil ikke bli nærmere behandlet. Når perioden behandles i et eget kapittel, er det for å få en forståelse av hvordan fiskerinæringen så ut før utbruddet av andre verdenskrig. For å vurdere virkningene av okkupasjonen, må vi vite hva som var utgangspunktet. Kapitlet skal ikke behandle

alle sidene ved den komplekse situasjonen for fiskerinæringen i Finnmark i disse årene, men gi en oversikt over de viktigste utviklingstrekk. Vi begynner med den første verdenskrig.

Første verdenskrig

Verdenskrigen var en "gulltid" for fiskerinæringen, spesielt de første krigsårene. Det var gode avsetningsmuligheter for fisk og fiskerne tjente godt. Særlig tyske kjøpere var ivrige, og kjøpte ofte direkte av fiskerne.⁹ I Hammerfest og de fleste fiskeværene omkring var det tyske innkjøpsagenter. Hammerfestinger ble rekruttert som lossearbeidere til tyske lasteskip, som seilte østover og kjøpte fisk og tran i de fleste værene helt til Vardø.¹⁰

Som nøytral part i krigen ble Norge presset fra både tysk og britisk side. Begge var interessert i norsk fisk: Tyskerne som mat til egen befolkning, og britene for å hindre at motparten fikk fatt i den. Britiske myndigheter mislikte sterkt at Norge forsynte Tyskland med fisk. I 1916 ble derfor den norsk-britiske fiskeriavtale inngått. Avtalen gikk ut på at Storbritannia skulle kjøpe alle fiskeprodukter som ikke gikk til norsk forbruk, til fastsatte priser. Men avtalen ble for dyr for England, og den norske stat måtte overta oppkjøpene fra 1917. Dette ble organisert gjennom Statens Fiskecentral. De faste prisene ble satt som garanterte minstepriser. Det vil si at hvis tilvirkerne betalte minsteprisen til fisker, ville staten gå inn og dekke eventuelle tap for tilvirkerleddet ved videre omsetning av fisken.

Den statlige oppkjøpsvirksomheten ble avvirket i 1921 med store tap. Staten satt igjen med lagre av fisk av dårlig kvalitet, og de virket trykkende på prisene.¹¹ Den statlige virksomheten bidro dessuten til en negativ holdning til offentlig inngripen i fiskeriene.

Trass i gode priser enkelte år, medførte ikke krigen noen varig oppgangstid for fiskerne. Dessuten steg prisene på

driftsmidler og andre avhengighetsvarer, mens fiskeprisene ble stående uforandret.

De høye råfiskprisene førte til at mange fiskere fikk forventninger om gode tider. De tok derfor opp lån for å skaffe motor til fartøyene.

Motorisering og primitivisering

Det er vanlig å datere starten på motoriseringen av fiskeflåten til årene omkring århundreskiftet. Prosessen foregikk i ulikt tempo forskjellige steder, Møre og Romsdal var for eksempel tidligere ute enn de nordnorske fylkene.¹² I Finnmark kom motoriseringen aller sist. Sekretær Meidell Gerhardsen i Fiskeridirektoratet beskrev utviklingen slik: "I 1911 hadde fylket bare 92 dekte og 20 åpne motorfarkoster. Vel halvparten av den flåten som fylket rådde over i 1920, var anskaffet i de dyre årene under og like etter forrige verdenskrig."¹³

Bakgrunnen for at fylket var så sent ute, var mangel på kapital. Dessuten virket nærheten til fiskefeltene og pomorhandelen til å bevare den lite mobile flåten av mindre fartøyer. Men fra 1915 til 1920 ble motoriseringen gjennomført også i Finnmark.

Motorfartøyene var ujevnt fordelt. Det var flest motoriserte dekkfartøy i de ytterste strøkene, noe som sannsynligvis har en etnisk forklaring. Edvard Bull skriver at sjøsamene hadde "ofte særlige vansker med å utnytte motordrift i fiske og andre dyre redskaper: Deres dårlige norskkunnskaper satte dem ikke i stand til å orientere seg i det norske kredittsystemet og skaffe seg lån."¹⁴ Det var dessuten lite rasjonelt med gjeld i en husholdsorientert økonomi, som var den vanligste tilpasningen i fjordene.

Overgangen til motorfartøyer førte til framveksten av en ny type fiskevær. De gamle hadde hatt én eneveldig væreier, i de nye kunne fiskerne velge hvem de ville selge fangstene til. Nyværene var dessuten gode havner, med spesialiserte

funksjoner, forretninger, sparebank og hurtigruteanløp (se kapittel 6).

Et annet resultat av motoriseringen var helårsfiskeren.¹⁵ Vi skal komme tilbake til de ulike kategoriene av fiskere i kapittel 3 om deltakelsen i fiskeriene under okkupasjonen. Her skal det bare fastslås at den nye helårsfiskeren gjerne bodde i nyværene, og han drev året rundt med et moderne, kapitalkrevende fartøy.

Generelt førte motoriseringen til at fiskerne ble sterkere integrert i en pengebasert økonomi. På to måter ble avhengigheten av kontantinntekter større. For det første ved en gjeldsstifting i tidligere ukjent skala. For det andre ved at en motor trenger drivstoff som måtte betales i penger.

Paripolitikken på 1920-tallet gikk ut på å skrive opp krona tilbake til kursen fra før første verdenskrig, og de som hadde gjeld ble meget hardt rammet.¹⁶ Fiskernes hadde stiftet gjeld i en oppgangstid, hovedsaklig på grunn av krigskonjunktorene. Men tilbakebetalingen måtte skje i mye "dyrere" kroner. Dessuten falt prisen på fisk. For fiskerinæringen gikk pengepolitikken sammen med problemene som var knyttet til alkoholforbudet. Etter at Norge innførte forbud mot alkoholomsetning, ble norske fiskeprodukter tollbelagt ved salg til de vineksporterende og fiskeimporterende land.

"Primitiviseringshypotesen" til historikeren Edvard Bull er basert på utviklingen i lofotfisket i mellomkrigsårene. Der vokste antall deltakere, samtidig som det foregikk en tilbakevending til småbåtdrift og enkle redskaper.¹⁷ En tilsvarende utvikling finner vi i Finnmark. Utover i mellomkrigstiden var det en stagnasjon i veksten av dekkete motorfartøyer, mens tallet på åpne motorfartøyer vokste.¹⁸ Først helt mot slutten av tiåret var det igjen vekst i den mest moderne flåten.

På tredvetallet var fremdeles halvparten av de deltakende fartøyer i vårtorskefisket i Finnmark åpne båter uten motor.¹⁹ Dette fisket var tradisjonelt det viktigste sesongfiskeriet i fylket.

Nøyaktig hvor mange i hele fylket som drev fiske fra åpne robåter, er imidlertid usikkert. Heller ikke Merkeregistret fra Fiskeridirektøren gir svar på dette. Fra merkeplikten var nemlig unntatt "seksaarede og mindre baater, som ikke er forsynt med fast motor."²⁰

I 1938 utkom en bok om de norske fiskerier i Tyskland, skrevet av fiskerikonsulent Oscar Sund ved Fiskeridirektoratet. I en oversikt over flåten, oppgis at det var 2.600 mindre robåter som ble brukt i fiske i Finnmark i 1935, men som ikke var registrert i Merkeregistret.²¹ Til sammenligning var det 763 dekkete og 571 åpne motorfartøyer som var registrert i Merkeregistret.²² Det var altså dobbelt så mange små robåter som motorbåter i fiske. I Troms og Nordland utgjorde for øvrig andelen små robåter en enda større del av flåten enn i Finnmark. Opplysningene om antall robåter bygger på antakelser og ikke nøyaktige tellinger, de må derfor tolkes med forsiktighet.

Opphøret av pomorhandelen

Den russiske revolusjon satte en stopper for pomorhandelen. Opphøret ble særlig merkbart når det gjaldt salg av sommerfangstene. Om sommeren er det dårlige tørkeforhold for fisk, fordi spyfluene legger egg i kjøttet på fisken. Derfor kalles perioden fra juli til september for "makketida". Pomorene hadde imidlertid sørget for avsetningen om sommeren. De nord-russiske handelsfolkene kjøpte fisk som de saltet selv, ofte direkte i fartøyene, eller de kjøpte ferdigtilvirket saltfisk.

Det er uvisst i hvor stor grad opphøret av pomorhandelen kan forklare problemene for finnmarksfiskerne i mellomkrigsårene. For de fleste fiskere hadde vårtorskefisket størst økonomisk betydning, og det var så og si avsluttet da pomorskutene begynte å komme. Opphøret falt dessuten sammen med en del andre forhold som skapte vanskeligheter for fiskerinæringen.

Virkningene var forskjellige fra et område til et annet. Vardø, som var sentrum for pomorhandelen, ble selvsagt hardt rammet. Historikeren Randi Rønning Balsvik skriver: "Ingen andre byer solgte så mye saltfisk til Russland som Vardø. Omkring seks millioner kilo ble eksportert i "vanlige" år. I de siste fire åra før krigen tok russeskutene med seg fra tolv til sytten millioner kilo hvert år."²³

I fjordene i Finnmark var også bortfallet av handelen meget følbart. Den sjøsamiske befolkningen hadde små båter og var derfor avhengig av å kunne fiske om sommeren da været var best.²⁴ Mangelen på større fartøyer gjorde det vanskelig for dem å frakte fangstene til de større havnene ute på kysten, der det meste av fiskeomsetningen foregikk. Russeskutene hadde seilt helt inn i fjordene i Alta, Porsanger, Laksefjord, Tana og Varanger. Pomorene handlet direkte med fjordfolket og byttet til seg fisk mot rugmel og andre varer. Andre steder var det nesten slutt på byttehandelen. På kysten, i de større fiskeværene og i byene, var dette mer og mer blitt en handel av ordinær art, med penger som byttemiddel.²⁵ I større og større grad foregikk handelen her mellom fiskekjøperne og skipperne på pomorskutene. Men det tradisjonelle varebyttet mellom russerne og den fattige fiskerallmuen forsvant ikke helt før "russehandelen" tok slutt etter 1917.

Opphøret betydde først og fremst at befolkningen i Finnmark fikk et bein mindre å stå på. Slutten på handelen falt sammen med motoriseringen, som betydde en større avhengighet av kontantinntekter for fiskerne, en overgang som hadde blitt vanskelig uansett. Når pomorhandelen tok slutt, ble avhengigheten av de andre fiskeriene om vinteren og våren større.

Motoriseringen av fiskeflåten og opphøret av pomorhandelen markerte en utvikling i retning av større forskjeller mellom kyst- og fjordstrøk i næringstilpasning. Alle ulikheter til tross: Før motoriseringen var sjøsamene og den norske fiskerbefolkningen i større grad i "samme båt". Pomorhandelen hadde hatt en bevarende virkning på den sjøsamiske husholdsøkonomien.²⁶ Nå ble fjordstrøkene liggende

i bakevja, og med sin lite mobile flåte ble de akterutseilt av de ytre kyststrøk. I fjordene valgte derfor mange å satse på heltidsjordbruk.

Endringene i vårtorskefisket

Vårtorskefisket var et av de store sesongfiskeriene i Finnmark. Det har foregått i månedene april til juni, og var basert på fiske etter ikke-kjønnsmoden torsk som beitet på lodde. Fisket blir også kalt vårfisket, loddefisket eller loddetorskefisket. Her vil vi bruke betegnelsen vårtorskefisket. Nils Kolle skriver følgende i sin hovedoppgave om fiskets utvikling i mellomkrigstiden:

"Tradisjonelt var loddetorskefiskeriet i Finnmark et betydelig sesongfiskeri hvor fangstutbyttet enkelte gode år kunne komme opp mot 100 000 tonn. Fangstene ble tatt i de nære kystfarvann, og fiskeriet samlet stor deltakelse fra Finnmark og Nord-Norge ellers."²⁷

Med unntak av enkelte år, var det en sterk nedgang i fangstutbyttet på tjue- og tredvetallet. Kolle mener at dette har sammenheng med at bestanden flyttet seg fra de nære kystområder og ut til bankene, samt til farvannene øst på Murmankysten. Deltakelse i fisket krevde derfor store, havgående fartøyer. Men som vi har vært inne på, skjedde det tvertimot en primitivisering av flåten i disse årene.

Virkningene av at vårtorsken uteble fra de nære fiskefelter, var forskjellige fra fjordstrøk til kyststrøk. Deltakelsen i vårtorskefisket var gjennomgående større av fiskere fra de ytre strøk, enn fra fjordene.²⁸ Fjordfiskerne hadde små fartøyer, men samtidig større muligheter for kombinasjonsdrift. Fiskerne fra kyst- og øyværene, kunne i mindre grad satse på jordbruk når fisket sviktet. De var henvist til å drive på, men de færreste hadde økonomisk evne til å investere i havgående fartøyer som var egnet for bankdrift.

Kolle ser en nær sammenheng mellom endringene i bestandsgrunnlaget i vårtorskefisket og den vanskelige økonomiske situasjonen for finnmarksfiskerne i mellomkrigstiden. Han konkluderer med følgende:

"Flertallet av de finnmarksfiskere som sist på 1920-tallet og ut gjennom 1930-åra rustet seg og dro på loddetorskefiske, hadde lite eller intet økonomisk utbytte av dette foretakende."²⁹

Likevel ble deltakelsen av finnmarkinger i fisket opprettholdt, trass i at bare de store fartøyene hadde muligheter til å oppsøke fiskemengdene ut på bankene og dermed få et brukbart utbytte. Forklaringen er at mange fiskere ikke hadde noe valg, i en tid med fravær av andre sysselsettingsmuligheter.

Årsakene til mellomkrigstidens krise i Finnmark er mange og kompliserte. I tillegg til økologiske faktorer, var utvilsomt mange av problemene knyttet til internasjonale forhold.

Selvbergingspolitikk og tråldrif

Fiskerinæringen er svært eksportavhengig, omtrent 90% av fangstene ble solgt til utlandet i mellomkrigstiden. Krisene som tok til etter at første verdenskrig var slutt, kom til å ramme fiskerinæringen meget hardt. Det var overproduksjon av fiskeprodukter med påfølgende prisfall og avsetningsvansker.

Etter krakket i 1929 var det en utvikling i retning av større proteksjonisme i internasjonal økonomi. Fiskerinæringen merket dette ved at det ble lagt restriksjoner på handelen med fisk. Eksport av fersk fisk var en forholdsvis liten, men verdifull del av fiskerinæringen. Mesteparten av ferskfisken ble ført til England og Tyskland. Fram til 1932 økte utførselen, men etter dette ble eksporten til de engelske markeder kvoteregulert. Ferskfiskeeksporten stagnerte, særlig etter at også det tyske markedet ble regulert. I 1933 ble det lagt toll på innførselen av fisk fra Norge. De

proteksjonistiske tiltakene hindret en videreutvikling av ferskfiskproduksjonen, og fiskerinæringen var som før henvist til de tradisjonelle sortene tørrfisk og klippfisk. Vi skal komme nærmere tilbake til dette i kapittel 6.

Handelsrestriksjonene var en side ved selvbergingspolitikken, en annen var oppbygging og opprustning av trålerflåtene, særlig de engelske og tyske. Fiskerne i Nord-Norge gikk sterkt imot den utenlandske tråldriften i norske farvann. Trålerne gikk innaskjærs på vei til og fra fiskefeltene - underveis ødela båtene de faststående redskapene til fiskerne. Dessuten førte store trålfangster til at prisene ble presset ned på verdensmarkedet.

De dårlige erfaringene med utenlandske trålere medførte stor skepsis også overfor norsk tråldriften. Spørsmålet dreide seg om den tradisjonelle livsformen for fiskerne.³⁰ Trålerne var eid av redere. Fiskerne fryktet at de ville bli redusert til lønnsarbeidere, som mannskap. Dessuten ville mange bli overflødige.

Men trålerne betyde også inntekter for enkelte i Finnmark. Historikeren Einar Richter Hanssen har pekt på at den utenlandske tråldriften ga arbeid for folk i Honningsvåg.³¹ Fartøyene bunkret vann og kull, og mannskapene kjøpte forsyninger. Mannskap ble også hyrt fra Honningsvåg. Anløpene må ha hatt stor økonomisk betydning. I 1938 var det mer enn 3.700 anløp av utenlandske trålere i Honningsvåg.

Holdningene til tråldriften var imidlertid overveiende negative, særlig etter at det norske bankfisket utenfor kysten av Finnmark tok seg opp. Trålerne fisket for det meste utenfor fiskerigrensen. Konfrontasjonen mellom norske bankfartøyer og trålere fra England og Tyskland ble mer direkte.

Fiskerne fikk medhold fra politisk hold. Den første trålerloven hadde kommet i 1908, og forbød trålfiske innenfor den norske territorialgrensen på 3 nautiske mil.³² Etter trålerloven av 1936 ble norsk trålfiske forbudt uten konsesjon. Loven var først midlertidig, men ble gjort permanent tre år etter. Samtidig ble det satt et tak på antall konsesjoner til elleve.

Den strenge lovgivningen hadde til hensikt å bevare den sosiale og økonomiske strukturen til fiskeribefolkningen. Grunnlaget var den fiskereide kystflåte og en desentralisert bosetting. Trålfisket var et fremmedelement; den representerte kapitalens inntreden i fiskeriene. Dersom trålfisket ble sluppet løs, ville tusenvis av fiskere bli overflødige, noe som også ville påvirke bosettingen. Trålerloven må sees i lys av mellomkrigstidens vanskeligheter innenfor fiskeriene.

Råfiskprisene

Det største problemet for fiskerne i mellomkrigsårene var de lave og varierende fiskeprisene. Før minsteprisordningen trådte i kraft i 1936, bestemte fiskekjøperne prisen på råfisken. I det meste av mellomkrigsårene var prisene svært lave. Under den første verdenskrig steg prisene. Råfiskprisen på torsk ble mere enn fordoblet mellom 1914 og 1918. Året etter raste torskeprisene nedover. I 1927 var bunnen nådd - fiskerne fikk da gjennomsnittlig 6,2 øre pr. kilo sløyd torsk.³³ Torskeprisene i Finnmark lå sannsynligvis enda lavere; prisene der har alltid ligget under nivået i resten av Nord-Norge.³⁴ Dette har sammenheng med større transportkostnader og et vanskeligere klima med hensyn til tørking av fisk. Kvaliteten ble derfor dårligere, og fiskerne fikk mindre betalt når de solgte fangstene sine til tilvirkerne.

Råfiskprisene var også svært svingende. De kunne variere fra fiskevær til fiskevær, og fra dag til dag. En fisker fra Kamøyvær forteller om fiskeprisen i 1927: "Det var i april måned vi begynte med loddeline. Da fikk vi 5 øre kiloen for torsken.(...) På andre sjøværet fikk vi 4 øre kiloen. Da sluttet vi med lina. Det gikk ikke an å ro."³⁵ Og om sommeren var det nærmest stillstand i avsetningen, forteller han. De vanskelige omsetningsforholdene holdt seg gjennom det meste av mellomkrigstiden. I siste halvdel av tredveårene, rodde vår fisker med seinot: "Vi fikk for to og en halv kilos sei ned i

7 øre støkket."³⁶ På det verste kunne fiskeprisene svinge innenfor et og samme døgn. Fra å ligge på ett nivå om n morgenen, kunne de synke utover dagen ettersom fiskemengdene økte.

Hva var årsakene til de lave og svingende råfiskprisene? Dette finnes det ikke et enkelt svar på, problemene i fiskerinæringen hadde både ytre og indre årsaker. Generelt sett var hele verdensøkonomien ute av balanse i årene etter første verdenskrig, med overproduksjon av matvarer.

Som nevnt ovenfor, fikk den norske klipp- og tørrfiskeeksporten vanskeligheter etter at de vinkesporterende land la toll på fiskeprodukter fra Norge i forbudstiden. Sanksjonene i forbindelse med den italienske okkupasjonen av Etiopia, skapte også problemer. Italia var et av de viktigste markedene for tørrfisk fra Nord-Norge.

I flere europeiske land ble det et gjennombrudd for fersk fisk, noe som har sammenheng både med tråldrift, men også med utbyggingen av kjøle- og fryseteknologi. Norge ble hengende etter, og var henvist til å produsere det meste av fangstene som klippfisk og tørrfisk, og eksportere til lite betalingsdyktige markeder.

De lave og ustabile råfiskprisene hadde også sin årsak i hjemlige forhold. Fisk er en fersk vare som er lite verdt hvis den blir gammel. Fiskerne var avhengig av å få solgt fangstene sine så snart de kom på land, og var på den måten prisgitt kjøperne. Fiskerne på sin side hadde potensiell makt, i den forstand at de kontrollerte råstofftilgangen. Men når de opptrådte hver for seg, kunne de ikke utnytte dette. Det var umulig å holde fangstene tilbake i forsøk på å presse prisene i været; kjøperne hadde god tilgang på fisk uansett, på grunn av at antall fiskere var så høyt. Mange fiskere sto dessuten i et gjeldsforhold til kjøperne, eller var avhengig av kreditt til kjøp av andre varer. Fravær av en samlet opptreden fra fiskernes side gjorde at fiskekjøperne kunne spille dem ut mot hverandre og dermed presse prisene ytterligere ned.³⁷

Prisen fra kjøper til fisker var også avhengig av hvilken pris det neste leddet - eksportørene - ville betale.

Christensen og Hallenstvedt skriver: "...den kjøper som hadde betalt dårligst pris til fisker kunne komme med det laveste tilbudet på eksportmarkedet."³⁸ Det var stor innbyrdes konkurranse mellom eksportørene, noe som var skadelig i et marked med fallende priser. Eksportørene handlet på egen hånd, istedenfor å opptre samlet og forsøke å bremse prisfallet. Resultatet var ytterligere lave og ustabile priser. De mest skadelidende var fiskerne.

Hva slags krisestrategi hadde fiskerne? Når råfiskprisene sank, måtte de kompensere ved å fiske mer. Men større råstofftilgang til kjøperne førte til enda lavere priser. Tilgangen på annet arbeid var svært dårlig. Den vanskelige arbeidsmarkedssituasjonen førte heller til at flere og flere slo seg på fiske: "Fiskerinæringa måtte absorbere mye av krisa i andre næringer, sjøen fungerte som en nødsarbeidsplass, som et alternativ eller supplement til kommunenes stadig mer anstrengte fattigbudsjetter".³⁹

En annen strategi var organisasjon.

"En maktfaktor i samfundet"

Av individuelle kriseløsninger var det som vist få gode alternativer. Hva med de kollektive? Fiskerne var blant de siste større yrkesgruppene som fikk landsomfattende faglige organisasjoner. Hva hindret en tidligere organisering? Dette vet vi ennå lite om. Men idealer om fiskeren som den frie individualisten, sto sterkt på kysten.⁴⁰ Sammenlignet med for eksempel industriarbeiderne, var mange fiskere selvstendige næringsdrivende som eide produksjonsmidlene selv. Utbyttet av fisket var avhengig av en rekke faktorer, deriblant fiskerens innsats og dyktighet. Et visst konkurranseelement har derfor vært tilstede i fiskermiljøene.

Individualismen var imidlertid ikke det eneste trekk ved fiskerne. Lottsystemet, der utbyttet av fisket deles likt mellom mannskap, høvedsmann og båt/redskap, viser at det var sterke fellesskapsinstitusjoner også blant fiskerne. Dessuten

var fartøyer og redskaper ofte eid av fiskere i fellesskap.

Selve yrkesutøvelsen skapte dårligere betingelser for organisering, med fravær fra hjemstedet store deler av året. De geografiske avstandene med dårlig kommunikasjon kan også trekkes fram. Som et siste moment skal nevnes at vøreiersystemet, med sterke vertikale bånd, hindret felles opptreden fra fiskernes side.

I 1926 ble Norges Fiskarlag dannet. Finnmark fikk sitt fylkeslag i 1928 under navnet Finnmark fylkes fiskerlag. Før dette hadde det vært enkelte lokale fiskarlag i Finnmark, i Vardø fra 1916.⁴¹

Finnmark fylkes fiskerlag fikk liten tilslutning. Et nytt lag ble derfor dannet i 1930. I 1931 gikk de to lagene sammen i Finnmark Fiskerforbund.⁴² (I 1933 skiftet det navn til Finnmark Fiskarlag). I 1932 hadde laget 222 medlemmer, organisert i ni lokale fiskarlag. Fiskerne i de ytre strøk var tidligst ute. Det var lokallag i Kamøyvær, Honningsvåg, Nordvågen, Kjøllefjord, Skjøtningberg, Mehamn, Berlevåg, Vardø og Kiberg. Året etter var antallet økt til sytten. Fram til

Tabell 1.1 Finnmark Fiskarlag. Antall lokallag og medlemmer 1932-1944.

År	Antall lokallag	Antall medlemmer
1932	9	222
1933	17	487
1934	20	599
1935	22	619
1936	49	1219
1938	78	2733
1943	81	3666
1944	92	4468

Kilder: Årsberetninger Finnmark Fiskarlag 1931-1938 (Finnmark Fiskarlags arkiv, Nordkappmuseet). Rapportskjema/fortegnelse fra Finnmark Fiskarlag til Norges Fiskarlag 1938 og 1943. Oversikt over antall lokallag i Norges Fiskarlag 1944 (Norges Fiskarlags arkiv, Trondheim).

1936 fortsatte oppgangen, og både medlemstallet og lokallagstallet ble fordoblet. Veksten fortsatte fram til 1938, da antall organiserte fiskere i Finnmark var over

2.700. I årsberetningen for Finnmark Fiskarlag for 1937-1938, heter det at "fiskernes organisasjon har vunnet frem til en plass i samfundet og blitt en maktfaktor som aldri har forekommet i fiskernes historie." I denne perioden kom også fjordfiskerne sterkere med. Under okkupasjonen fortsatte veksten, og nådde nesten 4.500 medlemmer i 1944.

Den faglige organiseringen foregikk i en tid med store økonomiske vanskeligheter for fiskerne. Medlemsveksten etter midten av tredvetallet har sannsynligvis sammenheng med den agitasjon og virksomhet som kom i kjølvannet av arbeidet for å få til organisert omsetning av fisk. Mobiliseringen av fiskerne var en forutsetning for å få til politiske løsninger på fiskernes problemer. De individuelle løsningene hadde vist seg lite hensiktsmessige. Den faglige organiseringen var et brudd med individualismen.

For noen var det dessuten første skritt mot et brudd med det avhengighetsforhold som mange hadde i forhold til lokale væreiere. Men dette skal ikke overdrives. I de større fiskeværene eller i byene på finnmarkskysten var det flere fiskekjøpere som konkurrerte innbyrdes. "Nessekongenes" storhetstid var forbi de aller fleste steder i Finnmark på denne tiden.⁴³

"Bidrag til tidsmessige fiskefarkoster"

I februar 1933 sendte Finnmark Fiskarlag et telegram til Stortinget med krav om nødsmidler til fiskeribefolkningen i fylket. Saken ble oversendt fiskeriinspektøren i Finnmark, Ragnvald Skotnes i Vardø.⁴⁴ Skotnes avga en uttalelse som skulle få stor betydning. Han viste til at fiskeriene de siste årene hadde foregått langt til havs, slik det ikke var mulig for de mindre båter å delta i fisket. På denne bakgrunn foreslo han at det offentlige burde gi bidrag til "anskaffelse av tidsmessige fiskerbåter".⁴⁵

Statens Fiskarbank hadde blitt opprettet i 1921. I utgangspunktet skulle den være en kredittinstitusjon der

fiskerne kunne skaffe seg lån til større båter og bedre redskaper. Men det er uvisst hvor stor betydning banken hadde i Finnmark. I 1931 uttalte ihvertfall Skotnes' forgjenger, fiskeriinspektør Dahl, at banken hadde liten betydning.⁴⁶ Kommunene måtte nemlig gi garantier før Fiskarbanken kunne yte lån til fiskerne, men den vanskelige kommuneøkonomien på denne tiden gjorde dem til lite troverdige kausjonister overfor banken.

Forslaget til Skotnes ble fulgt opp, og de første 16 båtene ble bygd i årene 1933-34. Båtene var skøyter på mellom 42 og 47 fot og fikk snart navnet "statsbåtene". Det blir også brukt betegnelsen "nygaardsvoldsbåter", fordi regjeringen Nygaardsvold fulgte opp tiltaket og økte bevilgningene til formålet. Etterhvert var det statsbåter i de fleste kystfylker.

Støtten ble gitt til partsrederier. Det offentlige dekket halvparten av kostnadene, mens resten skulle dekkes med lån i Statens Fiskarbank. I 1939 var det 35 slike fartøyer i Finnmark, og ytterligere 17 var levert fram til juni 1943.⁴⁷ De senere skøytene var større enn de første. Statsbåtene utgjorde en liten andel av den samlede flåten. Men fartøyene var relativt store, og utgjorde en desto større del av den samlede tonnasje i fylkets flåte. Båtene skaffet mange arbeidsplasser - det kunne være et mannskap på opptil 12 mann på de største båtene.⁴⁸ Men hvis vi regner med et gjennomsnittlig mannskap på 7 fiskere pr. båt, skaffet fylkets statsbåter arbeidsmuligheter for omtrent 360 fiskere i 1943. Dette utgjorde litt mindre enn 4% av fiskerne i Finnmark. De fleste av mannskapene på statsbåtene, drev trolig fiske som ene- eller hovedyrke.

Den psykologiske virkningen av det offentlige tiltaket var kanskje størst. At fiskerne kunne få støtte til havgående fartøyer, var en utstrakt hånd fra staten i en depresjonstid. Sammen med andre tiltak, bidro statsbåtene til å så et håp om lysere tider i siste halvdel av tredveårene.

Minsteprisordningen av 1936

Hovedspørsmålet for fiskernes faglige arbeid på tredvetallet, var å få orden på de kaotiske omsetningsforholdene i næringen.⁴⁹ Det er ikke mulig her å komme inn på den omfattende prosessen som foregikk i disse årene - vi skal bare peke på det viktigste som skjedde.

Vinteren 1936 ble det vedtatt en minsteprisordning for råfisk på Stortinget. I lang tid hadde dette vært et fiskerkrav. Bakgrunnen for vedtaket var utenrikspolitiske hendelser som rammet norsk fiskeeksport: Sanksjonene mot Italia etter angrepet på Etiopia i 1935. Vedtaket om statsgaranterte minstepriser gikk ut på at staten skulle dekke eventuelle tap for tilvirkerne og eksportørene, dersom disse hadde betalt minsteprisen til fiskerne. Ordningen omfattet fisk som gikk til salting og henging. Det ble sett på som et midlertidig tiltak, men ble gjentatt de neste sesongene.

Minsteprisordningen ble sett på som en fordel av de fleste innen fiskerinæringen, men fiskerne ønsket primært en ordning som var av mer permanent karakter. Det fikk de senere, da råfiskloven ble vedtatt.

Noen fiskere var lite fornøyd med ordningen. Sjøsamene i Laksefjord hadde tidligere alltid fått solgt fangstene sine til kjøperne, mot lavere betaling enn de norske fiskerne fikk.⁵⁰ Men minsteprisordningen førte til at kjøperne av praktiske grunner helst kjøpte hos de fiskerne som kunne levere størst mengder av gangen. Kjøperne var mindre interessert i å dra innover i fjordene for å kjøpe små mengder fisk av sjøsamene, når de var sikret mot tap ved å kjøpe i varene der tilgangen på fisk var større.

Fra fiskerstreik til råfisklov

Minsteprisordningen omfattet bare torsk som gikk til henging og salting. Den 1. november 1936 var det et masse møte i Vardø med 200 fiskere, der spørsmålet om minstepriser også for andre

sorter og til annen bruk ble diskutert. En avtale om minstepriser ble inngått mellom Vardø Faglige Fiskarlag og Vardø Handelsforenings Ferskfiskgruppe. Om avtalen heter det i boka om Råfisklagets historie:

"Torsk og hyse til ising (dvs. fersk anvendelse) skulle betales med 12 øre og hyse til hending med 8 øre. Iverksettelsen var betinget av at fiskerne og kjøperne i de andre værene i Øst-Finnmark sluttet seg til. Fiskerne forpliktet seg samtidig til boikott av kjøpere som ikke ville holde seg til avtalen."⁵¹

Avtalen førte på kort sikt til stabile priser. Men fiskerne var ikke helt fornøyde. Tilreisende kjøpere følte seg ikke forpliktet av avtalen. Dessuten var det et fiskerkrav at ordningen måtte få offentlig godkjenning.

Ordningen brøt sammen under vårtorskefisket året etter. I begynnelsen av september 1937 - et år etter at initiativet til avtalen var reist - ble fiskere i Vardø enige om å presse fram en avgjørelse for å få til en lovbeskyttelse av avtalen. Den varslede aksjonen førte til at Handelsdepartementet sendte melding om at et utvalg skulle nedsettes for å drøfte spørsmålet. Men fiskerne ville ha håndfaste beviser og gikk til fiskerstreik den 11. september. Kort etter kom utvalget sammen. Av sju medlemmer, var Finnmark representert med tre; foruten sekretær i Finnmark Fiskarlag, Alfred Vågnes, og Sigurd Rønning fra Vardø Faglige Fiskarlag, var fiskeriinspektør Ragnvald Skotnes med i utvalget.

Så nær som alt fiske i Vardø ble innstilt under streiken. Byen var full av fiskere som holdt streikemøter.⁵² Streiken fikk god oppslutning også i resten av Finnmark.

Utvalget arbeidet raskt - den 21. september kom et anbefalingsforslag om at minsteprisavtalen skulle få lovbeskyttelse, noe den fikk i november samme år. Utvalgets innstilling understreket at minsteprisavtalen var midlertidig, og at man burde arbeide for en permanent løsning, basert på en salgsorganisasjon av fiskere. Fiskerstreiken ble avblåst.

Kort etter ble råfiskkomiteen nedsatt, den arbeidet fram forslaget om en lov om organisert omsetning av råfisk, som ble

vedtatt av Stortinget sommeren 1938. Loven ga fiskernes salgslag lovbeskyttet rett til å omsette fisk, og dermed til å bestemme prisen til fiskerne. Norges Råfisklag ble stiftet senere samme høst. I januar 1940 begynte den nye ordningen å virke for fullt, etter at salgslaget hadde drevet en begrenset omsetning av fisk i 1939-sesongen.

Den nye ordningen for førstehåndsomsetning av fisk, møtte stor motstand fra kjøperne og eksportørene. De mistet sin tidligere maktposisjon. Dessuten hadde minsteprissystemet gitt dem en garanti mot tap, men nå skulle den offentlige støtten til fiskeriene betales i form av en fisketrygd, til å understøtte Råfisklagets priser.

Råfiskloven knesatte et nytt prinsipp: Råfisken var fiskerens produkt, og det var derfor fiskerne, og ikke kjøperne, som hadde rett til å bestemme prisen på første hånd.

Før loven trådte i kraft, ble det holdt en avstemning blant fiskerne om hva de mente om at råfiskomsetningen ble organisert. I Finnmark gikk hele 93% av de som deltok inn for forslaget. Fiskerstreiken hadde sannsynligvis virket mobiliserende.

Oppsummering

Mellomkrigstiden var en sammenhengende krisetid for fiskerinæringen i Finnmark. Problemene hadde mange årsaker, både indre og ytre, som delvis var vevd sammen. Mange fiskere hadde lånt penger til å kjøpe motor i oppgangstiden under og rett etter første verdenskrig, men gjelda måtte nedbetales i en tid med paripolitikk og fallende fiskepriser. Prisfallet hadde sammenheng med en internasjonal overproduksjon av matvarer. Videre skapte det norske alkoholforbudet problemer for eksporten av klippfisk og tørrfisk. Og pomorhandelens opphør førte til at fiskerne, særlig i fjordene, mistet en viktig avsetningskilde for sommerfangstene.

På tredvetallet var problemene knyttet til proteksjonisme og vekst i trålerflåten i land som tidligere hadde kjøpt mye

fisk fra Norge. Dette rammet særlig utviklingen av ferskfiskeeksporten, og førte til at næringen måtte satse på tørrfiskfiskproduksjon til land med liten betalingsevne.

Problemen ble forsterket av økologiske faktorer. Vårtorskebestandene flyttet seg fra de nære kystområder og ut til bankene. Dette rammet de fiskerne som ikke hadde havgående fartøyer, og det vil si de fleste i fiskere i Finnmark.

Statsbåtene og råfiskloven var lyspunkter som pekte ut av fiskernes krise på tredvetallet. Råfiskloven blir kalt "fiskernes grunnlov" og blir sett på som den viktigste reformen for fiskerne i mellomkrigstiden, særlig blant de eldre fiskerne. Imidlertid fikk den nye omsetningsordningen bare såvidt virke før okkupasjonen.

I årene før krigsutbruddet hadde det altså skjedd store framskritt for fiskerinæringen, og fiskernes organisering var utvilsomt en nødvendig forutsetning for den offentlige fiskeripolitikken som ble ført. Statens engasjement for å bedre fiskernes stilling var noe nytt, og det skapte optimisme etter en lang periode med vanskeligheter.

Vi skal imidlertid ikke overdrive virkningene av det som skjedde i årene rett før okkupasjonen. Fiske var ennå et yrke med et visst fattigdomspreg, og mange fiskere i Finnmark drev fremdeles fiske fra åpne båter uten motor. Og fiskebrukene produserte tørrfisk som de fikk dårlig betaling for.

Den tyske invasjonen førte til omfattende endringer. I neste kapittel skal vi studere de overordnede fiskeripolitiske målsettinger på norsk og tysk side under okkupasjonen.

KAPITTEL 2: FISKERIPOLITIKKEN UNDER OKKUPASJONEN

Innledning

I dette kapitlet skal vi drøfte fiskeripolitikken i krigsårene, og fiskerinæringen i Finnmark vil komme i bakgrunnen. Likevel mener vi at det er helt nødvendig å se grundig på de beslutninger og vedtak som organisasjoner og myndigheter fattet på sentralt hold. Begrepet fiskeripolitikk må oppfattes i vid forstand og omfatter målsettingene til okkupasjonsmakten, de norske myndigheter og fiskernes organisasjoner.

Bakgrunnen for den tyske okkupasjonen av Norge var først og fremst strategisk. Men tyskerne hadde også andre mål, både politiske og økonomiske. Ved siden av de militære planene bak angrepet på Norge, ble det lagt planer for hvordan de økonomiske ressursene skulle utnyttets på best mulig måte.¹

De økonomiske planene må sees i sammenheng med de større politiske mål. Tyskerne ønsket å innlemme Norge i "die Großraumwirtschaft", planen for organiseringen av den økonomiske virksomheten i Europa under tysk herredømme. Arbeidsdeling og planlegging skulle erstatte ødeleggende konkurranse. Fisk og fiskeprodukter var blant de norske ressurser som Tyskland var spesielt interessert i, og Norge var tiltenkt rollen som Europas proteinleverandør.²

Perioden før okkupasjonen

På tredvetallet var det innførselstoll ved eksport av fersk fisk til Tyskland. Etter krigsutbruddet i september 1939 opphørte tollene, og eksporten økte sterkt (se også kapittel 6). Som under første verdenskrig ble Norge utsatt for press fra de krigførende parter, og britene ville som sist hindre norsk fiskeeksport til Tyskland.³ I slutten av februar 1940 kom det imidlertid i stand handelsavtaler med både Storbritannia og Tyskland.

Fiskeridelen i den tysk-norske avtalen gikk ut på at Tyskland skulle få kjøpe 50.000 tonn fersk og frossen filet,

samt endel tørr- og klippfisk.⁴ Til sammenligning var ferskfiskutførselen til Tyskland på knappe 5.000 tonn i 1938.⁵ Den totale eksporten av fersk fisk dette året var på 24.000 tonn.⁶ Råstoffmengden i handelsavtalen utgjorde egentlig det dobbelte kvantum, fordi man regner at omtrent halvparten går bort i svinn ved filetproduksjon.⁷

Det eksisterte ikke anlegg for større produksjon av frossen filet i Norge før okkupasjonen. Men i november 1939 hadde det tyske trålrederiet "Nordsee" Deutsche Hochseefischerei foreslått å anlegge et stort fryseri i Trondheim, og i mars 1940 ble A/S Frostfilet dannet. Det var også nordmenn med i selskapet.⁸ Kort tid etter okkupasjonen kom driften i gang ved Frostfilet - det første av de fire store fryseriene som tyskerne anla under okkupasjonen (se kapittel 7).

Tyske fiskeriinteresser handlet raskt etter at handelsavtalen var et faktum. Den 9. mars 1940 hadde tyske representanter et møte i Handelsdepartementet "for å finne den beste arbeidsmåte for å avta de store kvanta som nu kunde selges."⁹ De tyske deltakerne var Heinz Köser som møtte for de tyske importørene, og herr Norwald fra de tyske næringsmyndigheter. Også sekretær Grahl fra det norske konsulat i Hamburg møtte.

Kort tid etter møtte de samme tyske representanter norske eksportører for å gjøre nærmere avtaler om utførsel av fisk til Tyskland, sammen med fiskerisekretær Grahl. Møtene foregikk i Svolvær, og direktør Johs. Overå i Norges Råfisklag deltok også.¹⁰ Som representant for 14 nordnorske fiskeeksportører, møtte Jens Dragøy fra Tromsø. Fire av firmaene var fra Finnmark, og de drev ferskfiskeksport fra Hammerfest, Havøysund, Honningsvåg, Båtsfjord og Vardø. På møtet deltok også en direktør fra "Nordsee", som altså sto bak Frostfilet i Trondheim. Kontrakten som ble underskrevet, gikk ut på at de norske eksportørene skulle levere fersk fisk og filet på tilsammen 24.000 tonn, omregnet til rundfisk.

På møtene ble det også drøftet muligheter til større leveranser i framtiden - representanten for de tyske

ernæringsmyndigheter var interessert i hvor mye fisk Norge overhodet kunne levere, og direktør Overå i Råfisklaget antydte et kvantum på 260.000 tonn ferskfisk pr. år. Hvor mye fisk var dette? Samlet utbytte av saltvannsfiskeriene varierte mellom 660.000 tonn og litt over 1.000.000 tonn i tredveårene.¹¹ Overå mente altså at Norge kunne levere mellom 25 og 40 prosent av det totale kvantum av fisk og sild som ble brakt i land, til Tyskland. I tillegg skulle dette leveres som fersk vare. Produksjonen av fersk fisk i Norge var svært lav, for eksempel ble bare mellom 2 og 3 prosent av fangstene fra lofotfisket produsert fersk på tredvetallet (se tabell 6.2). Dessuten foregikk produksjonen uten bruk av teknologi, ved at fisken ble iset i kasser.

Svolvær-møtene var vanlige forretningsmessige møter. Norske fiskerimyndigheter var orientert om disse møtene og hadde selv hatt kontakt med de tyske representantene. Slikt sett var det ikke noe unormalt i disse forbindelsene, som åpnet for de største leveranser av ferskfisk til da. At fiskernes salgslag deltok, sammen med eksportørene, var kanskje uvanlig. Men Råfisklaget hadde lovbeskyttet rett til å fastsette prisene, og var nok den organisasjonen som på dette tidspunkt hadde størst oversikt over fiskemengder og prisgrunnlag.

Kontrakten skulle iverksettes umiddelbart, under lofotfisket som pågikk. Men det er tvilsomt om avtalen ble oppfylt - under en måned senere kom den tyske invasjonen. I denne sammenheng er det viktigst at den tyske aktiviteten la føringer på den senere utviklingen. Dessuten fikk tyskerne gjennom avtalen forestillinger om hvor store mengder fisk Norge var i stand til å levere.

Kontrakten mellom de tyske kjøpere og de norske ferskfiskeksportører understreker Tysklands mål med de norske fiskerier før okkupasjonen: Å skaffe mest mulig norsk fisk, rund og filet, i fersk og frossen tilstand. Etter invasjonen ble målet forsøkt oppnådd under direkte tysk ledelse i Norge.

Abteilung Fischwirtschaft og de tyske målsettinger

Fra slutten av april 1940 og de neste fem årene ble den øverste sivile myndighet i Norge ivaretatt av et Reichskommissariat, med tre hovedavdelinger. Det var en forvaltningsavdeling og en avdeling for presse og propaganda. Den viktigste var imidlertid Hauptabteilung Volkswirtschaft.¹² Tyskernes fiskeriforvaltning i Norge ble administrert av underavdelingen Abteilung Fischwirtschaft.

Tyskerne hadde som mål å øke importen av fersk fisk. Implisitt i den tyske fiskeripolitikk lå det et utviklingsperspektiv, slik den britiske historikeren Alan Milward har vist. De tyske lederne hadde stor beundring for de norske primærnæringene, men de så på fiskerinæringen som underutviklet. Fiskerne og bøndene var de utvalgte gruppene som skulle få forbedret levestandard etter okkupasjonen.¹³ Fiskerne skulle frigjøres fra sine utbyttere ved at de fikk økte inntekter. I mellomkrigstiden ble det aller meste av fiskefangstene tilvirket som tørrfisk eller klippfisk som gikk til markeder med liten betalingsevne. Men den tyske ledelse mente at fangstenes verdi burde økes, og til dette trengtes en fiskeforedlingsindustri som kunne produsere frossen fisk som ga bedre pris. Den første årsrapporten til Reichskommissariatet viser hvordan tyskerne så på sin rolle i prosessen (Milwards overs.):

"It is clear that developments involving so great reorientation of Norwegian fishing can only proceed under German influence and German capital participation. The Norwegian economy can never produce enough capital strength to perform the great tasks which grow in the future."¹⁴

Synet på fiskerne hadde klare ideologiske trekk. Den økte produksjonen av bearbeidet fisk som den tyske invasjonen ville føre med seg, ville skape arbeidsmuligheter og styrke bosettingen i Nord-Norge, noe som var nødvendig for å beskytte det nordisk-germanske folket i området.¹⁵ Deler av den tyske administrasjonen så på norske bønder og fiskere som en "arisk", ubesudlet bastion mot det internasjonale

pengeveldet.¹⁶

Det er uvisst hvor stor betydning denne ideologien hadde utenom skrivebordene til de tyske lederne, men likevel understreker dette primærnæringenes plass i deres tankegang. Imidlertid var ideologien full av motsetninger når det gjelder fiskeriene. Samtidig som fiskerne ble beundret som selvstendige småprodusenter, var det tysk kapital og moderne teknologi som skulle frigjøre dem. Dette står i kontrast til de norske fiskernes avvisning av kapitalens inntrenging i næringen, særlig i fangstleddet. Fiskerinæringen i Tyskland derimot, besto av moderne fryserier og trålere, og var bygd opp av pengesterke konserner.

Den fascistiske ideologi fikk for øvrig lite fotfeste i fiskermiljøene. Kystbefolkningen i Nord-Norge var for eksempel mer avvisende til medlemskap i Nasjonal Samling enn de som bodde i jord- og skogbruksdistriktene på Østlandet.¹⁷

Fiskeriavdelingen i Reichskommissariat har etterlatt seg et stort kildemateriale. Avdelingens oppgave var å sørge for fisk til Tyskland, og administrere og samordne dette gjennom ulike ledd. Abteilung Fischwirtschaft i Reichskommissariat var også motpart i forhandlinger med norske myndigheter om fordelingen av fangstene mellom de to land.

Avdelingen hadde et meget nært samarbeid med tyske private firmaer og sammenslutninger som var engasjert med innkjøp, produksjon og transport av sild, fisk og fiskeprodukter. Kontakten var så tett at firmaene kan betegnes som den offisielle, tyske fiskeripolitikks forlengede arm.

Størstedelen av arkivmaterialet til den tyske fiskeriavdeling er oppgaver og statistikk over fangstmengder, eksport og anvendelse av fiskefangstene. Informasjonen ble hentet fra den norske forvaltning, de norske fiskeriorganisasjoner og eksportutvalg, men selvsagt først og fremst fra tyskernes egne organisasjoner.

Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen

Forholdet mellom de ulike tyske aktører i fiskerinæringen er komplisert, særlig sammenblandingen mellom private firmaer og de tyske myndigheter. Vi skal her konsentrere oss om den sammenslutningen av tyske importører som hadde størst betydning for torskefiskeriene, *Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen* (FEG). Etter krigens slutt, ble virksomheten beskrevet slik av den tyske direktør Holger Simonsen ved FEG's Tromsø-kontor:

"(...) *Fischeinkaufsgemeinschaft*, forkortet F.E.G. var opprettet av de tyske myndigheter høsten 1940 som eneste tysk central organisasjon for innkjøp av all slags rundfisk (torsk, sei, etc.) etter påbud av Reichsernährungsministerium i Berlin. Såvel tyske importfirmaer i Tyskland som den tyske foredlingsvirksomhet i Norge (Frostfilet etc.) var i sine innkjøp underkastet F.E.G."¹⁸

En rekke importfirmaer av fisk og sild i Hamburg og Berlin sto bak FEG, deriblant Simonsens eget. Også før okkupasjonen hadde det vært en samordning av de tyske innkjøpsinteressene i Norge, og selskapet som var forretningsførende for FEG, var firmaet til Heinz Köser, som vi husker fra møtet i Handelsdepartementet og på Svolvær-møtene i mars 1940.¹⁹ Dette er et av flere tegn på kontinuitet mellom fredstid og okkupasjonstid i den tyske fiskerivirksomheten i Norge. Før okkupasjonen handlet norske eksportører med de tyske importfirmaene. Nå bortfalt i virkeligheten eksportleddets tradisjonelle rolle, fordi FEG kjøpte fisk direkte i Norge.

I desember 1940 inngikk FEG kontrakt med de tre tyske bedriftene som anla fryserier i Norge under okkupasjonen.²⁰ Kontrakten forpliktet FEG til å sørge for tilstrekkelig råstoff til tyskernes fryserier. De tyske firmaene som bygde opp fryseriene, var alle fra Hamburg-distriktet. Vi har allerede nevnt "Nordsee", som sto bak Frostfilet i Trondheim og senere i Bodø. Videre var det Andersen & Co, som anla fryseri på Melbu, og endelig Lohmann, som opprettet en filetfabrikk i Hammerfest. Vi skal komme nærmere tilbake til

bedriftene i kapittel 7.

FEG hadde hovedkontor i Altona utenfor Hamburg, hos firmaet til Köser. Senere ble det registrert som et norsk selskap hos byfogden i Tromsø under navnet F.E.G. Fiskinnkjøp. Bakgrunnen var at tyskerne ønsket å drive innenfor rammen av norsk lovgivning.²¹ Selv om navnet skiftet, var det de samme interessene som sto bak.

I tillegg til Tromsø hadde FEG kontorer i Oslo, Trondheim, Bodø, Melbu, Svolvær og Hammerfest. Men FEG hadde også lokale representanter. I Finnmark var det en FEG-forhandler i Honningsvåg, og fra våren 1944 hadde organisasjonen en mann i Kirkenes.

Firmaene bak FEG hadde svært god kjennskap til norske fiskerier, og mange av dem, både Heinz Köser og Holger Simonsen, hadde vært i Tromsø på tredvetallet i forbindelse med import av fersk fisk fra deres norske forbindelser.²² Dette var nok årsaken til at den tyske fiskeriledelsen valgte nettopp disse selskapene til å iverksette sin fiskeripolitikk. De hadde nødvendig kunnskap, dessuten fikk fiskerivirksomheten i det okkuperte Norge utvilsomt et mer sivilt preg når private firmaer med norske kontakter administrerte de tyske innkjøpene og sørget for produksjonen.

FEG ble snart kjent som "Fischeinkauf" blant fiskere og fiskekjøpere i Nord-Norge. Som nevnt arbeidet FEG med å skaffe fryseriene tilstrekkelig råstoff. Til føring av fisk ble det blant annet tatt i bruk norske fiskebåter, som vi skal se i kapittel 5. Men tyskerne hadde også egne fartøyer. Fra et svensk firma ble det levert fem trefartøyer til Frostfilet i Trondheim.²³ Leveransen skapte rykter i svenske aviser om at dette var minesveipere, ettersom de var bygget i tre. Ryktet førte til diplomatiske forviklinger, og den britiske regjeringen lurte på om Sverige sto for bygging av skip som skulle brukes i tysk krigføring mot de allierte. Den svenske utenriksministeren kunne imidlertid berolige med at fartøyene utelukkende var beregnet på fisketransport. De fem båtene "Flyndre", "Hyse", "Kveite", "Lange" og "Sei", gikk inn i flåten av fraktestartøyer i tysk virksomhet, og ble snart

vanlige syn langs kysten.

Samarbeidslinje og ferskfiskkontrakt

Administrasjonsrådetstiden varte fra begynnelsen av mai til slutten av september det første krigsåret. I disse fem månedene ble premissene for den økonomiske politikken under okkupasjonen utformet.²⁴

En måned etter den tyske invasjonen, nedsatte Administrasjonsrådet en nemnd som skulle behandle fiskerisaker. Fiskerinemnden hadde fire medlemmer, sorterte under Handelsdepartementet, og ble ledet av handelsråd Sigurd Johannessen.

Fiskerinemndens mandat var det samme som for Nemnden for industri og omsetning: Å holde produksjons- og arbeidslivet oppe.²⁵ Dette måtte nødvendigvis innebære en utstrakt kontakt med okkupasjonsmakten. Allerede den 18. mai, tre uker før den norske hæren kapitulerte, hadde Fiskerinemnden møte med dr. Vogt fra fiskeriavdelingen i Reichskommissariat. På møtet ble ulike fiskerispørsmål tatt opp.

Kontakten mellom Fiskerinemnden og tyskernes fiskeriforvaltning ble opprettholdt og videre utbygd. I juli 1940 ble det nedsatt et utvalg "av de tyske og norske myndigheter" som skulle "konferere nærmere om de av Råfisklagets fastsatte priser samt en del andre spørsmål i forbindelse med en eventuell større leveranse av ferskfisk til Tyskland."²⁶

Utvalget var en direkte forlengelse av Svolvær-møtene fire måneder tidligere. Tre av deltakerne i Fiskerinemndens utvalg hadde deltatt i forhandlingene før invasjonen: Råfisklagets direktør Overå, fiskerisekretær Grahl fra Hamburg-konsulatet, samt Heinz Köser fra de tyske importørene. I tillegg møtte sekretær Klaus Sunnanå i Norges Fiskarlag og en tysk prokurist.

På møtet forhandlet de norske deltakerne på vegne av hele den delen av fiskerinæringen som var knyttet til fangst og

foredling av torskeartet fisk. Forhandlingene dreide seg om mengder og priser. Tyskerne antydte at de var interessert i å motta 150.000 tonn fersk fisk og håpet at de store tallene skulle få Råfisklaget til å redusere prisene. Men på norsk side ble det hevdet at de fastsatte prisene var mer enn et år gamle, og at fiskerne ikke hadde fått kompensasjon for økte kostnader. Et sterkere forhandlingskort var nok det neste: En måtte regne med at "fiskernes arbeidsmuligheter ville bli innskrenket på grunn av brenselrasjonering", og til og med en liten prisnedsettelse ville medføre at driften ikke ville lønne seg.²⁷ Tyskerne aksepterte at de tidligere priser ble lagt til grunn, men mente at dette skulle være faste priser og ikke minstepriser slik som Råfisklaget hadde fastsatt tidligere, noe det ble enighet om. Vi skal senere drøfte råfiskprisene under okkupasjonen mer detaljert (kapittel 5).

Råfisklaget og de tyske importører undertegnet en avtale i august 1940, og i første punktet heter det:

"Råfisklaget forplikter seg til å stille til rådighet for eksport til Tyskland ca. 150.000 tonn ferskfisk av torsk, hyse, sei, lange og brosme for et tidsrom av et år fra ikrafttredelsen av denne overenskomst."²⁸

Norges Råfisklag gikk med denne kontrakten inn på et nytt virkefelt. Laget hadde som sin primære oppgave å regulere omsetningen og fastsette prisene til fiskerne. Direktør Overå deltok på Svolvær-møtene, men det var de norske eksportørene som normalt inngikk kontrakter. Nå handlet Råfisklaget på vegne av hele næringen, med mandat fra Fiskerinemnden.

Hva betydde kontrakten for andre ledd i næringen? For fiskerne var minstepriser vanligvis en fordel. De ga fiskerne en garanti nedad, men muligheter for høyere priser når det var mangel på råstoff. På den annen side ville kontrakten fjerne avsetningsproblemene. Og fordi det dreide seg om fisk til fersk bruk, fikk de også høyere priser. Med kontrakten var også kjøperne sikret en forutsigbar handel, noe de sjelden var når de kjøpte for produksjon til tørrfisk og klippfisk (kapittel 6).

Avtalen hadde også med et punkt om utbygging av fryseanlegg:

"For å kunne makte å eksportere den forutsatte mengde, vil de tyske importører ved siden av det dypfrysingsanlegg som allerede er i drift i Trondheim, ytterligere opprette tilsvarende anlegg. Ytterligere vil et fabrikkskip bli plassert i de til en hver tid gunstigste fiskevaer. Norges Råfisklag forplikter seg til å levere til dette skip og til dypfrysingsanleggene så mye fisk at kapasiteten blir sikret til en hver tid. Den vanlige ferskfiskeksport kan først få fisk etter at dypkjølingsanleggene er sikret."²⁹

De tyske fryseriene skal vi komme tilbake til, særlig i kapittel 7, men vi kan slå fast at den utbyggingen som ble iverksatt, var en del av den kontrakten som ble inngått av fiskernes salgslag på vegne av hele næringen.

Avtalen ble senere godkjent av Handelsdepartementet. Fiskeripolitikken den første okkupasjonsommeren markerer at samarbeidslinjen ble valgt innenfor fiskerinæringen, som på andre økonomiske områder. I Administrasjonsrådsperioden, var hovedmålet å holde hjulene i næringslivet i gang, noe London-regjeringen sluttet seg til. Bakgrunnen for dette var at eksportmarkedene ble stengt umiddelbart etter den tyske invasjonen.³⁰ Dette var særlig hardt for fiskeriene, en stopp i fisket ville dessuten ramme forsyningene til den norske befolkningen.³¹

I et videre perspektiv er det også klart at det okkuperte Norge bare kunne motta sine nødvendighetsvarer fra Tyskland. Og disse varene måtte betales med eksportvarer, som fisk.³² Det var derfor sammenfallende norske og tyske interesser i at fisket ble opprettholdt. Fra norsk side ser det heller ikke ut til å være innvendinger mot utbygging av tyske fryserier.

Imidlertid var de norske forsyningsmyndighetene bekymret over at kontrakten mellom Råfisklaget og tyskerne kunne skade tilførselen til hjemmemarkedet.

Forsyningsmyndighetene

Forsyningsdepartementet ble opprettet høsten 1939. Fiskeripolitisk spilte departementet en viktig rolle under okkupasjonen, spesielt virksomheten som gikk ut på å sikre fisk til innenlandsk forbruk. Det var Direktoratet for proviantering og forsyning som først og fremst hadde denne oppgaven. I stortingsmeldingen om virksomheten under krigen heter det:

"Det var i og med okkupasjonen på det rene at den norske folkehusholdning ville måtte baseres i en hittil ukjent grad på fisk og sild - om vi skulle slippe noenlunde gjennom uten hungersnød."³³

Høsten 1940 var direktoratet bekymret over storkontrakten til Råfisklaget.³⁴ Det ble antatt at innenlandsbehovet for fisk og fiskeprodukter ville øke betydelig, på grunn av mangel på kjøtt og flesk. Økt bruk av fisk måtte dekke dette behovet. Det norske årsforbruket ble anslått til mellom 80.000 og 90.000 tonn råfisk pr. år i normale tider.³⁵ Man regnet med at dette nå ville øke til 150.000 tonn, altså det samme kvantum som Råfisklagets hadde lovet å levere fersk til tyskerne. Direktoratet mente at ferskfiskavtalen med tyskerne kun skulle omfatte eksport av det overskudd som var til overs etter at innenlandsbehovene var dekket.

Det foregikk en kamp mellom norske og tyske interesser om fordelingen av fiskefangstene. Her hadde tyskerne fått et forsprang på grunn av avtalen med Råfisklaget. I den forannevnte stortingsmelding hevder Provisianterings- og forsyningsdirektoratet at tyskerne hadde overdrevne forestillinger om de norske fangstmengder, og samtidig beregnet små kvanta for det norske forbruk.³⁶ Dette kan oppfattes som en kritikk av Råfisklaget - allerede i mars hadde laget antydnet at Norge kunne stille et meget stort kvantum til disposisjon for tyskerne.³⁷ Samtidig ser det ut til å ha vært lite samordning mellom forsyningsmyndigheter og fiskerimyndigheter på den tiden da forhandlingene med tyskerne pågikk.³⁸

Fra sommeren 1941 fikk forsyningsmyndighetene bedre kontroll. De tyske myndigheter aksepterte da at Fiskeridirektøren måtte autorisere fiskekjøpere som pakket fersk fisk. Dermed fikk man mer direkte kontakt med fiskekjøperne og kunne organisere egen oppkjøpsvirksomhet. Forsyningsdepartementets Fiskeinnkjøp ble organisert fra 1942 og kjøpte fisk for staten i Råfisklagets distrikt. Det var et kontor i Tromsø, som også tok seg av innkjøpene i Finnmark. Departementets innkjøpsvirksomhet ble kalt for Innenlandsforsyningen.

Allerede høsten 1940 kom det krav fra tyskerne om at Norge måtte avstå overskuddene av fisk, sild og fiskeprodukter, som motytelse for de tyske leveranser av korn, sukker og fett. Året etter skjerpet tyskerne kravene, og forhandlinger om fordeling av fisk ble ført med den tyske fiskeriavdeling. Det ble enighet om en prosentvis fordeling, og for 1941 skulle Norge først dekke sine behov for fersk fisk, deretter skulle det registrerte kvantum fordeles med 40% på Norge og 60% på Tyskland.³⁹ Lignende avtaler ble sluttet de neste årene, og det ble opprettet kontorer som fordelte fangstene. Wehrmachts forbruk gikk på den norske kvoten. Salg til Wehrmacht foregikk for øvrig av bestemte utpekte kjøpere (se kapittel 4).

Fiskerikomiteen av 1940

Terboven erstattet Administrasjonsrådet med et "kommissarstyre" den 25. september 1940. Kommissariske statsråder ble innsatt som departementssjefer - alle utenom tre, var medlemmer av Nasjonal Samling. Departementene for handel, forsyning og finans ble ledet av fagfolk. De tyske myndigheter ønsket ikke for mye eksperimentering fra Nasjonal Samling på disse områdene.⁴⁰ Fiskerisaker sorterte under Handelsdepartementet, og Sigurd Johannessen ble kommissarisk "statsråd". Han var som tidligere nevnt leder av Fiskerinemnden. Etter statsakten i 1942 fikk også

Handelsdepartementet en NS-statsråd som sjef.⁴¹

Høsten 1940 ville imidlertid Nasjonal Samling ha umiddelbar innflytelse over fiskeripolitikken, og partiets folk i forvaltningen sto bak "Fiskerikomiteen av 1940".⁴² Komiteen skulle utrede spørsmålet om en landsomfattende organisering av fiskerinæringen. I praksis var dette en vurdering av den framtidige rollen til fiskernes fagorganisasjon, Norges Fiskarlag. Komiteen skulle videre utrede hvordan norsk fiskerinæring kunne utbygges og rasjonaliseres.

Komiteen kom sammen 25. november og avga en innstilling allerede den 11. desember - overensstemmende med programmet til Nasjonal Samling, og med klare korporative trekk. Næringslivet skulle organiseres i selvstyrende "yrkeslaug". Laugene skulle danne et "riksting" som hadde innflytelse på rikets styre.

Innstillingen forsøkte å fri til fiskerne, og gikk inn for større fiskerkontroll over tilvirker- og eksportleddene i næringen, ikke bare over førstehåndsomsetningen. Utfra den nazistiske parolen om at "almennytten skal gå foran egennytten", ble det foreslått å samle alle næringens interesser i "Norges Fiskericentral".

Fiskerikomiteens innstilling gikk også inn for at trålerloven skulle endres. Dette var nødvendig, om Norge skulle tjene den "store europeiske husholdning" mest mulig effektivt. Forslaget opprettholdt trålerlovens forbud om trålfiske innenfor norsk territorialfarvann, men det ble åpnet for å gi tillatelse til tråldriften utenfor sjøgrensen. Dette kunne gis til "allerede eksisterende fiskefarkoster". Hvis nye fartøyer skulle bygges, skulle tillatelse bare gis til aktive fiskere som var medlemmer av Norges Fiskarlag. I lovforslaget åpnes det også for et forsøksfiske, både utenfor og innenfor sjøgrensen.

Innstillingen må oppfattes som trålervennlig, selv om den kom inn på de sosiale og økonomiske virkningene av en utvidet tråldriften. Fangster fra trålere skulle ikke omsettes til skade for salg av fangst fra vanlige kystfiskerier. Ved å gå inn for

en fiskereid trålflåte, ville komiteen komme fiskerne i møte og fjerne bekymringen om storkapitalens inntrenging i norske fiskerier. Det åpnes likevel for utenlandske trålere "under den nåværende situasjon".

De fleste av forslagene var rettet mot Norges Fiskarlag og ble behandlet av lagets organer.

"Holde fisket mest mulig oppe"

Norges Fiskarlag ble utsatt for et sterkt press fra Fiskerikomiteen og Nasjonal Samling. Det er ikke mulig her å gå inn på detaljene i konflikten.⁴³ Vi kan bare slå fast at Fiskarlaget avslo de fleste framstøt mot organisasjonen. I desember 1940 gjorde styret et vedtak om sin rolle under okkupasjonen, der det blant annet heter:

"Den oppgave som foreligger i dag er å føre det norske folk mest mulig velberget gjennom en uhyre vanskelig tid for land og folk. På fiskets område vil dette si å holde fisket mest mulig oppe, og berge våre kystdistrikter fra nød og elendighet. I dette arbeide vil Norges Fiskarlag gå inn for fulle krefter, men arbeidet vil bli vanskeliggjort for ikke å si umuliggjort hvis fiskarorganisasjonen ikke framleis holder seg strengt politisk nøytral."⁴⁴

Laget reagerte også mot Fiskerikomiteens trålforslag og vedtok på samme styremøte at den gjeldende trålerloven måtte opprettholdes.

Men tråls spørsmålet ble vanskelig for Norges Fiskarlag. Argumentene mot tråldrifft ble svekket dersom den eksisterende flåten ikke maktet å sørge for forsyningene og for å oppfylle de tyske kontraktene. På høsten 1940 hadde mange fiskere gått i land for å arbeide på anlegg, og mange leide ut båtene sine til fraktvirksomhet. Formannen i Norges Fiskarlag, Jens Steffensen, vurderte drastiske tiltak for å holde fiskeriene i gang. I slutten av desember skrev han et brev til "handelsstatsråd" Johannessen, der han viste bekymring overfor såvel den innenlandske forsyning, som for oppfyllelsen av de

tyske ferskfiskkontrakter.⁴⁵ Steffensen gikk inn for et forbud mot at manntallsførte fiskere skulle få arbeide på tyske anlegg. Han foreslo også at det skulle bli forbudt å leie ut båten til frakt eller losji.

Ble det drevet noe trålfiske i Norge i krigsårene? I juli 1941 ga Handelsdepartementet syv tyske trålere tillatelse til å bringe fisk i land, og til omlasting og føring av fisk til Tyskland.⁴⁶ Men det er ingenting i de skriftlige kildene som tyder på at det ble drevet tysk trålfiske i norske farvann under okkupasjonen. Dette blir bekreftet av samtlige muntlige kilder. Men det ser ut til at tyskerne hadde planer om å bruke trålfanget fisk i forbindelse med de tyske fryseriene som ble etablert.⁴⁷ Imidlertid ble trålere fra Tyskland kun brukt til transport av fisk i krigsårene.

Vi vet ikke hvorfor tyskerne ikke satte i gang trålfiske i norske farvann, men trolig var det mest styrt av at sjøkrigsforholdene gjorde slikt fiske vanskelig. Dessuten var norske fiskebåter mindre utsatt for allierte angrep enn det tyske trålere ville være. Et annet forhold som kan ha spilt inn, var at tyskerne ikke ønsket å tvinge igjennom et trålfiske - dette ville utvilsomt provosere store deler av fiskerinæringen, som tyskerne var helt avhengig av å samarbeide med.

Det endelige slaget om Fiskerikomiteens innstilling sto på Norges Fiskarlags landsmøte i Ørstavik i 1941, hvor de ansvarlige for innstillingen kom ubedt.⁴⁸ Men etter et dramatisk møte ble komiteens innstilling kontant avvist. Etter dette fikk Norges Fiskarlag virke gjennom hele okkupasjonen, uten nærmere innblanding fra Nasjonal Samling.

Fylkeslaget i Finnmark fungerte også, om enn ikke for full maskin. Det var vanskelig for styremedlem og sekretær Alfred Vågnes å komme sørover på styremøter i Trondheim. Finnmark Fiskarlag fikk heller ikke holdt årsmøter på grunn av transportproblemer og vanskeligheter med å skaffe møtelokaler. Men laget var i drift. I ledelsen satt to kommunister - foruten sekretær og styrerepresentant Alfred Vågnes, var også formann Kristian Pettersen medlem av NKP. De to ble likevel

ikke fjernet fra sine stillinger før evakueringen. Den 14. oktober 1944 ble de imidlertid arrestert - Vågnes på grunn av "kommunistsak", og Pettersen ble tatt som sikringsfange.⁴⁹ Tyskerne tok ingen sjanser foran evakueringen.

I likhet med andre i næringen, gikk også Norges Fiskarlag inn for at fisket skulle holdes i gang. Den norske matforsyning var et viktig argument, dessuten mente Fiskarlaget at tyskerne kunne sette i gang et trålfiske hvis den norske flåten ikke fisket. Tyskerne var avhengig av norsk fisk, og fiskernes fagorganisasjon hadde makt. Ved siden av en kompakt avvisningslinje, må dette ha vært en av grunnene til at Norges Fiskarlag ble "fredet" under okkupasjonen - som en av de få større næringsorganisasjoner unngikk laget videre NS-innblanding etter avvisningen av Fiskerikomiteens framstøt.

NS-kretsene i statsforvaltningen fikk igjennom ett eneste krav overfor Norges Fiskarlag: At den meget NS-fiendtlige sekretæren Klaus Sunnanå ble skiftet ut. Dette skjedde sommeren 1941, før det dramatiske landsmøtet i Ørstavik. Etter dette dro Sunnanå til den norske legasjon i Stockholm, og i 1942 begynte han som fiskerikonsulent hos de norske myndighetene i London.

Fiskerinæringen sett fra London

Det er ikke anledning her til å drøfte alle sider ved London-regjeringens syn på fiskeriene i Norge, og vi kan bare basere framstillingen på det spredte materialet som har vært gjennomgått.

London-regjeringen gikk inn for at næringslivet skulle holdes i gang. Men de allierte var klar over at fiskerivirksomheten i Norge var svært viktig for tyskerne, og utpekte dette til et krigsøkonomisk mål. Operasjoner mot fiskerivirksomheten gikk i første rekke ut på å ramme fettforsyningene fra Norge til Tyskland. Raidet i Svolvær i mars 1941, var det største slaget. I operasjonen deltok allierte spesialstyrker, også nordmenn. De ødela trandamperier og

sildoljefabrikker, tilsammen 18 fiskeribedrifter. I tillegg ble det tyske fryseskipet "Hamburg" senket.⁵⁰ Omtrent 300 nordmenn ble ført til England. Det ble også tatt fanger, både tyske og noen norske. En av fangene var fiskeeksportør Jens Dragøy, som hadde forhandlet på vegne av flere nordnorske eksportører med tyskerne rett før okkupasjonen.⁵¹ (Se ovenfor).

En måned etter raidet, sprengte 11 nordmenn maskineriet i sildoljefabrikken i Øksfjord i Vest-Finnmark.⁵²

Slike allierte operasjoner mot anlegg i Norge, var et vanskelig spørsmål - mange mente at det kostet for mye. Etter Svolvær-raidet iverksatte tyskerne harde represalier mot befolkningen. Dessuten betydde dette tap av norsk produksjonsutstyr.

Selv om London-regjeringen i utgangspunktet mente at fiskeriene skulle opprettholdes, var spørsmålet oppe til vurdering. I mars 1942 skrev statsråd Terje Wold i London-regjeringen til Klaus Sunnanå ved legasjonen i Stockholm.⁵³ Bakgrunnen var henvendelser fra folk i Norge som mente at det burde komme forbud fra London mot deltakelse i fisket. Dessuten var opprettholdelsen av fisket i ferd med å splitte befolkningen mange steder. I sitt svar til Wold skrev Sunnanå blant annet:

"Personlig mener jeg at nordmennene i Norge selv må bestemme om fisket bør holdes oppe eller ikke, og jeg tror at det overveiende flertall er klar over at fisket bør drives av hensyn til matforsyningen. Det riktige synspunkt etter min mening er at fisket holdes gående slik at nordmennene kan få sin del av fangsten, men på den annen side forhindre tilførselen til Tyskland."⁵⁴

Han foreslo at de tyske fryseriene skulle bombes, men mente at sildoljefabrikkene ikke burde ødelegges. Alt tyder på at Sunnanås linje ble valgt for resten av okkupasjonen. Imidlertid ble ingen av de tyske filetfabrikkene utsatt for alliert krigføring, men vi vet at det var planer om aksjoner mot det tyske Frostfilet-anlegget i Bodø.⁵⁵

Oppsummering

Det var en overveldende enighet om at fiskeriene skulle holdes i gang under okkupasjonen. Men motivene var forskjellige.

De tyske målene var på kort sikt å skaffe fersk og frossen fisk til befolkningen i Tyskland og til Wehrmachts soldater, på lang sikt å integrere Norge inn i et Stor-Tyskland med Norge som fremste fiskeleverandør. De tyske ledere uttrykte stor beundring for fiskerne, men så på næringen som underutviklet. Private tyske firmaer med god kjennskap til fiskeriene i Norge, ble brukt for å nå målene.

Administrasjonsrådet gikk inn for at fisket skulle opprettholdes, og innledet et samarbeid med de tyske myndigheter om tilretteleggelsen av fiskeriene. På mange måter var dette en fortsettelse av den linjen som hadde vært ført i mars 1940, etter at den norsk-tyske handelsavtalen om eksport av fersk fisk var inngått. Politikken til Administrasjonsrådet må forstås på bakgrunn av at de norske eksportmarkedene ble stengt etter okkupasjonen. Tyskland måtte bli den nye avtakeren av fisk, og rådet nedsatte Fiskerinemnden for å samarbeide med tyske myndigheter og importører om dette.

I samarbeidet sto Norges Råfisklag sentralt. Laget skulle primært sørge for gode priser for fiskerne, men forhandlet på vegne av hele næringen om en storkontrakt med tyske importører sommeren 1940. Dette var også en fortsettelse av det forretningsmessige samarbeid fra tiden rett før okkupasjonen.

Forsyningsmyndighetene forsøkte å skaffe så mye fersk fisk som mulig til norsk forbruk. Dette måtte innebære at fiskeriene skulle opprettholdes, og fangstmengdene måtte helst økes, særlig etter at man hadde inngått avtale med de tyske myndigheter om en prosentvis fordeling av fangstene.

Også Norges Fiskarlag gikk inn for at fisket skulle holdes i gang. Den norske matforsyning var et viktig argument, dessuten mente Fiskarlaget at tyskerne kunne sette i gang trålfiske hvis flåten ikke fisket.

Endelig har vi London-regjeringen, som mente at fiskeriene måtte opprettholdes, men at den tyske delen av

virksomheten burde rammes.

Personen Klaus Sunnanå står på mange måter som representant for en kontinuitetslinje i fiskeripolitikken gjennom hele okkupasjonen. Først var han sekretær i Norges Fiskarlag. Sommeren 1940 deltok han i forhandlinger med tyske kjøpere, sammen med Råfisklaget. Deretter arbeidet han aktivt for å avvise innblanding fra Nasjonal Samling, og Fiskerikomiteens forsøk på å omforme organisasjonen og fiskerinæringen. Han måtte forlate Norges Fiskarlag, men virket i Stockholm og London der han arbeidet med fiskerisaker. Her hevdet Sunnanå at fiskeriene burde holdes i gang, men at de tyske fisketransporter og fryserier burde lammes. Og dette ser ut til å ha vært London-regjeringens politikk, selv om de tyske fryserier ikke ble utsatt for allierte angrep etter at fryseskippet "Hamburg" var senket.

I neste kapittel skal vi igjen vende blikket mot Finnmark og se på deltakelsen i fiskeriene i krigsårene.

KAPITTEL 3: DELTAKELSEN I FISKET

Innledning

Den 9. april 1940 var vårtorskefisket i Finnmark i gang. På finnmarkskysten blåste det storm. En fisker fra Sarnesfjorden på Magerøya fisket fra Berlevåg, og minnes hvordan han opplevde krigsutbruddet:

"Vi lå med kveitvad på Tanasnaget den natta i nordvest storm. Vi kom oss ikke til lands. Det var håpløst, vi så ingenting, og måtte bare ligge å kjøre på brattan kvær gang det kom. (...) Det var ei fæl natt."¹

Antennen var nediset. Først dagen etter, da de kom på land, fikk de vite om den tyske invasjonen.

Okkupasjonen førte til umiddelbar lammelse av fisket i Finnmark. Fiskekjøperne sluttet å kjøpe fisk på grunn av de usikre avsetningsforholdene som oppsto.² Dessuten ble mange fiskere mobilisert. De som bodde i Måsøy og vestover tilhørte Alta-bataljon. "Vi kjørte til Magerøysund, Gjesvær, Hjelmesøy, Ingøy, Rolvsøy, Revsbotn - alle steds var vi og henta folk og førte dem til Altagård," forteller en fisker fra Havøysund, som var med på å transportere styrkene til Alta.³ De kommende ukene ble dramatiske - bataljonen var med i fronten ved Narvik. Kjelvik og herredene østover sorterte under Varanger-bataljon, som ble stående i fylket under hele felttoget.⁴

Først langt utpå sommeren kom de første tyske troppene til Finnmark. Fram til 9. juli ble grensevakten i Sør-Varanger kontrollert av norske styrker, en måned etter kapitulasjonen.⁵ Og det norske flagget vaiet fremdeles på Vardøhus. Men den 20. juli 1940 ble også den 600 år gamle festningen underlagt okkupasjonsmakten.⁶ Finnmark var det siste fylket som ble besatt av tyskerne, og det første de forlot fire og et halvt år etter.

Invasjonen førte til endringer i sysselsettingen i fiskeriene. Vær, vind, fiskeforekomster og økonomiske forhold har alltid påvirket hvor mange som har drevet fiske, i krigsårene virket også andre faktorer. Som vist i forrige kapittel, var det et felles uttalt mål å holde fiskeriene i

gang. Her skal vi se på hvor mange som drev fiske i Finnmark i krigsårene. Perspektivet er komparativt, og okkupasjonsårene skal sammenlignes med deltakelsen på tredvetallet. Først skal det empiriske materialet presenteres, deretter skal vi se nærmere på årsakene til endringene. Kildegrunnlaget til kapitlet er dels NOS Norges Fiskerier, dels Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier (ÅBVNF). I tillegg kommer rapporter fra fiskeriinspektøren i Finnmark. Enkelte tabeller er ført opp som vedlegg bakerst i oppgaven.

Først litt om utviklingen på landsbasis.

Fiskertallet i Norge under okkupasjonen

Fiskeryrket var i vekst på tredvetallet. I 1930 var det registrert 102.000 fiskere, mens året før krigsutbruddet hadde tallet steget til 124.000 (se Vedlegg, Tabell I). Økningen har sammenheng med den økonomiske krise i mellomkrigstiden (kapittel 1).

Sekretær Meidell Gerhardsen i Fiskeridirektoratet hadde imidlertid en annen forklaring på veksten i antall registrerte fiskere:

"Den økning som har funnet sted, har bare delvis en reell bakgrunn. Kanskje kan en si at økningen fra 1930 til 1934 på ca. 9.000 er reell, men fra 1936 ble det gjennomført en betydelig forandring i syketrygda for fiskere. En kan gå ut fra at denne forandringen slår ganske sterkt ut i tallene fra og med 1936."⁷

Forsikringsordningen ble utvidet til en sykeforsikring, som var gunstigere for fiskeren og hans familie.⁸

I krigsårene ble det færre fiskere, allerede fra 1940 til 1941 var tilbakegangen på nesten 7.000. I 1942 var tallet på fiskere ti prosent lavere enn i 1938. Men avgangen av fiskere i krigsårene var betydelig større enn det som framgår av statistikken. I fiskeristatistikken for 1941 heter det:

"...det gjør seg en viss treghet gjeldende i tallene for ervervsmessige fiskere, slik at også en hel rekke personer som

midlertidig er ute av fiskedriften, regner seg som fiskere..."⁹ Slik var det også de neste årene, og oppgavene over antall fiskere må derfor behandles med forsiktighet. Men vi kan fastslå at statistikken viser den riktige tendens: Det ble færre som drev fiske i krigsårene.

Var det en fordel å stå registrert som fisker under okkupasjonen? Tyskerne prøvde å få kontroll med den norske arbeidskraften, og bestemte allerede høsten 1940 at ledige skulle registrere seg til arbeidsformidlingen i kommunen. Folk som var tilknyttet jordbruk, skogbruk, husmorarbeid og fiske var unntatt.¹⁰ (Se også kapittel 5). Det er uvisst om dette førte til at flere enn de som virkelig drev fiske ble registrert, men det kan ikke utelukkes.

Fiskeryrkets sesongmessige karakter åpner for kombinasjon med annen virksomhet. Derfor skiller fiskeristatistikken mellom fiske som eneyrke, hovedyrke og biyrke. Også på dette området må statistikken brukes kritisk, fordi kategoriene ble oppfattet ulikt fra sted til sted på kysten.¹¹

Fordelingen på gruppene viser at omtrent 30% av fiskerne i Norge drev fiske som eneyrke på tredvetallet (Vedlegg, Tabell I). Men de fleste kombinerte fiske med annen næring, som oftest jordbruk. Nedgangen under okkupasjonen var størst for dem som hadde fiske som hovedyrke, de holdt seg mer på land i krigsårene. De fleste av dem satset mer på småbruket sitt, samtidig åpnet det seg andre arbeidsmuligheter. Det ble også færre eneyrkesfiskere, mens det å drive fiske som biyrke ser ut til å være minst like vanlig som før okkupasjonen.

I neste avsnitt skal vi se hvordan fiskeryrket utviklet seg i Finnmark.

"Særlig småbåtfiskere har tatt seg beskjeftigelse i land"

Etter 1935 økte antall registrerte fiskere også i Finnmark (se Vedlegg, Tabell II). Fiskeristatistikken viser videre at det var en vekst i gruppen eneyrkesfiskere på tredvetallet, og mellom 1935 og 1938 var over halvparten av de registrerte

fiskere i denne gruppen. De store fiskeinnsig gjennom hele året, kunne alene gi et utbytte å leve av i Finnmark. Samtidig er de materielle vilkårene for jordbruk dårligere enn i andre fiskeridistrikter - nesten ingen fiskere i Finnmark drev jordbruk som hovednæring.¹²

Historikeren Nils Kolle skiller mellom to typer eneyrkesfiskere i Finnmark i tredveårene. På den ene siden har vi den "moderne helårsfiskeren", på den andre den "tradisjonelle eneyrkesfiskeren". Helårsfiskeren som trådte fram ved motoriseringen satset på fiskeryrket, og investerte i dyre redskaper og stort fartøy.¹³ Men den tradisjonelle eneyrkesfiskeren, drev fiske mens han var ung og ugift.¹⁴ Fiskeryrket var en forbigående karriere i livet, som tok slutt da fiskeren stiftet familie, skaffet seg jord eller startet med annen næring - han gikk da over i kategorien hoved- eller biyrkesfisker.

Kolle hevder at veksten i eneyrkesfiskere i Finnmark på tredvetallet, i all hovedsak var av den sistnevnte typen. På grunn av de økonomiske forholdene i fylket, var mange tvunget til å leve bare av fiske, særlig i de ytre kyststrøk der det var dårligere muligheter til jordbruksdrift. Vårtorskefisket gikk over til å bli et bankfiske i mellomkrigstiden. De "tradisjonelle" eneyrkesfiskerne hadde imidlertid ikke mulighet til å investere i større båter for å drive på bankene, men var henvist til å fiske med mindre båter.

Hvis dette er riktig, kan vi forvente at mange av eneyrkesfiskerne gikk over til annet arbeid når det ble muligheter for det, slik som i krigsårene. Tyskerne iverksatte en omfattende byggeaktivitet umiddelbart etter invasjonen. Tabellen på neste sider viser antall fiskere og fordeling på de tre gruppene fra 1938 til 1944. Det var 1.000 færre eneyrkesfiskere i 1940 enn det var året før, og andelen gikk ned fra 44 til 35 prosent. Men denne nedgangen hadde startet før okkupasjonen. De andre gruppene viser større grad av stabilitet - kanskje var det en liten vekst i antall biyrkesfiskere. Sannsynligvis var det en viss overgang av eneyrkesfiskere til de andre gruppene, men alle tre

Tabell 3.1 Antall fiskere i Finnmark 1938-1943. Fordelt på eneyrke, hovedyrke og biyrke. Absolutte tall og relativ andel

År	Totalt	Eneyrke	%	H. yrke	%	Biyrke	%
1938	9 802	4 860	50	3 448	35	1 494	15
1939	9 810	4 291	44	3 860	39	1 659	17
1940	9 332	3 248	35	4 344	46	1 740	19
1941	9 014	3 842	43	3 152	35	2 020	22
1942	9 280	3 511	38	3 620	39	2 149	23
1943	9 005	3 690	41	3 494	39	1 821	20

Tall for 1944 mangler pga. nedbrenningen og evakueringen.

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1938-1943.

kategoriene må ha avgitt fiskere til annet arbeid. De små endringene kan tyde på at mange av fiskerne beholdt et bein i båten, selv om de gikk over til arbeid på land for en periode.

Reduksjonen i antall eneyrkesfiskere er mindre enn ventet, etter Kolles begrep om "tradisjonelle eneyrkesfiskere". At nedgangen ikke er større, kan skyldes den treghet i statistikken som ble nevnt ovenfor.

Hvem fortsatte å fiske under okkupasjonen? I gruppen eneyrkesfiskere ser det ut til å være helårsfiskerne. Slik de har blitt definert her, var dette fiskere som drev året rundt med motorisert dekkfartøy, og de bodde gjerne i de sentrale nye værene på kysten.

Men utover på tredvetallet må det ha blitt mange helårsfiskere også i de andre værene på yttersiden av finnmarkskysten. I de sentrale værene var det andre yrkesmuligheter enn fiske, mens i de mindre kystværene var det flere som levde kun av å fiske. Men med bare et lite antall større fartøyer, kunne den voksne, mannlige befolkning sysselsettes i helårsfiske på disse stedene. Fartøyene var svært ofte eid av lokale partsrederier, og mannskap ble rekruttert fra skøyteeiernes familie og nærmiljø. Fordi fisket var den viktigste næringsvei ble helårsfiske en karriere for livet, selv for de som var mannskap.

I de større værene var det en større gjennomtrekk av mannskap til helårsfiskernes skøyter. Her var en større del av

befolkningen knyttet til lønnsarbeid, og havet fungerte i større grad som nødsarbeidsplass i tider med fravær av andre muligheter. Det var trolig eneyrkesfiskerne på disse stedene som først forlot fiskeryrket under okkupasjonen, men mange av dem ble fremdeles registrert som fiskere.

Felles for høvedsmennene og det faste mannskapet på de større fartøyene, var at de var bundet til havet med en sterk *fiskeridentitet*. Selv om andre arbeidsmuligheter åpnet seg på land, ønsket de fleste å bli i båten - på tross av at anleggsarbeid var bedre betalt. Fartøyet var deres arbeidsplass. Imidlertid ble mange av fartøyene brukt også til annet enn fiske i okkupasjonsårene (kapittel 5).

I en rapport fra fiskeriinspektør Skotnes i Finnmark om fisket på slutten av året 1940 heter det: "...særlig småbåtfiskere har tatt seg beskjeftigelse i land."¹⁵ Vi vet ikke hvilken gruppe disse fiskerne tilhørte. Men i krigsårene ble det vanligere å kombinere fiske med anleggsarbeid også for de fiskerne som hadde et lite småbruk og et lite fartøy.

I de neste avsnittene skal vi se på utviklingen innen sesongfiskeriene.

Vinterfisket

Fiskeråret nordpå begynner med vinterfisket i Finnmark. Egentlig foregår vinterfisket mer eller mindre sammenhengende fra oktober til mars. I statistikken finnes imidlertid bare oppgaver fra nyttår og fram til oppsynet med vårtorskefisket ble satt i mars.¹⁶ Fisket er basert på skrei, eller gytemoden torsk fra Barentshavet. Skreien gyter først og fremst i Lofoten. Men det finnes gyteplasser helt ned til Mørekysten. I Finnmark har det særlig vært store årvisse skreiinnsig i området rundt Hasvik, og vinterfisket har derfor litt kalt Sørøy- eller Breivikfisket.¹⁷ Men det finnes skreifjorder i hele fylket, og disse kalles "gottfiskefjorder" (gottfisk = gytefisk).

Deltakelsen i vinterfisket var stigende på 1930-tallet,

med 1939 som toppår (se Vedlegg, Tabell III). Dette året deltok nesten 7.900 fiskere i fisket etter skrei i Finnmark. Også i 1940 var det stor deltakelse, vinterfisket ble avsluttet i god tid før okkupasjonen.

Tabell 3.2 Deltakelse i vinterfisket i Finnmark 1941-44 sammenlignet med deltakelsen i 1940. Relative tall (1940 i absolutte tall: 7.186 = 100).

1941	1942	1943	1944
77	52	39	41

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1939, 1942, 1944.

Året etter begynte krigen å virke inn på fisket. Det ble registrert 5.500 deltakere i 1941, lavere enn de siste førkrigsårene, men likevel høyere enn i 1935. Deltakertallet i 1942 utgjorde bare halvparten av antallet i 1940, og de siste to krigsårene gikk deltakelsen ytterligere ned.

Fiskeristatistikken gir ikke opplysninger om vinterfiskernes hjemsted. Men vi vet at det vanligvis var mange deltakere fra Troms og Nordland i fisket.¹⁸ Under krigen forsvant fremmedfiskerne. "Noen fiskere fra andre fylker har såvidt vites ikke deltatt i finnmarksfiske i dette kvartal", rapporterte fiskeriinspektør Skotnes fra vinterfisket i 1941.¹⁹ Hvis dette er korrekt, var de 5.500 deltakerne i vinterfisket dette året fra Finnmark, noe som virker i høyeste laget. Vi kan ikke utelukke dobbeltregistreringer. Men inspektørens beskrivelse dekker utviklingen i krigsårene: Fremmedfiskerne uteble fra vinterfisket. Nedgangen etter 1941 viser at også mange av finnmarksfiskerne sluttet å fiske i de værharde vintermånedene fra januar til mars.

Lofotfisket

Under lofotfisket ble det holdt tellingsdager. Folk med tilknytning til fiskeriadministrasjonen registrerte

deltakerne etter fartøy, redskap og hjemsted. Oppsynet for lofotfisket ble satt i slutten av januar, og hevet i slutten av april. Lofotfisket har vært det største av torskefiskeriene, og har samlet fiskere fra store deler av kysten. Utenom nordlandsfiskerne, deltok tilreisende fiskere fra Troms og fra Vestlandet. Deltakelsen fra Finnmark var imidlertid lav på tredvetallet. Tabell 3.3 viser deltakende fiskere fra Finnmark på tellingsdagene fra 1930 til 1945.

Tabell 3.3 Deltakende finnmarksfiskere i Lofoten på tellingsdagen 1930-1945.

År	Antall	År	Antall
1930	310	1938	187
1931	532	1939	270
1932	280	1940	179
1933	959	1941	88
1934	346	1942	313
1935	481	1943	231
1936	161	1944	329
1937	165	1945	1 218

Kilder: ÅBVNF 1930-1945.

Blant de registrerte var det en klar overvekt fra Vest-Finnmark. I 1938 var 42% fra Sørøysund.²⁰ Det var også mange fra Talvik og Kvalsund.

Hvordan skal vi vurdere finnmarksfiskernes deltakelse under okkupasjonen? I 1941 var bare 88 fiskere fra Finnmark med. Dette året var det fremdeles stor deltakelse i vinterfisket, som vi så ovenfor. Men de neste årene ser det ut til å være en økning. Gjennomsnittlig var antall finnmarksfiskere i Lofoten på tellingsdagene på 193 i femåret 1936 til 1940. Under krigen var det bare i 1941 at deltakelsen var lavere enn dette. Konklusjonen må bli at deltakelsen fra Finnmark i Lofoten ble opprettholdt under okkupasjonen, og sannsynligvis økte den noe. Samtidig gikk den totale deltakelsen i lofotfisket ned.

Det var de større finnmarksfartøyene som reiste på Lofoten i krigsårene, altså de som drev fiske på helårsbasis.

Fiskere fra Sørøysund fortsatte i stor grad å dra på Lofoten i krigsårene - antall fiskere derfra varierte mellom 47 og 143 på tellingsdagene mellom 1941 og 1944. I 1945 var antall finnmarkinger spesielt høyt, på grunn av evakueringen.

Materialet fra tellingsdagene har en fordel framfor statistikken som viser det totale antall deltakere: Det inneholder ikke dobbeltregistreringer. Svakheten, i det minste med hensyn til fiskerne fra vårt nordligste fylke, er registreringstidspunktet. Tellingsdagen under lofotfisket var hvert år den 22. mars. Dette var rett før vårtorskefisket startet i Finnmark. Sannsynligvis hadde mange forlatt Lofoten på dette tidspunktet og reist nordover.

Andre kilder peker i samme retning. I midten av februar 1943 meldte fiskeriinspektør Skotnes at de større fartøyene i Vadsø og innover i Varangerfjorden rustet seg for lofotfisket.²¹ Men på tellingsdagen dette året var det ingen deltakende fartøyer som kom lenger østfra enn Gamvik.²² Det ser derfor ut til at finnmarksfiskerne har deltatt i noe større grad enn det som ble registrert, men at mange hadde dratt hjem før tellingsdagen.

Vårtorskefisket

Som vi var inne på i første kapittel, har vårtorskefisket vært det største fiskeriet i Finnmark. Foruten loddetorsk ble det fanget hyse, sei, kveite og steinbit under dette fisket. Vårtorskefisket startet en snau måned før lofotfisket ble avsluttet. I likhet med lofotfisket ble det satt offentlig oppsyn under vårtorskefisket, og fisket varte til omkring St. Hans-tider.

For fiskerne var det en fordel om lodda "støtte oppunder land" - da fulgte torsken etter og fiskerene trengte ikke gå så langt for å få fatt i den. I de siste årene før krigsutbruddet, viste imidlertid ikke lodda seg nær kysten. Vårtorskefisket i 1939 foregikk "langt til havs, ofte som et rent bankfiske",²³ slik tilfellet var de fleste årene på

tredvetallet. Men i april 1943 kom lodda inn i Varangerfjorden for første gang på sju år.²⁴

Deltakelsen gikk sterkt tilbake i mellomkrigsårene. I 1935 deltok over 20.000 fiskere. Fire år seinere var antallet

Tabell 3.4 Deltakelse i vårtorskefisket i Finnmark 1935-1944.

År	Antall	År	Antall
1935	20 817	1940	4 453
1936	17 522	1941	4 670
1937	15 773	1942	3 624
1938	11 736	1943	4 123
1939	9 290	1944	3 891

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1942 og 1944.

mer enn halvert, slik fiskeristatistikken i tabell 3.4 viser.

Under krigen gikk deltakelsen ytterligere ned. Allerede i 1940 var den halvert i forhold til året før. I 1942 var deltakelsen kun en fjerdedel av snittet i femåret 1935-39. Heller ikke i 1943, da lodda kom tilbake etter lang tids fravær, var deltakelsen særlig stor i vårtorskefisket.

Fiskeristatistikken viser altså det totale antall deltakere under hele fisket. Statistikken inneholder utvilsomt dobbeltregistreringer, fordi fiskere forflyttet seg mellom værene og ble registrert flere ganger.

Vi har noe bedre kildedekning for dette fisket, fordi det ble holdt tellingsdager. Under okkupasjonen ble imidlertid slike registreringer bare foretatt for 1940 og 1941. Tellingene ble foretatt i siste halvpart av mai. I 1940 var det tilsammen over 4.400 fiskere som ble registrert (tabell 3.4), mens det var under halvparten på tellingsdagen (tabell 3.5). Etter krigsutbruddet i april dro mange av fiskerne utenfra hjem, og ble derfor ikke registrert på tellingsdagen den 17. mai. Kjøpestopp og mobilisering førte til at også finnmarkingene sluttet å fiske.

Vårtorskefisket har hatt stor deltakelse utenfra.

Tromsfiskere utgjorde størstedelen av fremmedfiskerne, med en andel på 84% i 1939. Fiskere fra hele Troms deltok "på

Tabell 3.5 Deltakelse i vårtorskefisket i Finnmark på tellingsdagen. Fremmedfiskere og finnmarksfiskere 1919, 1929, 1930, 1938-1941. Absolutte og relative tall.

År	Deltakere ialt	Ikke fra Finnmark	%	Fra Finnmark	%	Utlend. Uoppg.
1919	13 805	9 954	72	3 821	28	30
1929	12 731	6 833	54	5 897	46	1
1930	13 774	8 150	60	5 624	40	-
1938	9 651	4 596	48	5 055	52	-
1939	7 151	3 114	44	3 980	56	57
1940	2 086	8	-	2 078	100	-
1941	4 054	645	16	3 409	84	-

Kilde: ÅBVNF 1919, 1929, 1930, 1938, 1939, 1941.

Finnmarka", men flesteparten kom fra Lenvik, Ibestad, Skjervøy, Andørja og Tromsøysund.

Kildene spriker noe med hensyn til fremmedfiskerne. I fiskeristatistikken for 1941 heter det: "Deltakelsen i vårtorske-fisket var liten. Bortsett fra fylkets egne fiskere deltok bare 30-40 farkoster fra Troms og Nordland fylker, mens deltakelsen herfra tidligere år var ganske betydelig."²⁵ I en annen kilde, Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier, framgår det derimot at over 100 båter fra Troms og Nordland var tilstede på tellingsdagen i 1941.²⁶ Den sistnevnte kilden må antas å være mest pålitelig.

Andelen tilreisende fiskere utgjorde mellom 44 og 72 prosent på tellingsdagene i mellomkrigstiden. I 1941 kom bare 16% fra andre fylker. Det var trolig enda færre utenfra de neste krigsårene. Vi kan utfra dette slå fast at de aller fleste av de registrerte vårtorskefiskerne under okkupasjonen, var fiskere fra Finnmark.

I 1941 var finnmarksfiskernes deltakelse på tellingsdagen redusert med 40% i forhold til i 1938. Og hopper vi over til tabell 3.4, kan vi slå fast at denne utviklingen fortsatte. Men deltakelsen av hjemmefiskerne i 1941 var bare 15% lavere enn i 1939.

I tabell 3.6 er deltakelsen av finnmarksfiskere fordelt etter hjemsted. I 1938 og 1939 var over halvparten fra Lebesby

Tabell 3.6 Hjemsted for deltakende fiskere fra Finnmark under vårtorskefisket på tellingsdagen 1938-1941.

Sted	1938	1939	1940	1941
Al	1	6	-	33
T	181	141	116	159
Lo	240	175	110	245
Ha	334	297	194	374
Hf	107	43	88	102
Sø	180	146	142	207
Kv	169	135	132	150
Må	520	382	232	262
Kj	583	482	256	389
Ki	26	25	-	3
Le	492	412	105	345
Ga	330	273	157	229
Be	220	166	94	114
Ta	121	17	3	128
Vb	178	133	150	152
Vh	307	258	148	151
Ne	333	178	-	82
Vø	119	152	85	31
N-V	492	411	66	138
Po	4	12	-	-
S-V	118	136	-	115
Ialt	5 055	3 980	2 078	3 409

Al=Alta, T=Talvik, Lo=Loppa, Ha=Hasvik, Hf=Hammerfest, Sø=Sørøysund, Kv=Kvalsund, Må=Måsøy, Kj=Kjelvik, Ki=Kistrand, Le=Lebesby, Ga=Gamvik, Be=Berlevåg, Ta=Tana, Vb=Vardø by, Vh=Vardø herred, Ne=Nesseby, Vø=Vadsø, N-V=Nord-Varanger, Po=Polmak, S-V=Sør-Varanger.

Kilder: ÅBNVNF 1938-1941.

og østover. Lammelsen av fisket i 1940 var størst i Øst-Finnmark, og deltakelsen sank til 39%. Det var ingen fiskere fra Nesseby og Sør-Varanger som fisket etter vårtorsk på tellingsdagen dette året. Deltakelsen fra Lebesby, Gamvik, Berlevåg, Tana, Vardø herred og Nord-Varanger ble sterkt redusert, mens fra Vardø by var det ennå mange fiskere som fortsatte. Også i Vest-Finnmark gikk deltakelsen ned i 1940, særlig fra Hasvik, Måsøy og Kjelvik.

Året etter var deltakelsen av fiskere fra Vest-Finnmark som "normalt" i alle kommuner bortsett fra Måsøy, Kjelvik og

Kistrand. Samlet deltakelse i øst hadde steget i forhold til 1940, men lå betydelig under den i 1938 og 1939. Tana-fiskerene deltok i 1941 som i årene rett før okkupasjonen. Men innerst i Varangerfjorden var nedgangen betydelig. Bare fiskere fra Vardø by deltok som i de to siste årene før krigen i 1941.

En sammenligning av kyst og fjordstrøk for hele fylket, viser som et generelt trekk at deltakelsen fra fjordene ble minst redusert i 1941. Dette gjelder deltakelsen fra Alta, Talvik og Kvalsund i vest, og i øst fra Lebesby, Tana og Sør-Varanger. Unntakene er Kistrand i vest, og fjordkommunene innerst i Varanger i øst. Noen av kystkommunene i vest, som Loppa, Hasvik og Sørøysund, hadde større deltakelse på tellingsdagen i 1941 enn i de tre foregående år, mens det var en reduksjon i samtlige kystkommuner i øst.

Når materialet skal vurderes, må man særlig ta hensyn til de naturgitte forhold. Deltakelsen i vårtorskefisket svingte også før okkupasjonen. Etter at vårtorsken sluttet å vise seg nær land på tredvetallet, ble det vanskelig for småbåtfiskerne å delta (kapittel 1). Men alle årene i tabell 3.6 er sammenlignbare - ikke noen av disse sesongene gikk lodda eller vårtorsken inn til kysten og inn i fjordene.

Vi må også ta hensyn til at registreringen ble foretatt på tellingsdagen. Vær, vind og forekomster bestemte deltakelsen, enkelte år var fisket på sitt mest intense på denne tiden, andre år kunne det ligge helt nede.

Vi kan konkludere med at den reduserte deltakelsen i vårtorskefisket i krigsårene først og fremst skyldes at fremmedfiskerne uteble. Selv om vi ikke har tellingsdager, kan vi regne med at omtrent alle som ble registrert i statistikken fra 1942 og utover var fra Finnmark. I vårtorskefisket i 1941 var deltakelsen relativt høy totalt sett. Men det var en betydelig tilbakegang i Øst-Finnmark, både i kyst- og fjordstrøk.

Sommer- og høstfisket

På sommeren og høsten fiskes det for det meste sei og hyse i Finnmark, foruten torsk fra stasjonære stammer i fjordene. Fisket er ikke organisert som noe ordinært sesongfiskeri slik som vårtorskefisket. Inntil 1939 ble det likevel registrert hvor mange som var med, og hvor fiskerne kom fra. I mellomkrigstiden økte andelen som fisket i Finnmark på sommeren og høsten. Fremmedfiskerne sto for den største delen av veksten i antall fiskere. Men fisket i sommerhalvåret har likevel først og fremst vært et fiske for finnmarkingene.

Tabell 3.7 Deltakelse i sommer- og høstfisket i Finnmark i 1939. Årlig gjennomsnitt 1925-29, 1930-1934, 1935-39

Periode	Årssnitt	Ikke fra Finnm. %	
1925-29	6 769	1 610	23
1930-34	7 836	1 713	22
1935-39	9 137	2 755	30

Kilde: ÅBVNF 1939.

I 1939 ble det registrert ca 8.800 fiskere i sommer- og høstfisket.²⁷ Av disse var en tredjedel fra andre fylker. Ikke noe annet fiske samlet så mange finnmarksfiskere. Som vi var inne på i det første kapitlet, drev en stor del av fiskerne i Finnmark fra åpne robåter ennå mot slutten av mellomkrigstiden. Derfor var det naturlig at deltakelsen av lokale fiskere var så høy om sommeren, da været var best. Etter 1939 ble ikke deltakelsen i sommer- og høstfisket registrert, men vi skal i flere sammenhenger komme tilbake til utviklingen i dette fisket under okkupasjonen.

"Den overveiende del av fiskerflåten har drevet fiske"

Sommeren 1940 kom fisket i gang igjen i Finnmark, og det ble fisket mer sei enn noen gang tidligere. Deltakelsen var god.

Oljerasjonering ble iverksatt, men aktiviteten på havet var ellers lite berørt av okkupasjonen. Fiskeriinspektøren i Finnmark meldte at enkelte skøyter hadde dratt til Svalbard for å hente kull.²⁸ Videre rapporterte han at 6 skøyter fra Vardø herred forlot Kiberg "en natt med tett tåke" i september, og at det var "grunn til å tro at disse er reist til Russland."²⁹ Tilsammen var det 44 mennesker ombord, deriblant ordføreren og seks medlemmer av herredsstyret.

Senere på høsten skjedde det store endringer i fylket. Tyskerne opprettet en forsvarskommando i Nord-Norge, og en divisjon på 20.000 soldater ble overført til Finnmark.³⁰ De fleste ble forlagt til området rundt Kirkenes, og mange fiskere fra Varanger-området begynte å arbeide på tyske anlegg. Fiskeriinspektøren meldte at "om lag 70 fiskere bare fra Vardø by har vært beskjeftiget inne i Sør-Varanger."³¹ Denne høsten begynte også mange av de større fiskefartøyene å gå i tysk tjeneste, rekvirert eller leid av okkupasjonshær- og marine.

Den militære virksomheten økte, og med den etterspørselen etter arbeidskraft til brakkebygging og militære anlegg. Utbyggingen av Banak i Lakselv startet i 1940.³² Høybuktkmoen flyplass i Kirkenes ble også bygget det første året.³³ Tyskerne hadde også bruk for lossearbeidere. Flere steder var det havneterminaler, i Porsanger både i Hamnebukt og Billefjord. Sistnevnte sted ble det også bygd sjøflyplass - den tyske styrken der var på 1.000 soldater.³⁴ Før angrepet mot Sovjetunionen i juni 1941, økte det tyske nærværet, og våren 1941 sto det 35.000 mann i Finnmark.³⁵

Det må ha vært et meget stort potensiale av ledig arbeidskraft i Finnmark da tyskerne iverksatte sin omfattende byggevirksomhet (se også kapittel 5). Reduksjonen i vinter- og vårtorskefisket i 1941 er nemlig mindre enn forventet utfra det vi vet om den tyske byggeaktivitetens omfang og "overbefolkningen" i fisket. Finnmarksfiskernes deltakelse i disse to fiskeriene var ennå sammenlignbare med sesonger på tredvetallet første halvår i 1941.

Mange fiskere hadde nok tatt arbeid på land i høsten

1940, men de deltok likevel i sesongfiskeriene om vinteren og våren året etter. Forsyningen av olje var ennå bra, likeledes tilgangen på agn og prisene steg. Det største problemet vinteren 1941 var faktisk været, og en storm i januar krevde over tjue menneskeliv.³⁶

Finmarksfiskerne deltok altså i stor grad, mens fiskere fra Troms og Nordland uteble. Fiskeriinspektørens beretning fra vårtorskefisket i 1941 ga følgende forklaring på fraværet av fremmedfiskere:

"Det relative gode utbyttet av lofotfisket og at en flerhet av de større farkoster fra disse fylker har vært beskjeftiget i fraktfart, har selvsagt vært en medvirkende årsak. Det har også vært mangel på mannskaper, da disse har sett sin fordel i å arbeide på land, og de som har en smule jordvei, har som rimelig kan være sett sin fordel i å stille med denne."³⁷

I samme beretning skrev Skotnes at "den overveiende del av fiskerflåten i dette fylke har drevet fiske."³⁸ Dette bekrefter det vi tidligere har funnet: Deltakelsen i vårtorskefisket i 1941 ble redusert, men lite i forhold til siste førkrigsår.

Den 21. juni 1941 ble oppsynet for vårtorskefisket hevet. Samme dag ble det tyske angrepet på Sovjetunionen iverksatt. En helt ny situasjon inntrådte i Finnmark.

Finnmarkskysten i krig

Sommeren 1941 markerte et vendepunkt for fiskerivirksomheten i Finnmark. Det tyske angrepet mot Sovjetunionen førte til at havet utenfor Finnmark ble krigsskueplass. I august startet de allierte konvoiene til Murmansk.³⁹ Krigføringen på havet førte til at mulighetene for å drive fiske ble kraftig forverret. Fiskehavet ble innskrenket, og tyskerne førte streng kontroll med flåten. Det ble forbud mot å gå lenger enn tre kvartmil fra land uten skriftlig tillatelse.⁴⁰ Samtlige fiskebanker i Finnmark lå utenfor dette området, og bankfisket ble redusert

til et minimum.

Det krevde et spesielt grensesone-pass for å dra mellom øst- og vestfylket. Begrensningene i flåtens virkeområde rammet særlig de større, mest mobile fartøyene. Selv på korte turer måtte fiskerne melde fra til havnevaktene. Dessuten måtte de ha med mannskapslistene.

En fisker fra Magerøya som var på Lofoten i krigsårene, forteller om de omfattende tyske kontrollpostene på tilbaketuren til Finnmark.⁴¹ Først måtte båten utklareres hos den tyske havnekapteinen i Svolvær. Så kunne de gå til Lødingen, hvor det lå en tysk stoppbåt. Der fikk de tillatelse til å gå videre til Tromsø. Etter det måtte de stoppe på Tønsnes, i Tromsøsundet. Neste kontrollhavn var Skjervøy. Også i Sørøysund ble båten kontrollert, før den kunne gå til Honningsvåg og melde sin ankomst hos havnekapteinen der.

Høsten 1941 ble fyrene i Finnmark satt ut av drift, og det ble forbudt å bruke lys om bord. Det er lett å tenke seg hva dette ville si i de mest værharde og mørke månedene. Og som vi har sett, ble da også vinterfisket kraftig redusert etter dette.

Etter den 9. april 1940 stoppet den norske værmeldingen, og det eneste fiskerne fikk vite om været, var stormvarsler som de tyske myndighetene av og til slo opp i værene.⁴² Vi vet ikke hva bortfallet betydde - værmelding fra radio var det nok få fiskere i Finnmark som hadde tilgang på før okkupasjonen. Men de som hadde radio, fikk denne inndratt, og det samme gjaldt radiosambandsutstyr fra fiskefartøyene.

Den opptrappede krigføringen førte også til at flere fiskefartøyer ble satt ut av spill. I juli 1941 ble Vardø havn bombet. Seks skøyter ble skadet.⁴³ I februar 1942 ble en fiskebåt senket utenfor Hjelmsøy. Ved Gamvik forsvant tre fiskere fra en motorsjark, inspektøren meldte at de var kidnappet.⁴⁴

De alliertes mål var å lamme sjøtransporten, og dermed forhindre den tyske krigføringen. Men dette rammet også sivilbefolkningen i Finnmark. Hurtigruteskipene "Ottar Jarl", "Richard With" og "Vesterålen" ble senket forskjellige steder

i Finnmark i september 1941.⁴⁵ Erstatningshurtigruter ble satt inn, som oftest var dette ishavskuttere. Tilsammen 27 båter seilte i hurtigrutefart, seks av dem var fiskefartøyer fra Finnmark.

Fiskeriene ble rammet av at den ordinære hurtigrutedriften opphørte. Erstatningshurtigrutene hadde liten lastekapasitet, og varer fiskerne var avhengig av, som agn og garn, kom ikke fram til Finnmark. Det var stor kjøleromskapasitet på de ordinære hurtigrutene, noe de mindre erstatningene manglet, og transporten av fersk fisk ble derfor også dårligere. Men fisketransporten ble organisert på annen måte, som vi skal se (kapittel 5).

Tyskerne bygde tilsammen 48 kystartilleribatterier i Finnmark.⁴⁶ De fleste deler av kysten kom innenfor et batteri. Men langs de strekningene som ikke hadde skjærgård, ble det lagt ut miner.⁴⁷ Fisket i Øst-Finnmark ble mest hindret av miner, fra Magerøya til Grense Jakobselv ble det utlagt over 5.000 stykker.⁴⁸ Dette var over dobbelt så mange som på strekningen Kvænangen-Magerøya. Minesperrede områder betydde innskrenkede fiskemuligheter, men minene utgjorde også en stor fare. Våren 1942 omkom mange fiskere i mineeksplosjoner.⁴⁹ Tre fartøyer fra Kjelvik gikk ned i mai, tilsammen 8 fiskere ble drept. Ytterligere et fartøy ble sterkt skadet. I juni forliste en båt utenfor Vadsø, og fire mann mistet livet. Som regel skjedde ulykkene ved trekking av fiskeredskaper som hadde hengt seg fast i minene.

Tyskerne utstedte forbud mot all sjøtransport der det var lagt ut miner, og fisket i Varangerfjorden ble særlig rammet av slike forbud.

Flere av informantene hevder at de ofte fikk dårlig informasjon fra tyskerne om hvor det var farlig å gå. Men i mange fjorder og sund, særlig i vestfylket, kunne fisket foregå som vanlig. Der hvor minefeltene lå dypt, var risikoen for eksplosjon liten. I sundene der de tyske fartøyene gikk, var det også trygt å fiske. "Det var ikke minesperre på det feltet hvor vi vanligvis rodde. (...) Det var ikke så mye vi ikke kunne gjøre som vi hadde gjort før, bare vi hadde

redskaper", forteller en fisker fra Kamøyvær.⁵⁰

Også på annet vis hindret okkupasjonen deltakelsen. Tyskerne rekvirerte fiskefartøyer til transportformål. Enkelte skøyteeiere inngikk også frivillig fraktekontrakter med tyskerne (se kapittel 5). Høsten 1941 ble de tyske myndighetene anmodet om at lensmennene skulle konferes før en fiskebåt gikk i tysk tjeneste. Fiskeriinspektør Skotnes hadde møter med de tyske myndigheter, og arbeidet hardt for å unngå at "de farkoster tilhørende de dyktigste fiskere og som er i besiddelse av tilstrekkelig redskaper, særlig garn, ble rekvirert."⁵¹

Som et siste moment skal nevnes den knappheten på olje, agn og redskaper som tidvis hindret deltakelsen i fiskeriene. Linefisket om vinteren og våren krever agn, og agnmangel kan ha vært en medvirkende årsak til den reduserte deltakelsen i disse fiskeriene etter 1941.

For fiskerne førte sjøkrigføringen til totalt endrete betingelser. Høsten 1940 hadde høye lønninger kanskje vært motivet for å ta anleggsarbeid. Fra sommeren 1941 var krigsrisikoen en enda større grunn til å gå i land, spesielt i Øst-Finnmark.

Oppsummering

Deltakelsen i fiskeriene i Finnmark ble kraftig redusert i krigsårene. I første omgang skyldes dette at fremmedfiskerne sluttet å dra på "Finnmarka". Det ble derfor finnmarksfiskerne som opprettholdt fisket under okkupasjonen. Men det var også nedgang i antall fiskere i fylket, uten at vi vet nøyaktig hvor stor. Fiskeristatistikken viser trolig for høye tall.

Hvilken del av fiskerne forlot fiskeryrket? Fiskere fra alle grupper gikk over til anleggsarbeid i større eller mindre grad. Av eneyrkesfiskerne var det særlig de som hadde vært tvunget til å drive fiske i fravær av andre muligheter som tok arbeid på land. De som drev fiske i kombinasjon med jordbruk, var også mobil arbeidskraft i perioder av året, særlig i den

mest værharde årstiden. Lokaliseringen av de tyske arbeidsplassene spiller selvsagt også en rolle i denne sammenhengen. Det er liten tvil om at en meget stor del av arbeidskraften til anleggene i Porsanger, Alta og Sør-Varanger ble rekruttert lokalt.

Fiskere med store fartøyer ble hardest rammet av at havet ble innskrenket. Helårsfiskerne hadde en stor grad av identitet med fiskeryrket, og de var avhengig av at fartøyet ga en relativt høy inntekt for å kunne dekke utgifter til driften. Det var disse fiskerne som fortsatte å delta i sesongfiskeriene på vinteren og våren - noen av dem var også på Lofoten i krigsårene. Helårsfiskerne og deres mannskap ble værende i båten, men mange av disse større fartøyene begynte å gå i fraktfart.

I begynnelsen av okkupasjonstiden kunne fisket holde fram på tilnærmet vanlig måte, spesielt i Vest-Finnmark. Men etter juni 1941 bidro slokte fyr, alliert krigføring og tysk minelegging til at fiskeryrket i Finnmark må betegnes som en av okkupasjonstidens mest farefulle sivile sysler. Etter hvert gikk også finmarkingenes deltakelse ned, særlig i østfylket. Varangerfjord var sperret for nesten all sjøgående transport.

Krigføringen foregikk i stor grad "utaskjærs". Fisket i de fleste fjordene i Vest-Finnmark og i Laksefjord og Tana i øst, ble i stor grad opprettholdt ennå våren 1941. Fjordfisket var nok også bedre beskyttet av det tyske luftvern. Men i fjordene ble det til gjengjeld lagt ut miner mange steder.

Fiskerne fra Finnmark deltok sannsynligvis i noe større grad i lofotfisket, sammenlignet med det som var vanlig. Hvis dette er riktig, kan det ha sammenheng med de tiltak som ble iverksatt for å stimulere deltakelsen i dette fisket, både fra norsk og tyske side (kapittel 5).

De som kombinerte fiske fra et mindre fartøy, kunne bytte ut en del av kombinasjonen på land med lønnsarbeid på anlegg.

I dette kapitlet har vi sett på hvorfor fiskerne sluttet å drive fiske. Spørsmålet kunne vært snudd på hodet: Hvordan var det mulig at så mange tross alt fortsatte, når det var så store vanskeligheter og så farefullt? En grunn er at fisket ga

større økonomisk utbytte enn tidligere, selv om det var god tilgang på annet, enda bedre betalt arbeid (kapittel 5).

Vi må ikke glemme at fiskeryrket var farlig også før okkupasjonen. Forlis på grunn av dårlig vær var en del av hverdagen, og ble sett på som noe naturgitt. Minefaren og krigshandlingene kom i tillegg til de farer som fiskeryrket allerede var forbundet med. Og arbeid på land ville være et brudd med den friheten yrket ga, et brudd med det vi kalte fiskeridentiteten. Dessuten var det risikabelt å arbeide på tyske anlegg, også. De tyske flyplassene og havneterminalene var bombemål for russiske og engelske fly, og kunne være svært farlige arbeidsplasser.

I neste kapittel skal vi se på hva slags virkning okkupasjonen fikk for fangstmengdene i fiskeriene i Finnmark.

KAPITTEL 4: FANGSTMENGDENE

Innledning

"Fisket i den nordligste del av landet, Finnmarken, hvor der mest fiskes torsk av mindre størrelser (yngre aarsklasser), har utmerket sig ved hurtige svingninger. Saaledes angir statistikken utbyttet for aaret 1880 til 23.6 millioner, mens det tre aar efter, 1883, kun var 3.5 millioner. I de senere aar, 1911-1913, har utbyttet av torskefiskeriene været usedvanlig rikt."

(Hjort: Vekslingerne i de store fiskerier, Kristiania 1914, s. 2)

Fangstmengdene er, sammen med deltakelsen, uttrykk for fiskernes aktivitet og kan fortelle om deres tilpasning. For bedriftene som produserte frossen filet og for de øvrige kjøperne var dessuten råstofftilgangen helt avgjørende.

I dette kapitlet spør vi: Hvor mye fisk ble fanget i Finnmark under okkupasjonen? Perspektivet er komparativt i forhold til "normalårene" før krigen. Forskjeller mellom Øst- og Vest-Finnmark vil også bli drøftet. Vi velger å legge vekt på de tre store fiskeriene i Finnmark: Vinterfisket etter skrei, vårtorskefisket og seifisket om sommeren og høsten. Kildene som blir brukt er fangststatistikken i NOS Norges Fiskerier.

Statistikken viser hvor fangstene ble brakt i land. Dette er ikke nødvendigvis identisk med hvor fisken ble fanget. I prinsippet kunne fisk som ble fanget utenfor Kjøllefjord, bli brakt på land og registrert i Kjølvik. Men trolig vil dette gjøre små utslag i sammenligningen mellom øst og vest.

Kan vi stole på statistikken? NOS Norges Fiskerier viser sannsynligvis hva som ble fisket og solgt på ordinært vis. Men fiskere og fiskebruk omsatte nok mye fisk også på annen måte, både til landsmenn og til tyske soldater. Salg til tyskerne var det åpenbare grunner til å holde skjult.

Ordinær omsetning til Wehrmacht foregikk gjennom utpekte kjøpere som var godkjent, og som leverte til Wehrmachts

forpleiningsavdelinger (Heeresverpflegungsdienststellen).¹ Men i enkelte distrikter kunne dette omgås. I en melding fra Næringsdepartementet om "Levering til Wehrmacht og tilsluttede organisasjoner av fisk sild og og produkter herav" heter det:

"I avsidesliggende kyststrøk kan tyske militære avdelinger som har sitt faste oppholdssted der, kjøpe fersk fisk og fersk sild direkte fra fisker, forsåvidt avdelingen har tillatelse hertil fra vedkommende korpsintendant."²

Slik direktesalg foregikk ved at de tyske avdelingene leverte en innkjøpsanvisning (på tysk: Schein=kvittering), som fiskerne skulle sende inn til de lokale forsyningsnemndene. Nemndene skulle videresende anvisningene til Næringsdepartementet. Hvis omsetningen foregikk på dette viset, ble nok også disse fangstene registrert på vanlig måte i statistikken.

Men ikke alt direktesalg til tyskerne ble oppgitt. Fiskeriinspektøren i Finnmark meldte i 1943 følgende om dette forholdet:

"De tyske soldater kjøper no som tidligere fisk direkte hos fiskerne uten (...) Schein og mange ganger til stor ulempe for befolkningen. Fra Vardø er meddelt at en enkelt småmotor leverer omtrent all sin fisk til Wehrmacht."³

I denne forbindelse er dette interessant i forhold til fiskeristatistikkens holdbarhet. Fangstoppgavene for Øst-Finnmark er for lave, sannsynligvis også oppgavene for enkelte fjorder i vestfylket. I 1943 var det for eksempel en fisker fra Kjelvik som leverte 19 tonn sei til en militæravdeling i Indre Billefjord.⁴ (Se også kapittel 5). Dette året var de registrerte seifangster i Kistrand på 70 tonn. Med så små mengder skal det lite til før småsalget gir utslag.

Fiskeriinspektør Skotnes holdt til i Vardø og Vadsø, og det antas at han hadde oversikt over det meste av det som foregikk innen fiskeriene i østfylket. Salg utenom det ordinære apparat foregikk, men hvis dette var organisert i stor skala, er det sannsynlig at inspektøren fikk vite om det

og rettet det opp, eventuelt at han tok det med i fangstoppgavene til statistikken som ble levert til Fiskeridirektoratet.

Når det gjelder Vest-Finnmark, virker mengdene noe for lave i enkelte fjorder, men vi regner med at kontrollapparatet under krigen ville avslørt salg i større skala, og at dette hadde kommet klart til uttrykk i kildene.

Vi antar derfor at eventuelle mangler er så lave at det ikke vil påvirke hovedtendensene i beregningene, men velger å betrakte de oppgitte fangstmengdene i statistikken som minimumstall.

Fangstmengdene i Norge

Hvor mye fisk som blir fanget i løpet av en sesong, påvirkes av en rekke faktorer. Naturforhold bestemmer hvor mye fisk som er i havet. En spesiell side ved fiskerinæringen er de naturlige svingninger i innsigene fra et år til et annet. Bestanden i havet påvirkes også av beskatning. Fiskerne er prisgitt variasjonene og har alltid måttet tilpasse seg dem.⁵

Mengdene påvirkes selvsagt også av den menneskelige innsats. Fiskernes muligheter og vilje til å fiske er avhengig av økonomiske, teknologiske, sosiale og kulturelle forhold. Samspillet mellom økologiske og menneskeskapte faktorer særpreger fisket som næring.

Tabell 4.1 Gjennomsnittlige fangstmengder pr. år i norske farvann 1920-24, 1925-29, 1930-34, 1935-39. I tonn.

Periode	Mengde
1920-24	525 196
1925-29	802 397
1930-34	854 690
1935-39	962 336

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1939.

Det er altså flere forhold som kan påvirke mengdene. Større fangster et år kan skyldes større fiskebestander i havet eller større innsats fra fiskernes side.

Veksten i fangstmengdene på tjuetallet var svært stor, gjennomsnittlig mengde økte med nesten 300.000 tonn pr. år fra første til andre femårsperiode. Også i tredveårene var det en betydelig vekst. I 1933 ble det for første gang fisket mer enn en million tonn i norske farvann. Dette skjedde også senere på tredvetallet, i 1936 og i 1938.

Endringene er så markerte at dette ikke kan skyldes naturforhold alene. Veksten må forstås på bakgrunn av en større innsats i fiskeriene, både på kapitalsiden og med hensyn til arbeidskraft.⁶ Motoriseringen av flåten var den viktigste kvalitative endringen. Fiskerne kunne gå lengre fra land, og fiske under værforhold som tidligere ikke var mulig.⁷ Som vi har sett økte også antall fiskere sterkt i mellomkrigstiden.

I forrige kapittel så vi hvordan deltakelsen i fisket gikk ned i krigsårene. Tabellen nedenfor viser fangstmengden under okkupasjonen sammenlignet med gjennomsnittsfangstene i det siste femåret før krigsutbruddet.

Tabell 4.2 Årlige fangstmengder av sild og fisk i Norge 1940-1945 sammenlignet med gjennomsnittet for femåret 1935-1939. Relative tall (Årlig gjennomsnitt 1935-1939: 962.236 tonn = 100).

1940	1941	1942	1943	1944	1945
112	84	78	67	67	78

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1940-1944.

I 1940 ble det fisket mer enn noe tidligere år, nær 1.080.000 tonn. Av dette var omtrent 15% tatt under de store torskefiskeriene. Og av dette igjen var 60% tatt under lofotfisket, som nærmest var avsluttet i april da tyske tropper invaderte Norge. Vintersildfisket var også avsluttet, "med en fangstmengde betydelig over det gjennomsnittlige."⁸

I 1940 lå fisket nede i lang tid etter krigsutbruddet, på

grunn av mobilisering og usikre avsetningsforhold. Hvor lang tid det gikk før fisket kunne komme igang igjen på normalt vis, varierte fra sted til sted. Sannsynligvis ble det fisket svært lite de to første krigsmånedene.

De høye mengdene i 1940 må forstås på bakgrunn av at de store vinterfiskeriene etter skrei og sild var så godt som ferdig da krigen kom, unntatt vårtorskefisket. Fangstene under vintersildfisket utgjorde 40% av totalmengdene dette året.

Likevel må fangstmengdene i 1940 karakteriseres som oppsiktsvekkende høye. Fiskeråret ble avkortet med flere uker. Mange mindre fiskerier i Sør-Norge lå nede på grunn av krigshandlinger. Men etter at forholdene ble normalisert, bidro det gode seifisket om sommeren og et svært godt sildefiske om høsten til at 1940 ble et rekordår.

Fiskefangstene de neste krigsårene markerer et klart brudd i den voksende kurven fra tjuetallet og framover. Krigshandlinger og knapphet førte til at fiskere sluttet å ro fiske. Høye lønninger trakk folk vekk fra båtene og over i bygge- og anleggsbransjen. Og de største fartøyene begynte å gå fraktfart. Men samtlige fangstår under krigen tåler sammenligning med svake sesonger på tredvetallet. I 1943 ble det fanget minst, likevel var mengdene bare 17.000 tonn under det dårligste fangståret i tredveårene.

De samlede fangstmengdene i Finnmark

Finnmorks andel av fiskeriene i Norge var ganske stabil på tredvetallet, omkring 12-13 prosent av samlet fangst. I krigsårene ble andelen redusert, og i 1942 ble bare 7.3 prosent av fangstene i Norge tatt på finnmarkskysten.

Tabell 4.3 på neste side viser endringene i de registrerte fangstmengdene i Finnmark under krigen, i prosent av årsgjennomsnittet for femårsperioden før krigen. Endringene er svært omfattende. Året 1940 var ikke noe rekordår for fisket i Finnmark slik det var på landsbasis. Allerede i 1941 var mengdene bare litt over halvparten av normalt. Men

samtidig må vi huske på at det i hovedsak var finnmarkinger som fisket i fylket under okkupasjonen. Det lave fangsttallet for 1944 skyldes evakueringen og nedbrenningen, som hindret

Tabell 4.3 Fangstmengdene i Finnmark 1940-1944 i prosent av årssnittet for femåret 1935-1939 (Årlig gjennomsnitt 1935-39: 117.291 tonn = 100).

1940	1941	1942	1943	1944
83	56	47	60	26

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1940-1944.

fisket, og trolig også rapporteringen til fiskeristatistikken.

Kommunene fra Lebesby og østover hadde noe større fangster enn kommunene i vestfylket før okkupasjonen (se Vedlegg, Tabell IV). Under okkupasjonen gikk mengdene i øst sterkt tilbake, og mellom 68 og 79 prosent ble fisket i vestfylket.

Hvordan varierte fangstene mellom kommunene i de to delene av fylket? Tabell 4.4 viser relativ fangstmengde av fisk og sild i hver kommune i Øst-Finnmark under okkupasjonen, i prosent av gjennomsnittfangsten for femåret 1935-1939.

Tabell 4.4 Samlete fangstmengder av fisk og sild brakt på land i Øst-Finnmark 1940-1944 i prosent av gjennomsnittsfangstene for femåret 1935-1939. Relative tall (1935-39 i tonn = 100).

Kom.	1935-39	1940	1941	1942	1943	1944*)
Le	6255	88	64	57	77	49
Ga	6190	66	38	20	26	16
Be	7046	48	40	13	12	5
Ta	554	12	41	34	285	23
Vb	18862	43	31	5	8	5
Vh	15178	39	32	17	24	7
Ne	358	46	40	88	109	8
Vø	5470	24	8	5	27	2
N-V	1028	53	20	15	45	9
S-V	1750	20	12	16	24	23

*) Usikkert tallgrunnlag. Le=Lebesby, Ga=Gamvik, Be=Berlevåg, Ta=Tana, Vb=Vardø by, Vh=Vardø herred, Ne=Nesseby, Vø=Vadsø, N-V=Nord-Varanger, SV=Sør-Varanger.

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1940-1944.

Nedgangen var betydelig i samtlige kommuner i Øst-Finnmark. I de tradisjonelt store fiskerikommunene på ytterkysten, som Gamvik, Berlevåg og Vardø herred, var reduksjonen stor allerede i 1940, og etter dette gikk det stort sett nedover med fangstmengdene.

I Tana og Nesseby ble fjordfiske kombinert med jordbruk, og fangstene var relativt små før okkupasjonen. I krigsårene ble det enkelte år landet fangster som kan sammelignes med førkrigstiden, uten at dette er entydig. Men fangstene ble mindre redusert enn i kyststrøkene i fylket. I Lebesby ble det drevet både fjordfiske og kystfiske. Her ble fangstmengdene noe bedre opprettholdt enn andre steder i østfylket.

Vardø var det største fiskeværet i Finnmark. Men under okkupasjonen var det i perioder helt umulig å få tak i "kokfisk" på kaia, og fiskeforsyninger til byen måtte skaffes fra Båtsfjord.⁹ "At resultatene for Vardø har vært så slett, kommer av at de fleste fiskere er evakuert fra byen," meldte fiskeriinspektøren i april 1943.¹⁰ Knappheten på fisk var nok unik i byens historie.

Fangstene som ble brakt på land i Vest-Finnmark, er i mye større grad sammenlignbare med den siste perioden før okkupasjonen. Mange steder var det faktisk en betydelig vekst

Tabell 4.5 Samlete fangstmengder av fisk og sild brakt på land i Vest-Finnmark 1940-1944 i prosent av gjennomsnittsfangstene for femåret 1935-1939. Relative tall (1935-39 i tonn = 100).

Kom.	1935-39	1940	1941	1942	1943	1944*)
Al	2016	13	2	98	1002	19
T	5646	192	60	143	92	22
Lo	3340	223	246	176	196	27
Ha	3496	97	100	96	74	54
Hf	17184	35	15	7	5	-
Sø	3380	133	153	123	78	10
Kv	7709	217	68	63	47	53
Må	8904	56	49	50	59	18
Kj	12155	113	93	40	38	21
Ki	557	76	60	55	72	13

*) Usikkert tallgrunnlag. Al=Alta, T=Talvik, Lo=Loppa, Ha=Hasvik, Hf=Hammerfest, Sø=Sørøysund, Kv=Kvalsund, Må=Måsøy, Kj=Kjelvik, Ki=Kistrand. Kilder: NOS Norges Fiskerier 1935-1944.

i mengdene i krigsårene, slik tabell 4.5 viser. Det er ikke noe entydig mønster i fangstmengdene mellom kyst- og fjordkommuner i Vest-Finnmark. Kommuner i begge kategorier hadde både vekst og nedgang i fangstmengdene. Men tabellen viser et klarere geografisk mønster. Kommunene øst for Hammerfest, hadde størst nedgang. Dette gjelder både kystkommunene Måsøy og Kjølvik, og fjordkommunene Kvalsund og Kistrand.

I flere av kommunene vest for Hammerfest ser okkupasjonen ut til å ha virket lite hemmende på fangstmengdene. I Loppa, Hasvik og Sørøysund ble det brakt i land mer eller like mye fisk og sild som før okkupasjonen. Som vi husker fra forrige kapittel, ble også deltakelsen på disse stedene godt opprettholdt i vårtorskefisket i 1941.

Fangstene i fjordkommunen Alta var ujevne, den store fangstmengden som ble registrert i 1943, skyldes at det kom store innsig av feitsild og småsild i fjorden. I Talvik var det vekst eller som i vanlige år, bortsett fra 1941.

Fangstmengdene som ble brakt på land i Hammerfest gikk ned. Byens egen fiskeflåte var liten, men Hammerfest hadde stor betydning som servicehavn og mottakssted for fiskerne som bodde omkring.¹¹ Her kunne fiskerne bunkre solar, kjøpe agn og levere fisk. Når fangstmengdene i byen ble redusert under krigen, mens den økte eller ble opprettholdt i kommunene omkring, skyldes ikke dette nødvendigvis at det ble fisket så mye mer totalt sett. Årsaken er snarere at fiskebåtene sluttet å føre fisken til Hammerfest, og fiskerne i dette området leverte i større grad fangstene lokalt.

Selv om det alltid var store variasjoner i forekomster og fangstmengder, er mønsteret fra okkupasjonen tydelig: Fisket i hele Øst-Finnmark ble meget sterkt redusert, mens det er større grad av kontinuitet mellom førkrigstid og okkupasjonstid i vestfylkets fangstmengder. I enkelte kommuner vest for Hammerfest, var det til og med en klar vekst i mange av okkupasjonsårene. De totale fangstmengdene i Vest-Finnmark i krigsårene, varierte ikke mer enn det som var vanlig før okkupasjonen. I årene 1941 til 1943 svingte mengdene mellom 72 og 96 prosent av fangstmengdene i 1939.

Statistikken som materialet i dette avsnittet er regnet ut fra, viser de totale mengdene fisk og sild. Nedenfor skal vi se nærmere på utviklingen i vinter- og vårtorskefisket.

"Elendig resultat"

Deltakelsen i vinterfisket i Finnmark var i vekst på tredvetallet, og i årene før krigsutbruddet vokste derfor også fangstmengdene i dette fisket. Gjennomsnittlig årsmengde skrei i 1930-1934 var på omtrent 5.400 tonn. Fra og med 1937 gikk mengdene i været, med 1939 som toppår. Dette året ble det brakt i land over 31.000 tonn skrei i Finnmark. Året etter var det også store fangster, skreifisket i 1940 ble som kjent ikke rammet av okkupasjonen.

Veksten på tredvetallet kan best forklares ved utviklingen i flåten. De større skøytene hadde muligheter til å drive et intensivt fiske vinterstid, både ved de kystnære områder og lenger til havs. Når vårtorskefisket sviktet, slik det gjorde i årene før krigen, var fiskerne også nødt til å drifte mer i vintermånedene.

Vinterfisket i Finnmark var det vanskeligste fisket å drive under okkupasjonen. Fisket foregår i den mørkeste tiden av året, med kun noen få timers dagslys til langt ut i mars.

Tabell 4.6 Ilandbrakte skreifangster i Finnmark 1933-1944. I tonn.

År	Mengde	År	Mengde
1933	4 446	1939	31 216
1934	6 759	1940	23 615
1935	4 340	1941	12 326
1936	7 727	1942	5 471
1937	9 971	1943	5 017
1938	14 906	1944	3 967

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1939-1944.

Men ennå i 1941 var det et brukbart skreifiske i Finnmark, med et resultat på mer enn 12.000 tonn. I 1942 ble det fanget bare 5.500 tonn skrei, det neste noe mindre. Etter det tyske angrepet på Sovjetunionen ble særlig dette fiskeriet hardt rammet. Dessuten ble de store båtene brukt til andre ting enn fiske. Fiskeriinspektør Skotnes ga følgende forklaring på det dårlige fangstresultatet fra vinterfisket i 1942:

"Hovedårsaken var at de største og mest brukbare skøytene som egner seg til vinterdrift, ble rekvirert eller gikk over i fraktfart og at andre gjorde seg klar til lofotfisket. Den kalde vinteren bidro selvsagt også til det elendige resultat, idet småbåtene da hadde vanskelig for å drifte."¹²

Men selv i 1944 lå fangstene over det dårligste skreiåret i mellomkrigstiden. Dette gir likevel ikke grunnlag for å trekke slutninger om kontinuitet. Skreifisket var i en sterk utvikling på slutten av tredvetallet. Satt på spissen kan vi si at vinterfisket i Finnmark var to helt forskjellige ting før og etter at "statsbåtene" kom - det er grunn til å tro at nettopp disse fartøyene bidro til de høye fangsttallene i siste halvdel av tredveårene.

De lave fangsttallene for vinterfisket under okkupasjonen, skyldes først og fremst at de større fartøyene fikk innskrenket sitt virkeområde. "For de store båtene var det torskefisket som ble mest skadelidene," forteller en fisker fra Havøysund.¹³

De største skreimengdene ble normalt tatt i vestfylket, i 1938 ble 67% brakt på land i kommunene vest for Svarholtklubben. Men i år med store registrerte fangster, ble det landet mye skrei også i øst. I Vardø by og herred ble det brakt i land tilsammen 8.700 tonn i 1939. Vest-Finnmarks andel av skreifangstene økte imidlertid under krigen, og i 1942 og 1943 ble henholdsvis 87 og 81 prosent av fangstene registrert i vest.

Vårtorskefisket foregikk først og fremst i farvannene og på bankene utenfor Øst-Finnmark på tredvetallet. Gjennomsnittlig

ble tre fjerdedeler av fangstene brakt i land øst for Gamvik i de siste årene før okkupasjonen. Vardø by og fiskeværene omkring var de viktigste mottaksstedene under dette fisket.

Tabell 4.7 Ilandbrakte vårtorskefangster i Finnmark 1931-1944. I tonn.

1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
20403	30678	34635	31195	38460	51052	35445
1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944
32382	28302	5211	9791	5562	6655	6250

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1939 og 1944.

Vi har tidligere sett på hvordan deltakelsen under vårtorskefisket ble helt spolert i 1940. Dette gjorde også utslag på fangstmengdene - samlet fangst var på bare 5.200 tonn, mens snittet 1935-1939 var over 37.000 tonn. Mengdene i 1941 var noe større, men likevel langt under det som var vanlig. I 1943 var lodda tilstede nær kysten for første gang på mange år, noe som under normale omstendigheter ville bety stor deltakelse fra små fiskefartøyer, og store vårtorskefangster. Når fangstene ble så redusert, har dette sammenheng med at vårtorskefisket først og fremst var et fiske for Øst-Finnmark. Men også i vest gikk vårtorskemengdene ned i krigsårene. I 1939 ble det fanget 7.750 tonn vårtorsk i vest, mens i 1943 hadde mengden gått ned til 2.200 tonn.

Et av de tyske målene var å øke ferskfiskproduksjonen, som vist i kapittel 2. Dette måtte føre til endringer i de fiskeriene som foregikk i den varme årstiden. I neste avsnitt skal vi se på hvordan seifisket utviklet seg i krigsårene.

Seifangstene

I boka om fiskerikommunen Nordkapp skriver historikeren Einar Richter Hanssen:

"De som drev året rundt gikk over til annen drift så snart vårtorskefisket var slutt. De største begynte på snurpenotfiske etter sei, et fiske som var i rivende utvikling i 1930-årene. Seisesongene sluttet i oktober-november alt etter hvordan det lå an med forekomster og avsetningsmuligheter."¹⁴

På tredvetallet var det stor vekst i seifisket, trass i vanskelige avsetningsforhold. Finnmark hadde en stor andel av landets seifangster, og veksten i fylkets sommerfangster har særlig sammenheng med at finnmarksfiskere tok i bruk snurpenot mot slutten av tredvetallet.¹⁵ På Vestlandet derimot, ble det for det meste brukt garn i dette fisket.¹⁶

Seifisket hadde den gunstigste utviklingen av fiskeriene under krigen. I 1942 ble det satt ny fangstrekord på landsbasis, mengdene lå 23% over årssnittet i perioden 1935-39.

I Finnmark var det et godt seifiske det første okkupasjonsåret. Seifangstene var større enn noengang på tredvetallet, og utgjorde halvparten av den totale seimengde som ble fisket i Norge. I likhet med de andre fiskeriene, ble også seifisket redusert i Finnmark de neste årene, men mye

Tabell 4.8 Mengdeutbyttet av seifisket i Norge og Finnmark i tonn. Finnmarks andel i prosent.

År	Norge	Finnmark	%	År	Norge	Finnmark	%
1931	25 621	10 028	39	1938	36 715	15 473	42
1932	31 091	12 966	42	1939	36 375	12 332	34
1933	29 124	11 899	41	1940	39 318	19 367	49
1934	27 230	11 613	43	1941	38 657	12 927	33
1935	39 873	15 734	39	1942	48 440	11 674	24
1936	42 379	19 240	45	1943	39 917	14 351	36
1937	41 936	16 726	40	1944*)	28 493	8 515	30

*) Usikkert tallgrunnlag.

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1931-1944.

mindre enn i torskefiskeriene på vinteren og våren.

Før okkupasjonen var seifisket særlig lokalisert til vestfylket, og fra 1935 til 1939 ble 72 og 88 prosent av

seifangstene brakt i land fra Kjølvik og vestover. Akkurat dette forholdet endret seg lite under okkupasjonen, slik tabell 4.9 viser. I torskefiskeriene ble fangstene i Øst-Finnmark betydelig redusert i forhold til i vest. Dette var ikke tilfelle for seifangstene - Øst-Finnmark hadde omtrent samme andel som i normale år. I østfylket var det imidlertid

Tabell 4.9 Relativ andel av ilandbrakte seimengder i Vest-Finnmark og Øst-Finnmark 1940-1943.

	1940	1941	1942	1943
Vest	71	79	73	63
Øst	29	21	27	34

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1940-1943.

bare i Lebesby herred at det ble brakt i land store seifangster, både før og under okkupasjonen.

At seifisket klarte seg såpass bra, skyldes særlig to forhold. For det første skjedde store endringer i mottaksleddet, ved at så mye større del av fangstene ble produsert som fersk vare (se kapittel 6). Det andre har å gjøre med forandringer i fangstleddet. Flåten ble brukt på en ny måte. Meidell Gerhardsen skriver: "Mange av de større farkoster i Nord-Norge som fremdeles er disponible for fiske, men før krigen drev bankfiske i sommersesongen, har no vært anvendt til fiske med snurpenot etter sei."¹⁷ Vi har tidligere vist hvordan fiskehavet på bankene ble innskrenket for den mest mobile delen av flåten. Men de store fartøyene begynte å snurpe etter sei nærmere kysten, innover i fjordene og i sundene.

Det kan se ut som om det var en vekst i antall snurpenøter for sei i Finnmark i den første delen av krigen. I 1939 ble det registrert 104 nøter, mens tallet hadde økt til 120 i 1941. Men vi vet at materialet over fiskeredskaper er meget ufullstendig, og etter 1941 finnes det ingen nøyaktige redskapsoppgaver.¹⁸ Vi må derfor være svært forsiktige med

tolkningen av dette.

Seinotfisket hadde en fordel framfor linefisket: Det var ikke avhengig av agn. Under okkupasjonen var det periodevis agnmangel, og var det agn, kunne det mange steder være vanskelig å skaffe egnere når tilgangen på annet arbeid var så god.

Oppsummering

De største endringene i fangstmengdene i perioden skyldes at okkupasjonen fikk så store virkninger i Øst-Finnmark. Krigføringen etter det tyske angrepet østover i juni 1941, marker et skille i fiskeriene utenfor Varanger-halvøya. Vårtorskefisket, som tradisjonelt var det største fiskeriet i Finnmark, var i første rekke et fiske for østfylket. Et godt vårtorskefiske var avhengig av at mobiliteten på havet ble opprettholdt. Men som vi så i forrige kapittel, ble store fiskefelter utenfor kysten og på fjordene i Øst-Finnmark sperret for fiske.

Vinterfisket og seifisket var størst i vest. Vinterfisket ble redusert, mens fangstmengdene under seifisket viser stor grad av kontinuitet med fredsårene.

Ved de fiskefeltene som lå i nærheten av skipsleia der denne gikk innaskjærs, ble fisket best opprettholdt - og disse stedene lå i Vest-Finnmark.

Vanligvis var det fremmedfiskere som sto bak en stor del av fangstene i Finnmark. Men fiskere utenfra deltok i svært liten grad i finnmarksfiskeriene i krigsårene, som vi har vært inne på. Nå ble fiskeriene opprettholdt av fiskere fra Finnmark, og særlig av fiskerne fra Vest-Finnmark.

Skyldes opprettholdelsen av fisket i vestfylket kvalitative endringer, at deltakelsen ble mer redusert enn fangstmengdene? Spørsmålet berører produktiviteten innenfor fiskeriene. Dette er svært komplisert, og kan vanskelig besvares helt uttømmende. Forholdet mellom arbeidskraft i fiskeriene og fangstmengder har ikke bare med menneskelig

innsats å gjøre, men vil også avhenge av økologiske faktorer. Sagt på en annen måte: Det er ikke så stor forskjell i arbeidsinnsats på å trekke et halvfullt og et fullt garn.

Innenfor seifisket kan vi nok likevel snakke om en effektivisering, ved at snurpenøter ble tatt i bruk av de større fartøyene som ellers fisket på bankene om sommeren og høsten.¹⁹ En liten andel av fartøyene sto dermed for en stor del av fangstene. Sekretær Meidell Gerhardsen i Fiskeridirektoratet har beskrevet utviklingen i forholdet mellom seinotfisket og flåten i mellomkrigstiden slik: "Til fangst av sei og sild med snurpenot er de vanlige fiskebåttyper i Nord-Norge kanskje i minste laget."²⁰ Under krigen ble dette forholdet til en viss grad rettet på: Båtene som var beregnet på hav- og bankfiske, gikk over til å drive et intenstivt fiske i fjordene og nærmere land, der det var tryggere å gå. Men de mindre båtene deltok nok også i stor grad i fisket om sommeren i krigsårene.

Fisket i de nære kystområder og i fjordene, og særlig i sundene, ble drevet mer intenst enn før. Var bestanden i disse områdene større enn før okkupasjonen? I en rapport fra sommeren 1942 heter det:

"Det er en alminnelig oppfatning blant fiskerne, at når trålerne ikke har høve til å drifte ute på bankene, opptrer flyndren i større mengder på de vanlige felter under land."²¹

Det er uvisst om denne vurderingen er korrekt eller om dette i såfall fikk virkninger for andre sorter enn flyndre. Men vi kan ikke utelukke en sammenheng mellom at "trålerplagen" var borte, og at fiskemengdene var større i farvannene nær kysten og i fjordene.

Kanskje tiden på havet ble utyttet mer effektivt. Under de rådende forhold kunne det plutselig komme meldinger fra de tyske marinemyndighetene om at områder ble sperret for fiske, og det var derfor viktig å fiske mest mulig når man driftet.

Tyskerne var selvsagt interessert i at de norske fiskerier ble opprettholdt, og gjerne at mengdene økte. Når det gjelder torskefiskeriene i Finnmark, var dette mindre

vellykket. Men seifisket hadde en bedre utvikling. Et virkemiddel som ble brukt for å stimulere fisket, var prisene. Og fordi prisen på fisk til fersk anvendelse lå høyere enn for den som skulle gå til salting og henging, økte fiskernes inntekter, slik vi skal se i neste kapittel.

KAPITTEL 5: FISKERNES ØKONOMISKE FORHOLD

Innledning

Havøysund, april 1991. En fisker forteller om mellomkrigstiden i Finnmark. Stemmen heves når han minnes forholdet til "nessekongan": "Dem gjorde jo akkurat som dem ville med oss. Dem betalte det dem ville, og ville dem ikke ha den fesken, så var det bare å gå hjem."¹ Slik ble avsetnings- og prisproblemene opplevd av finnmarksfiskere ennå langt ut i tredveårene.

Når fiskernes sinne rettet seg mot kjøperne, var det forståelig. Men også kjøperne var underlagt krefter de selv ikke hadde kontroll over. Årsakene til de økonomiske problemene lå nemlig i stor grad utenfor landets grenser, som vist i kapittel 1.

Fiskerne kunne kompensere for prisnedgang med å fiske mer. Men dette førte til ytterligere reduksjon i prisene. Regelen var "jo meir fesk, jo mindre priser," forteller en kamøyværing.²

Fiskeren fra Havøysund er født rett etter første verdenskrig. Han begynte å fiske 13 år gammel. Sammen med faren rodde han flyndrefiske fra en spissbåt med hjemmelagd håndtrål. Rett før okkupasjonen ble han mannskap på en nybygd bankskøyte. Etter krigen fikk han egen sjark, og leverte fangstene sine til Havøysund Fiskarsamvirkelag. Dette livsløpet gjør han til en typisk representant for fiskere fra Finnmark av samme generasjon. De opplevde mellomkrigsårenes fattigdom. Etter krigen deltok de i gjenreisningen av Finnmark i framskrittets tegn.

Okkupasjonsårene ligger kilt mellom tredvetallets krisetid og etterkrigstidens optimisme. Hvor skal disse årene plasseres i fiskernes økonomiske utvikling?

Fiskernes inntekter

Den årlige gjennomsnittsinntekten i 1938 for eneyrkesfiskere i Finnmark var kr. 519,- (se tabell 5.2) Under krigen foregikk

det et sprang - denne gruppens inntekter var i gjennomsnitt på kr. 1.668,- i 1942, eller mer enn tre ganger så mye som i 1938.³ Men noen tjente mye mer. Tabell 5.1 viser et utdrag fra statsskattprotokollene til Alta ligningsnevnd for to av skatteårene under okkupasjonen.⁴

Tabell 5.1 Utdrag fra statsskattprotokoller for Alta/Talvik for skatteårene 1942/43 og 1944/1945. Fiskere og fiskere/småbrukere. Antatt formue og inntekt.

Fiskere Navn, bosted	1942/43		1944/45		Yrke	
	For.	Innt.	For.	Innt.	42/43	44/45
EA Rafsbotn	-	2300	9000	3600	f	f+g
JN Bukta	-	2300	-	3000	f	arb
LN Bukta	-	3100	-	2000	f	matr
KD Kåfjord	-	3500	13000	9500	f	f
TD Kåfjord	7000	4800	17000	12750	f+s	f+s
AD Kåfjord	7000	5200	7000	5200	f+s	notb
HL Kåfjord	-	3400	-	5300	f+s	arb
MP Kåfjord	5000	2900	5000	2500	f	f
PP Kåfjord	-	2500	-	3000	f	f
IM Kåfjord	8000	3800	9000	4500	f	f
FH Elvebakk.	6000	4200	7000	8000	f	g
JJ Kvænvik	-	4800	6000	4500	f+s	f+s

f=fisker, s=småbruker, g=gårdbruker, arb=arbeider, matr=matros, notb=notbas.
Kilder: Statsskattprotokoller for Alta ligningsnevnd 1942/43 og 1944/45, Alta/Talvik kommune, SATØ.

Fiskerne i eksemplet ovenfor, hadde inntekter som lå betydelig over gjennomsnittlig fiskerinntekt i 1942. Fram til skatteåret 1944/45 økte inntektene ytterligere, og mange av dem fikk også formue. Men det var store variasjoner, mellom to Kåfjord-fiskere var det en inntektsforskjell på kr. 10.000,- i 1944/45. Protokollen forteller videre at de som står oppført som kombinasjonsfiskere, hadde høyere inntekter enn de som bare drev fiske. Ellers forteller tabellen om en viss overgang fra fiske til arbeid på land mellom de to tidspunktene.

Lite av ligningsmaterialet fra Finnmark overlevde nedbrenningen. Kunnskap om fiskernes inntekter må derfor baseres på tilfeldige rester, og ikke på et representativt kildeutvalg. I Alta/Talvik var yrkeskombinasjonen fjordfiske og småbruk vanligere enn ytterst på kysten. Vi skal derfor

være svært varsomme med å generalisere for hele fylket på grunnlag av ligningsprotokollen.

Det er også viktig å understreke at de høyeste inntektene var utypiske for fiskere i Altafjorden. Grensen for å betale skatt til staten, gikk ved årsinntekter på kr. 2.000,-⁵ De færreste fiskere tjente så mye. I skatteåret 1939/40 var det 118 statsskatteyttere i Alta/Talvik. Ingen av dem var fiskere. Antall skattebetalere økte til 712 i 1942/43, og av dem står bare 16 oppført som fiskere, eller fisker i kombinasjon med landbruk. Men dette utgjorde bare 1,4% av alle fiskerne i Alta og Talvik.⁶ Tallet på skattytere fortsatte å stige, og var på 1.034 i 1944/45.⁷ Men det var kun 41 av disse som var fiskere eller kombinasjonsbrukere.

Vi kan bruke et annet eksempel. I Samvirkekonsulentens arkiv i Tromsø, finnes en oversikt over antatt inntekt og formue til 50 av de 53 medlemmene i Hjelmen Fiskarsamvirkelag for inntektsåret 1943/44.⁸ Opplysningene er gitt av Sørøysund herredskontor. Årsinntektene varierte mellom kr. 440,- og kr. 6.690,- Men bare fem hadde inntekter over kr. 2.000,- Gjennomsnittlig årsinntekt var på kr. 1.468,- Medlemmene i laget utgjorde 8% av herredets fiskere.⁹

Hva forteller disse eksemplene? Vi vet ikke hva slags virksomhet som lå bak de høyeste fiskerinntektene- og formuene i Alta/Talvik. Men det er lite sannsynlig at det var mulig å tjene så mye bare på fiske eller fiske i kombinasjon med småbruk.

Altafjorden var et av de viktigste områdene for tyskerne, og av den grunn ble slagskipet "Tirpitz" plassert i Kåfjord. Det massive tyske nærværet gjorde området til et krigsmål, og utgjorde en overhengende trussel for befolkningen. Men den omfattende militære utbyggingen betydde også arbeid og inntekter for folk. I Alta ligningsprotokoll står mange nye skattytere oppført som "arbeidere", men vi vet ikke hvor mange av dem som drev fiske før okupasjonen. Og vi vet heller ikke hva fiskerne i protokollen kombinerte yrket sitt med - kanskje de gikk i frakt.

Medlemmene av Hjelmen Fiskarsamvirkelag, var fiskere som

i mindre grad enn i Alta og Talvik drev med kombinasjonsdrift. De er derfor mer representative for de som bare drev med fiske i krigsårene. Fiskerne i samvirkelaget bodde på Sletnes og i de små fjordene på Seiland - de var helårsfiskere som var helt avhengig av inntekter fra fiske. Fiskefeltene i Hasvik/Sørøysund-området var svært rike, og de lå i skipsleia der tyskerne måtte sørge for å opprettholde trafikken av hensyn til forsyningene. Fiskerne kunne derfor drive på som før.

Selv om vi skal være forsiktige med å generalisere på grunnlag av så lite materiale, kan vi slå fast at de to eksemplene illustrerer inntekstforskjellene på inntektene til eneyrkesfiskere og kombinasjonsfiskere. Dette blir bekreftet i nedenstående oversikt.

Tabell 5.2 Utdrag fra skattestatistikken for Finnmark 1939-1942. "Fiskere", "gårdbrukere og fiskere" og "småbrukere og fiskere". Antatt gjennomsnittsinntekt.

Ervervskomb.	1938	1939	1940	1941	1942
Fiskere	519	661	925	1 482	1 668
Gårdbr./fiskere	1 031	1 029	1 806	2 636	2 031
Småbr./fiskere	832	893	1 267	1 890	1 936

Kilde: Statistisk-økonomisk utsyn over krigsårene, 1945.

De som kombinerte fiske med gårdsdrift eller småbruk, tjente bedre enn de som bare drev fiske. Til gjengjeld hadde eneyrkesfiskerne i tabellen størst relativ inntekstvekst, og forskjellene mellom gruppene ble jevnet ut i løpet av okkupasjonen. Gjennomsnittlig årsinntekt for eneyrkesfiskere i fylket i 1942, var nøyaktig tohundre kroner over snittet til Hjelmen-fiskerne i eksemplet ovenfor.

Det kan virke som et paradoks at de som drev fiske i kombinasjon med jordbruk, hadde større inntekter enn de som bare drev fiske før okkupasjonen. Men dette har nok sammenheng med det vi diskuterte i kapittel 1 og 3: En stor del av eneyrkesfiskerne var tvunget til å drive fiske som eneste næring, fordi det ikke var andre muligheter.

For de moderne helårsfiskerne ble trolig en god del av inntektene fra fisket ført tilbake til fartøyene. Systemet med båtlott, gjorde at fartøyet hadde krav på en viss andel av inntektene fra fisket - denne kapitalen ble reinvestert i "bedriften". For fiskerne som var knyttet til bare å leve av fiske, var det viktigere å ha et stort fartøy som kunne drive på helårsbais enn høye kontantinntekter.

Selv om fiskerne tjente bedre, hører skyhøye inntekter til unntakene, og skriver seg trolig fra annen virksomhet enn fiske. Før vi diskuterer de alternative inntekskildene for fiskerne, skal vi se på utviklingen i priser og lønnsomhet innenfor fiskeriene under krigen, og på andre virkemidler som ble iverksatt for å holde fiskeriene i gang.

Råfiskpriser og fangstverdier

Torskefiskeriene i 1940 ble igangsatt med en helt ny ordning for fastsettelse av prisene. Fra 1. januar bestemte Norges Råfisklag prisene på de viktigste fiskesorter fra Sogn og Fjordane og nordover. Kiloprisen på torsk til henging i Finnmark ble satt til 7,5 øre, til fersk anvendelse 15 øre.¹⁰

Priser på fisk til ulike anvendelser hadde alltid variert. Fisk til henging var dårligst betalt, mens fisk som skulle ises til eksport fikk fiskerne mest for. I Finnmark har prisene ligget lavere enn i andre fiskeristrøk, som vist i kapittel 1. Mørefiskerne fikk for eksempel 3 øre mer pr. kilo torsk til fersk anvendelse enn finnmarksfiskerne.¹¹

Det store spranget i fiskeprisene kom etter Råfisklagets forhandlinger med de tyske kjøperne i november 1940. Førstehåndsprisen for torsk til henging og salting ble nå satt til 21 øre pr. kilo, mens til fersk anvendelse ble kiloprisen satt til 23 øre.¹² Med denne utjevningen ville laget sørge for at ikke alle fangstene gikk til den tysk-kontrollerte ferskfiskproduksjonen.

I tabell 5.3 på neste side vises stigningen i råfiskprisene fra 1938 til 1942.

Tabell 5.3 Prosentvis stigning i gjennomsnittsprisene på første hånd 1938-1942.

Fiskesort	%
Skrei	123
Loddetorsk	130
Sei	232
Hyse	177
Steinbit	378

Kilde: Statistisk-økonomisk utsyn over krigsårene, 1945.

Seiprisen har størst vekst av de sortene vi er mest opptatt av her, men så var trolig utgangspunktet svært lavt. Avsetningen av sei hadde vært problematisk i Finnmark helt siden pomorhandelen tok slutt - okkupasjonen løste disse problemene. Seien ble mer verdt på grunn av omleggingen til fersk produksjon.

Råfiskprisene steg, i likhet med prisene på varer fiskerne var avhengig av. I 1939 kostet det 13 øre for 1 kg. solar, tre år etter måtte fiskerne ut med 50 øre.¹³ Agnprisene steg også. Prisen for en hektoliter agnskjell var 83% høyere i 1942 enn i 1939, og agnsildprisen ble fordoblet.¹⁴ Men agnbehovet gikk nok ned i Finnmark, fordi linefisket om vinteren ble så hemmet av sperringer og krigshandlinger. I forrige kapittel så vi hvordan sommerfiskeriene, og særlig snurpefisket etter sei, ble opprettholdt i krigsårene. Men redskapsutgiftene til dette fisket økte også. En not kostet 60 prosent mer i 1942 enn i 1939.¹⁵

For øvrig økte det generelle prisnivået med omtrent 50 prosent under okkupasjonen.¹⁶ Vi kan dermed slå fast at råfiskprisene steg mer enn de øvrige prisene, og er uttrykk for en reell forbedring av fiskernes økonomi.

Fiskeprisene var et ledd i den tyske fiskeripolitikk. Råfisklagets priser var minstepriser, og det laveste kjøperne måtte betale. Prinsippet var basert på at fiskerne kunne få høyere priser i tider med knapphet på fisk. Minsteprissystemet kunne utnytted av tyskerne - det satte ingen grenser oppad. Fordi fisk til fersk bruk var bedre betalt, ble markedet raskt

innrettet på å levere til tyske formål (se også kapittel 6).

Det var en fare for at dette kunne skade den innenlandske forsyning, som i liten grad var innrettet på fersk omsetning. Dette var Råfisklaget oppmerksom på, og sommeren 1940 besluttet derfor laget at prisene til eksport skulle være faste, mens minsteprisprinsippet ble opprettholdt for fisk til det innenlandske marked.¹⁷

Når råfiskprisene økte, måtte også forbrukerne i byene betale mer på fisketorg og i forretninger. Våren 1941 bestemte Prisdirektoratet at minsteprisene skulle gjelde som maksimalpriser, for å sikre fisk til norske husholdninger. Råfisklaget protesterte, og mente at maksimalprissystemet førte til at driften ble ulønnsom for fiskerne.¹⁸

Fiskernes salgslag ble fratatt sin prisbestemmende rolle, men omsetningssystemet gjennom laget virket likevel gjennom hele okkupasjonen. Maksimalprissystemet fortsatte, og prisene fra våren 1941 ble i hovedtrekk stående uforandret, med unntak av visse sesongmessige justeringer for å stimulere fisket i perioder med lite fisk.¹⁹

I forrige kapittel så vi hvordan fangstmengdene ble redusert under krigen. Hva med verdiene av fangstene? Førstehåndsverdien bestemmes av priser og mengder. I Finnmark var fangstmengdene i årene 1941, 1942 og 1943 omkring halvparten av årssnittet i den foregående femårsperiode (tabell 4.3). Men økningen i fiskeprisene kompenserte for at det ble fisket mindre, og verdiene for disse årene var således mye høyere enn før krigen, slik tabell 5.4 viser.

Tabell 5.4 Samlet førstehåndsverdi av fisk og sild i Finnmark 1940-1944 i prosent av gjennomsnittsverdien for 1935-1939. Relative tall (Gj.snittsverdi for 1935-1939: Kr. 11.905.580 = 100).

1940	1941	1942	1943	1944
89	128	110	134	72

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1940-1944.

Under okkupasjonen var det hovedsaklig finnmarksfiskerne som

drev fiske i fylket. Deres økonomiske utbytte var derfor større enn utviklingen i førstehåndsverdiene gir inntrykk av, for verdiene ikke skulle deles med fiskere utenfra.

I kapittel 4 diskuterte vi fiskeristatistikkens holdbarhet i forhold til direkte leveranser til Wehrmacht. Direktesalg hadde også en økonomisk side. I november 1943 ble det avslørt at en fisker fra Kjelvik herred hadde levert 19 tonn sei til Wehrmacht i Indre Billefjord (kapittel 4). Fiskeren hadde fått 50 øre pr. kg., eller mer enn 35% over gjennomsnittsprisen på seien.²⁰

Salg fra fiskere til Wehrmacht i slikt omfang hørte trolig til sjeldenhetene, som vi har vært inne på. Men mindre direktesalg fra fiskere av laks, kveite og edlere fiskesorter, forekom nok mange steder uten at det ble registrert, hverken som inntekt eller i fangststatistikken.

Ekstrarasjoner og stimuleringstiltak

Fiskeprisene økte i krigsårene. Men også andre virkemidler ble iverksatt for å stimulere fisket og opprettholde mengdene. En eldre fisker fra Kamøyvær forteller: "Alle vintran var vi på Lofoten og rodde. (...) Det var jo litt bedre forhold, med været. Også var det en annen ting, at alle de båtan som gikk på Lofoten fikk tillegg på kortan."²¹

I 1942 fikk Norges Råfisklag i stand en ordning med forsyningsmyndighetene, som gikk ut på at de fiskerne som deltok i Lofoten, skulle få ekstrarasjoner.²² Fiskerne fikk ekstra rasjoneringskort for mel, kaffe, sirup, samt kjøtt og boksemelk. Råfisklaget organiserte fordelingen.

Årsberetningen til Råfisklaget for 1942 kan fortelle at tiltakene hadde ført til at fiskerne kanskje var den befolkningsgruppe som hadde fått den gunstigste rasjoneringsordning. Men: "Hensett til den innsats fiskerne har gjort for landets matforsyning er dette for så vidt ikke mer enn rimelig."²³

Også de tyske myndigheter var interessert i at fisket ble opprettholdt. Tyskerne var opptatt av å sikre leveransene til fersk bruk, og dessuten å få mest mulig uttelling for drivstoffet.²⁴ De fiskerne som leverte fisk til fersk anvendelse, fikk derfor ekstra kaffe- og tobakkskort. Også denne ordningen var det Råfisklaget som administrerte, i samarbeid med Fischeinkaufgemeinschaft. I 1943 fikk fiskerne 100 gr. kaffe og 100 gr. tobakk for 1.000 kg. levert fisk til ising.²⁵ Den tyske stimuleringsordningen omfattet fiskere fra Sør-Trøndelag til Finnmark.

Forsyningsmyndighetenes rasjoneringsssystem var i første rekke innstilt på lofotfisket. Finnmark Fiskarlag forsøkte få i stand en tilsvarende ordning for vårtorskefisket. I et telegram til Norges Fiskarlag våren 1943, anmodet laget om "at fiskerne for kommende vaarfiske blir tildelt tilleggsrasjoner proviant særlig margarin i likhet med lofotfiskerne."²⁶ Ekstrarasjoner ville føre til mer intens drift og større fangster, og begrunnelsen for henvendelsen var at "innsatsen ved fisket er hardere og vanskeligere enn ved lofotfisket."²⁷ Kravet gikk videre til Næringsdepartementet, til Avdeling for proviantering og rasjonering. Men det ble avslått, avdelingen kunne bare "tilgodese deltakerne i de 2 største fiskerier med ekstrarasjoner."²⁸

Imidlertid fikk også seisnurpefiskerne i Finnmark og Troms enkelte ekstra rasjoneringskort for kjøp av kjøtt og melk, om enn i mindre grad enn i Lofoten.²⁹ Kanskje var dette en medvirkende årsak til at fangstmengdene under seifisket ble såpass bra opprettholdt.

Bygge- og anleggsarbeid

Den tyske byggeaktiviteten førte til en voldsom etterspørsel etter arbeidskraft langs kysten, der de fleste anleggene ble bygget. Man regner med at omtrent 100.000 arbeidere i hele landet var tilknyttet "tyske og tyskbetonte anlegg" sommeren 1942.³⁰ Men vi vet ikke hvor mange av dem som hadde fiske som

sitt opprinnelige yrke. Historikeren Tore Pryser skriver:

"De dårligste tallene for sysselsettingen har vi innen jordbruk, skogbruk og fiske. Men det er liten tvil om at mye av arbeidskraften i bygge- og anleggsbransjen ble rekruttert herfra."³¹

I kapittel 3 så vi hvordan deltakelsen i fiskeriene i Finnmark ble hemmet av at fiskere arbeidet på tyske anleggsplasser. Det var elementer både av frivilighet og tvang i rekrutteringen. Arbeidsløse ble tvangsutskrevet: "De som fiska, måtte bare henge i å fiske. (...) Dem som ikke hadde noe å gjøre, ble sendt på tyskerarbeid."³²

I henhold til bestemmelsene om "nasjonal arbeidsinnsats", var aktive fiskere fritatt fra å melde seg til anleggsarbeid.³³ De lokale arbeidskontorene organiserte utskrivningene. Sommeren 1943 ble to fiskere fra Rafjord i Tanafjorden, pålagt arbeidstjeneste av Arbeidsformidlingen i Gamvik.³⁴ Også fiskere fra Gjesvær ble utskrevet. Finnmark Fiskarlag reagerte skarpt, og var uenig med arbeidskontorene i hvordan "aktiv fisker" skulle oppfattes: "At mange fiskere har måttet drive slåttearbeide og berget torven (brenslet) for vinteren kan jo ikke medføre at de ikke framleis er aktive fiskere."³⁵ Klagene fra Finnmark og andre fylkeslag, ble videreført av Norges Fiskarlag til Direktoratet for arbeidsformidling og arbeidsledighetstrygd, men vi vet ikke hva resultatet ble.

Ved siden av tvangsutskrivningen, var det mange som selv valgte å arbeide på tyske anlegg. "Det var endel folk som arbeidet på flyplassan, og det var endel som arbeidet inne i Porsanger på havneterminalene som tyskerne hadde i Billefjord og Hamnebukt, som lossearbeidere. Det var god fortjeneste," fortelles det fra Kamøyvær.³⁶

Hvor mange arbeidet på tyske anlegg i Finnmark? Dette vet vi ikke noe sikkert om. Men antall timeverk i entreprenørvirksomhet, viser en eksplosiv vekst det første okkupasjonsåret i Finnmark og Nordland (tabell 5.5). I første kvartal 1940 ble det utført bare drøye 26.000 timeverk i Finnmark og Nordland, mens på Østlandet var ble det

760.260 timeverk i byggebransjen.³⁷ I fjerde kvartal var antall timeverk i entreprenørvirksomhet økt til 3,7 millioner i Nordland og Finnmark eller med over 14.000%.

Tabell 5.5 Antall timeverk i entreprenørvirksomhet i Nordland og Finnmark. Relative tall (1. kvartal 1940: 26.180 timeverk = 100).

Kvartal	1940	1941	1942	1943	1944
1. kvartal	100	8 880	4 467	1 613	1 549
2. kvartal	107	3 438	2 622	1 515	1 126
3. kvartal	4 307	5 271	3 650	-	-
4. kvartal	14 172	5 378	3 770	-	-

Kilder: NOS X 79. Arbeidslønninger i industrien 1942, og NOS X 103. Arbeidslønninger i industrien 1943 og 1944.

Tallene må tolkes med varsomhet. Anleggsaktiviteten i årets tre første måneder var sannsynligvis svært lav i de to fiskerifylkene, og derfor ble også veksten så høy da tyskerne iverksatte byggingen av "Festung Norwegen".

Men under okkupasjonen gikk anleggsarbeidet for fullt også vinterstid. Aktiviteten var faktisk større i fjerde og første kvartal enn i andre og tredje. Dette bekrefter tidligere funn: Fiskerivirksomheten ble redusert i den mørke og værharde årstid, til fordel for arbeid på land. Det er imidlertid vanskelig å sammenligne deltakelsen i fiskeriene i Finnmark med dette materialet - arbeidsstatistikken omfatter også entreprenørvirksomheten i Nordland.

Morten Tuveng presenterte i 1946 en undersøkelse om anleggsaktiviteten i oktober måned i okupasjonsårene. Antall arbeidere i Finnmark varierte mellom 3.154 (1942) og 4.655 (1941).³⁸ (Se Vedlegg, Tabell V). Oktober var imidlertid en måned da det var relativt høy fiskeriaktivitet. Vi kan regne det som sikkert at de aller fleste av de som arbeidet på anleggene hadde hatt tilknytning til fiskeryrket i en eller form i mellomkrigsårene - enten som fiskere eller som fiskearbeidere.

I Tuvengs fylkesvise oversikt ble bare kommuner med mer

enn hundre arbeidere i anleggsbransjen tatt med - et kriterium 16 av de 23 kommunene i fylket oppfylte. Sør-Varanger, Kistrand og Alta/Talvik hadde flest arbeidere i anleggsbransjen.

Men det er uvisst hva undersøkelsen egentlig forteller. I utgangspunktet ser det ut til at den viser hvor mange arbeidere fra hver kommune som arbeidet på anlegg i de samme kommuner. Kistrand herred hadde 1.016 arbeidere i 1943, men dette vil si at 35% av alle innbyggerne i herredet arbeidet i bygg og anlegg.³⁹ Dette er åpenbart for mange.

En annen tolkning er at undersøkelsen viser antall anleggsarbeidsplasser i de enkelte kommunene, og at antall arbeidere omfatter både "migrasjonsarbeidere" og arbeidere fra kommunen.

Det er altså noe problematisk å bruke Tuvengs tall til å påvise den geografiske rekrutteringen til anleggene. Men det må ha vært en stor grad av arbeidsvandring fra kysten og innlandet til større arbeidsplasser i Alta, Porsanger og Sør-Varanger, i tillegg til lokal rekruttering.

Lønningene var høye ved de tyske arbeidsplassene. I oktober 1941 var Klaus Sunnanå i Stockholm (se kapittel 2). Der skrev han en beretning om fiskerienes stilling, og om bakgrunnen for det dårlige finnmarksfisket dette året:

"De som er interessert i å tjene penger reiser heller til tyskerne anlegg hvor fortjenesten er bedre og sikrere enn på fisket. I enkelte bygder hersker det derfor mangel på folk til fisket. Det er særlig ungdommen som reiser på anleggsarbeid."⁴⁰

At det var unge mennesker som tok arbeid på anleggene, stemmer overens med vurderingene i kapittel 3 om hvilke fiskere som forlot fiskeryrket.

Selv om råfiskprisene steg, ga anleggsarbeid et mye sikrere og større utbytte enn fiskeriene. I 1940 var timefortjenesten i entreprenørvirksomhet i Nordland og Finnmark på kr. 2,17.⁴¹ I 1942 hadde den steget til kr. 2,81.⁴² Med 8 timers arbeidsdag og 6 dagers uke, ville dette bety en brutto månedslønn på kr. 540,- Til sammenligning hadde

en av fiskerne i Hjelmen Fiskarsamvirkelag en årslønn på bare kr. 440,- i inntektsåret 1942.⁴³

I 1939 var det 9.810 fiskere i Finnmark. Tre år seinere hadde tallet gått ned med 800. Denne forholdsvis beskjedne reduksjonen, gir ikke noe utfyllende bilde av hvor mange fiskere som var innom tyske arbeidsplasser.

Fraktvirksomheten

Okkupasjonen førte til endringer i transportsituasjonen i Finnmark. Behovet økte, særlig på grunn av det massive innslaget av Wehrmacht-soldater. Samtidig førte krigshandlingene til at det ordinære kommunikasjonsnettets brøt sammen. Hurtigruteskipene ble erstattet med ishavsskuter, som før krigen drev fiske og fangst. Også annen sivli fart ble overtatt av fiskeskøyter, som lokal postformidling og frakt for forsyningsnemndene.

De tyske myndigheter organiserte sin egen transportvirksomhet ved å rekvirere eller leie fiskefartøyer. Dette var gjerne de større fartøyene. Hvor mange fiskere som fikk ekstrainntekter ved å gå i tysk militær fraktfart, er imidlertid usikkert. Ifølge en fortegnelse fra Fiskeridirektoratet var 99 fartøyer i Finnmark rekvirert av eller bortleid til tyske myndigheter høsten 1943.⁴⁴ Av disse ble 79 oppgitt å være rekvirert, mens 20 frivillig gikk i tysk tjeneste. De 99 båtene utgjorde omtrent 7,5% av den totale motorflåten i fylket, og de fleste var fartøyer over 30 fot. I oversikten ble det oppgitt at tre av fartøyene hadde forlist i tysk tjeneste.

Tyskernes bruk av fiskebåter i fylket varierte sterkt. I 1943 var 20 vardøfartøyer rekvirert. Dette utgjorde 17% av byens motorfiskeflåte, og nøyaktig halvparten av båtene over 30 fot. I fjorddistriktene Tana og Nesseby derimot, var ingen båter i tysk tjeneste. Her var det få motorfartøyer, og ingen virkelig store. Heller ikke fartøyer fra Kistrand gikk i tysk fart, på tross av de mange tusen tyske soldater som var

stasjonert der. Men også i denne fjordkommunen var det få motorfartøyer i fiske.

De fartøyene som var rekvirert eller leid av Wehrmacht, ble merket med en stjerne i Merkeregistret for 1943.⁴⁵ Av registret framgår at 68 finnmarksbåter gikk i fart for Wehrmacht, altså noen færre enn i direktoratets oversikt.

Merkeregistret ble utgitt også i 1944. Da ble 109 båter merket som rekvirert eller leid. Økningen fra 1943 til 1944 var ujevnt fordelt. Den var størst i Kjelvik og Gamvik merkedistrikter. I 1943 var det 7 båter fra Kjelvik og 8 fra Gamvik i tysk tjeneste, året etter var tallene henholdsvis 24 og 17.

Ikke bare fiskereide fartøyer gikk i fart for okkupasjonsmyndighetene. I 1944 var minst 16 av de 109 båtene i tysk fart eid av fiskekjøpere. I Kjelvik tilhørte hele 9 av fartøyene fiskekjøpere. Mange av fartøyene som gikk i tysk fart, var båter som vanligvis drev med transport ved siden av fiske.

En kontroll med andre kilder viser at den militære fraktvirksomheten hadde et større omfang enn det som kommer fram av Merkeregistret. Den tyske marine i Alta hadde en avdeling som organiserte den norske flåtetransporten der, Fahrgemeinschaft Alta-fjord. Avdelingens kassabok er bevart.⁴⁶ Protokollen viser båtenes navn, og hva den tyske marine utbetalte i frakt. En fullstendig identifisering av alle fartøyene vil bli for arbeidskrevende. Vi må derfor nøye oss med å gi enkelte eksempler.

I juli 1943 gikk 16 fartøyer i tjeneste for Fahrgemeinschaft Alta-fjord. Tolv av dem kan med sikkerhet identifiseres i Merkeregistret som fiskefartøyer fra Finnmark, og de fleste kom fra Talvik, Loppa og Hammerfest. Men halvparten av disse er ikke avmerket som rekvirert eller leid i Merkeregistret, hverken i 1943 eller 1944. En forklaring kan være at de var ute av tysk tjeneste da registret ble satt opp. Men uansett gir ikke registret et fullstendig bilde av omfanget av fraktvirksomheten under krigen.

Hva slags inntekter hadde båtene som gikk for den tyske

marine i Alta? En Hammerfest-skøyte på 48 fot fikk utbetalt kr. 3.069,- pr. måned sommeren 1943.⁴⁷ Satsene økte med størrelsen. Fahrgemeinschaft Alta-fjord betalte kr. 6.200,- til en Talvik-skøyte på 52 fot i juli 1943.⁴⁸ Begge disse fartøyene gikk i tysk tjeneste også sommeren og høsten 1944, og fikk betaling etter omtrent de samme satser som året før.

Ikke bare det tyske militæret brukte fiskefartøyer til transportformål. Mange fiskere ble også engasjert i transport av fersk fisk, en virksomhet av mer sivil karakter og med større relevans til fiskeryrket. Fischeinkaufgemeinschaft Norwegen (FEG) organiserte et omfattende, desentralisert transportnett for å skaffe de tyske fryseribedriftene nok råstoff. Noen av FEG's fartøyer var spesielle fraktbåter bygd for formålet, men de fleste var opprinnelig fiskebåter (se kapittel 2). Ferskfiskfarten ble dels utført av fartøyer som hadde inngått langsiktige kontrakter med FEG, dels av fartøyer som gikk i slik fart for et kortere tidsrom. Noen av dem ble registrert i Merkeregistret som rekvirert eller bortleid til Wehrmacht, men langt fra alle og trolig de færreste. Selv om FEG også rekvirerte fraktfartøyer, var de fleste kontraktene inngått på frivillig basis.

I Hammerfest hadde FEG en avdeling med ansvar for råstoff til filetfabrikken der (se også kapittel 7). Fraktprotokollen viser at en lang rekke fartøyer gikk i ferfiskfart.⁴⁹ I protokollen står båtene oppført med navn, men uten registreringsmerke og nummer. Svært mange båter i Finnmark hadde samme navn, også innenfor et og samme distrikt. Det kan derfor være vanskelig å identifisere dem.

Men vi kan si noe. I mai og juni 1944 mottok 34 båter betaling av Fischeinkaufgemeinschaft i Hammerfest for utførte transporttjenester. Seks av båtene kan med sikkerhet identifiseres som rekvirerte eller leide finnmarksbåter. Tre av disse var eid av fiskekjøpere. Videre var det tre andre fartøyer som også var "erstatningshurtigruter", og som kom fra Hamnes i Lyngen.⁵⁰ De kombinerte ordinær rutefart med ferskfiskfart for Fischeinkaufgemeinschaft.

Ihvertfall seks fartøyer til var større fiskebåter fra Finnmark, uten at de var registrert som rekvirert/bortleid i Merkeregistret. De øvrige vet vi ikke noe sikkert om, men tre av dem bar navn som var svært vanlig på fiskefartøyer i Finnmark. Hvis vi regner med disse, var det ialt 15 finnmarksbåter som fraktet fisk for Fischeinkaufgemeinschaft i Hammerfest i mai og juni 1944.

Fischeinkaufgemeinschaft Norwegen opererte med faste satser pr. kg. transportert fisk. Fartøyet i eksemplet gjorde følgende turer for FEG i mai 1944:⁵¹

Dato	Fra	Kg fisk	Frakt i kr
5/5	Honningsvåg	13.529	1.758,77
6/5	Galten	6.059	787,67
10/5	Galten-Akkarfjord	13.669	1.776,97
17/5	Loppa	4.150	539,50
22/5	Kvalfj.-Hakkstabben	11.952	1.553,76
24/5	Revsneshamn	2.490	323,70
31/5	Kårhamn-Hasvik- Sør-Tverrfj.-Loppa- Sandland-Bergsfj.	10.583	1.375,79

Sum		Kg 62.432	Kr 8.116,16

Fartøyet var en fiskeskøyte på 43 fot, fra et sentralt fiskeristrøk i Vest-Finnmark, og registrert som "friviliig bortleid" av Fiskeridirektoratet. Fartøyet var en av FEG's faste fraktefartøyer og kan følges i kildene gjennom flere år. Satsene på dette tidspunkt var 13 øre pr. kg.

I tillegg betalte FEG døgnleie til fartøyet. Denne båten fikk utbetalt kr. 75,50 pr. døgn høsten 1943.⁵² Et slikt fiskefartøy hadde altså en bruttoinntekt på kr. 10.500,- pr. måned på å frakte fersk fisk i tysk tjeneste.

Hvor mye var dette, sammenlignet med å drive fiske? Dette er det vanskelig å si noe sikkert om. Det eneste sammenligningsgrunnlaget er Meidell Gerhardsens undersøkelse av statsbåtene fra 1944, og disse båtene er neppe helt representative.⁵³ I 1941 var den gjennomsnittlige årsinntekten for 15 av statsbåtene i Finnmark, på kr. 64.800,- eller halvparten av det fraktefartøyet i eksemplet ovenfor tjente.

Det må føyes til at enkelte av statsbåtene også drev med frakt. Likevel forteller sammenligningen hvor mye høyere inntekter av ren fraktvirksomhet ga. Fraktesskøytene trengte dessuten ikke så mye mannskap som fiskefartøyene, slik at inntekten pr. mann ble større. De hadde heller ikke redskapsutgifter. Men å gå i frakt var svært farlig, særlig for de som gikk til Øst-Finnmark.

Omleggingen til ferskfiskproduksjon, krevde ny teknologi. Flere av fartøyene som ble langtidsengasjert, fikk montert isolerte kjølerom og kjølemaskin for tysk regning. Til gjengjeld forpliktet eieren "sig til å la nevnte fartøy seile for Frostfilet A/S resp. Fischeinkaufgemeinschaft, i et tidsrum av inntil 3 - tre år..."⁵⁴ Utgifter til vedlikehold og bemanning måtte båtelerne dekke. Svært få av fiskefartøyene i Finnmark hadde slike kjøleutstyr før krigen. Da ble fangstene for det meste saltet eller tørket, en produksjonsform som ikke krevde kjøling av fisken. Vi må imidlertid legge til at de fleste av FEG's fartøyer ikke hadde kjøleutstyr.

I Statistisk-økonomisk utsyn over krigsårene, heter det at mange av de større fartøyene har "vært opptatt med fraktfart utenom den mest intense fiskesesong, både fordi det har vært rikelig anledning til å få lønnsomme frakter og fordi fiskefeltene og redskapsforsyningene har vært begrenset."⁵⁵ Dette virker rimelig for de båtene som ble brukt til militære formål. Men fartøyene i ferskfiskfrakt hadde nok mest å gjøre nettopp i den mest intense sesong, da råstofftilgangen var på sitt høyeste.

Fiskeriinspektøren arbeidet med å få de beslaglagte båtene tilbake til fiske: "I anledning rekvisisjoner har det vært ført en rekke konferanser såvel muntlig som skriftlig med henblikk på å få de rekvirerte skøyter frigitt. Andre igjen har sett sin fordel og har gjerne villet gå i tysk fraktfart."⁵⁶ Tyskerne betalte godt for seg når de leide fartøyer. Frakteførerne for de rekvirerte båtene fikk langt mindre utbetalt. En skøyteeier fra Senja fikk utbetalt kr. 570,- pr. måned da fartøyet hans var rekvirert.⁵⁷ Da han senere inngikk leiekontrakt økte månedsinntektene til

kr.3.000,-⁵⁸

For tyskerne var det bedre å knytte til seg skipperne på frivillig basis framfor å rekvirere. Leiekontrakter var dyrere, men til gjengjeld ble tvangsaspektet fjernet. En okkupasjonsmyndighet har alltid kontroll med seddelpressen i et land, og de rent bedriftsøkonomiske hensyn vil være underordnet de militære.⁵⁹

Men den tyske økonomiske politikken var ikke uten motsetninger. Skillet gikk mellom den sivile og militære ledelse. Reichskommissariat sto for en "ansvarlig" linje med hensyn til hvor mye norsk økonomi kunne makte, og forsøkte å begrense Wehrmachts pengeforbruk.⁶⁰

Vi har nå slått fast at fiskerne fikk økte inntekter i krigsårene, både ved å fiske og ved annen virksomhet. I neste avsnitt skal vi se hva fiskerne gjorde med sine økte inntekter.

"Også sparerne legger til side"

I årsberetningen for 1942, meldte Hammerfest-avdelingen av Norges Bank at det var en sterk økning av innskuddene i sparebankene i Vest-Finnmark, "vesentlig av foliomidler fra forretningsstanden og offentlige og halvoffentlige institusjoner, men også sparerne legger til side av sine rommerligere inntekter."⁶¹ Mange av sparerne var fiskere.

Okkupasjonen førte til endringer i forbruk og sparing. Folks private økonomi var preget av to ting, i Finnmark som andre steder: En uvanlig pengeriklighet, og lite å få kjøpt.⁶² I Hammerfest ble mel, brød, sukker og fett rasjonert allerede det første krigsåret, kjøtt, melk, egg og grønnsaker fulgte i løpet av de to neste.⁶³

Pengene fikk andre utløp enn på varemarkedet. Innskuddene i sparebankene hadde en voldsom vekst.⁶⁴ (Vedlegg, Tabell VI) Samtidig gikk utlånene ned. Fiskerne brukte sine økte inntekter til å nedbetale gjeld. Statens Fiskarbank var fiskernes største kreditor. I bankens årsberetning for 1940/41

heter det:

"Det mest karakteristiske ved driften i forløpne år er de store innbetalinger på våre utlån og nedgangene i restansene. Der er innbetalt mer enn dobbelt så meget på lån som i noget tidligere regnskapsår. (...) Det er selvsagt gledelig at restansene er nedbetalt så sterkt, betalingsevnen er utvilsomt i denne tid meget god blandt våre debitorer. Fiskerne har tjent usedvanlig godt, og der foretas i stor utstrekning ekstraordinære avbetalinger eller full innfrielse av fiskernes gjeld."⁶⁵

Fiskernes innbetalinger til banken fortsatte. I 1941/42 ble de ekstraordinære avdrag og innfrielser anslått til mellom tre og tre og halv million kroner.⁶⁶

Fiskerne fikk et også et redusert lånebehov når inntektene deres økte. Men den viktigste grunnen til nedgangen i etterspørselen etter nye lån var at "der for tiden er liten anledning til nybygg eller modernisering av fartøyer."⁶⁷ Vedlikehold og fornyelse av båter og redskaper ble vanskeligere på grunn av mangelen på byggematerialer og bøtetråd. Stigningen i fiskernes inntekter kan lett overskygge at kapitalslitet ble større.

Kildene fra Statens Fiskarbank forteller ikke noe om hvordan innbetalingene fordelte seg ulike steder på kysten. Vi vet derfor ikke om forsert gjeldsinnfrielse var vanlig blant finnmarksfiskerne. Om de 16 første statsbåtene i fylket finnes det imidlertid nærmere opplysninger. Så tidlig som i mai 1941 hadde seks av dem innfridd hele gjelden i Statens Fiskarbank.⁶⁸ Ytterligere tre var gjeldfrie i desember 1943.⁶⁹ Men disse båtene ble fulgt spesielt godt opp av fiskerimyndighetene ved fiskeriinspektøren, og er neppe representative. Likevel kan de tjene som eksempler på hvor raskt det var mulig for fiskere å bli gjeldfrie.

Selvforsyning og naturalhushold

Kombinasjonsdrift med jordbruk og fiske var vanlig langs hele kysten før okkupasjonen. I Finnmark sto imidlertid jordbruket svakere enn i Troms og Nordland. Det mest rene jordbruk fantes i fjordbotnene, i Alta, Porsanger, Tana og Varanger.

I Finnmark var det bare ca. 8.500 melkekyr i 1939, i Troms og Nordland henholdsvis 52.500 og 89.000.⁷⁰ Men småfeholdet spilte en stor rolle, også helt ute ved kysten. En fisker fra Havøysund forteller: "Vi hadde geiter og sauer. (...) Det var jo det som berga oss under krigen."⁷¹

Antall kyr og sauer økte noe i krigsårene, mens det var en markert økning i geiteholdet i Finnmark. Det var 26 prosent flere geiter i 1944 sammenlignet med 1939.⁷²

Potetdyrkingen tok seg opp, slik en fisker fra Sarnes i ved Magerøysund forteller:

"Vi hadde potetland. På slutten, i fireogførti, før evakueringa, da hadde vi så mye potet som vi aldri har hatt før. Vi dyrka potet for å ha nokka å klare oss med. Det lønte seg ikke for folk å arbeide med potet før krigen, for poteten var jo så billig her oppe. (...) Men når krigen brøt ut, så begynte alle sammen å sette potet."⁷³

Potetarealet i Finnmark var 16% større i 1942 enn i 1939. Økningen fortsatte, og i 1943 og 1944 var størrelsen på potetåkrene henholdsvis 28 og 31 prosent over nivået det siste førkrigsåret.⁷⁴

Fiskeribefolkningen hadde alltid drevet et utstrakt hjemmefiske. Under krigen ble dette viktigere enn tidligere, fordi det var knapphet på mange matvarer. Og tran erstattet smør og margarin i matlagingen.⁷⁵ Bærplukking var vanlig før krigen, men fikk økt betydning.⁷⁶

Okkupasjonen førte også til knapphet på kull, som måtte erstattes. Torv var et viktig tilskudd til brensel i Finnmark i knapphetstider før okkupasjonen.⁷⁷ Under krigen ble torvstikking vanligere.⁷⁸

Fiskerne måtte også bruke mer tid enn før til å reparere

redskaper, fordi det var så vanskelig å få tak i noe nytt. Bak hvert sjøvær lå det derfor mer arbeid på land. Dette er et forhold som er vanskelig å beregne, men som hører med i vurderingen av fiskernes økonomiske situasjon i krigsårene.

Oppsummering

Det er klare oppfatninger om hva som førte ut av fiskernes økonomiske krise - eldre fiskere forteller, nesten uten unntak, at råfiskloven av 1938 var den reformen som bidro til at fiskerne kom ut av mellomkrigsårenes fattigdom. Prinsippet om at det var fiskernes salgslag som skulle bestemme førstehåndsprisen, var utvilsomt en stor og viktig seier for fiskerne.

Likevel må synet på råfisklovens betydning nyanseres. På slutten av tredveårene hadde fiskerne fått høyere priser, særlig på grunn av minsteprisordningen. Det store spranget i prisene kom imidlertid i krigsårene. Råfisklaget spilte selvsagt en stor rolle for at prisene ble såpass høye, inntil Prisdirektoratet bestemte førstehåndsprisene våren 1941. Men prisstigningen må først og fremst vurderes på bakgrunn av okkupasjonsmaktens økonomiske politikk og de tyske mål for fiskerinæringen. Råfisklagets betydning skal selvsagt ikke undervurderes. Men selve forbedringen i økonomien under krigen, skyldes i første rekke at tyskerne betalte godt for fiskernes virksomhet, både når de drev med fiske og når de drev med anleggsarbeid eller frakt.

At skøyteeiere valgte å gå i frakt, må sees i sammenheng både med problemene ved å drive ordinært fiske, og de høye fraktratene som tyskerne lokket med.⁷⁹

De økonomiske forholdene under okkupasjonen er ennå et svært ømtålig tema. Dette gjelder i første rekke frakt- og anleggsarbeidet. Hverken samtaler eller intervjuer har avdekket omfanget av denne virksomheten. Ihvertfall to av informantene var på fartøyer som gikk i tysk fart, uten at de har fortalt om det. I det ene tilfellet gikk båten i frakt for

Fischeinkaufsgemeinschaft, i det andre var båten rekvirert av Wehrmacht for et kortere tidsrom. Dette har kommet fram gjennom andre kilder.

Tausheten er helt forståelig. Men fiskerne i Finnmark hadde få faktiske ervervsmuligheter som ikke var til tyskernes fordel. De kunne for det første fiske, med fare for å gå på miner eller bli utsatt for krigshandlinger. Men en stor del av fangstene ble uansett eksportert til Tyskland eller gikk til Wehrmacht. Akkurat dette var det knapt noen som hadde motforestillinger mot: "Du måtte levere fesk - det var det vi levde av."⁸⁰ Verken i mellomkrigstiden eller under okkupasjonen hadde fiskerne noen kontroll med hvor fangstene deres ble eksportert. Under krigen ble det bestemt at fiskeriene skulle opprettholdes, dessuten kom fangstene også norske forbrukere til gode.

For det andre: Hvis de ikke fisket, ble de tvangsutskrevet til å arbeide på tyske anlegg. For noen var anleggsarbeid i grenselandet mellom nødvendighet og frivillighet. "Det var vel noen som så det som problematisk å ta tyskerarbeid. Men det var ikke så svære problemer med det heller," forteller en informant.⁸¹

En tredje mulighet var fraktfart. Etter krigen ble enkelte skøyteeiere som hadde gått frivillig i tysk fart tiltalt for økonomisk landssvik.⁸² En tiltalt fraktefører fra Lofoten ble frikjent i herredsretten. Retten viste til at det var vanlig oppfatning i området at "fart for F.E.G. ikke var utilbørlig, idet det måtte sees som et enkelt ledd i fiskerinæringen, og at det var erkjent at det måtte samarbeides med tyskerne på dette område av hensyn til norske interesser."⁸³ Fraktfart ble likestilt med å levere fisk til Fischeinkaufsgemeinschaft i domspremissene.

Høyesterett var uenig. Den mente at dette måtte avgjøres i hvert enkelt tilfelle, og at det var uholdbart å legge til grunn at det ubetinget og i alle tilfeller var rettmessig å frakte og levere fisk til FEG.⁸⁴ Eksemplet reiser flere spørsmål. Særlig illustrerer det forskjellen mellom lokale holdninger i krigsårene, og hvordan dette ble vurdert på

sentralt hold etter okkupasjonen.

Vi skal ikke her ta stilling til om fiskernes fraktfart for FEG var utilbørlig eller ikke. Når det gjelder levering av fangster, er det derimot liten tvil om at de færreste fiskere i Nord-Norge hadde muligheter til å velge å levere fangstene sine til mottak som ikke var omfattet av det store apparatet til Fischeinkaufgemeinschaft.

Edvard Bull er den historikeren som i sterkeste grad har påpekt at okkupasjonen førte ut av fattigdommen i Norge.⁸⁵ Det foregikk en utjevning mellom by og land, og bønder og fiskere nærmet seg levestandarden til industriarbeiderne. Store deler av fiskernes gjeld ble nedbetalt, og mange hadde penger i banken ved krigens slutt. Det må imidlertid understrekes at fiskernes båter og redskaper sank i verdi, på grunn av mangel på vedlikehold. Fiskeflåtens verdi ble redusert med 36% i forhold til verdien før krigsutbruddet.⁸⁶

Også finnmarksfiskerne fikk nedbetalt gammel gjeld. Men ved den tyske nedbrenningen av fylket, var det mange som mistet sine båter og redskaper. De fleste måtte starte på bar bakke, selv om krigserstatning og forsikringer nok dekket de fleste tapene.

Den økonomiske utvikling i krigsårene har paradoksale trekk. Ved siden av at pengeinntektene økte, førte vareknappheten til økt satsing på naturalhushold. Både selvforsyningsdelen og kontantdelen av økonomien ble dermed styrket. Hvor store endringer dette førte til, har imidlertid sammenheng med utgangspunktet. Det var store variasjoner i graden av selvforsyning. Historikeren Arvid Petterson skriver at lønnsarbeidet i krigsårene var et brudd med den subsistensorienterte husholdstilpasningen i Porsanger.⁸⁷

Andre steder, særlig på kysten, var pengeøkonomien nådd lengre. Fiskere som hadde gjeld på båt og bruk, var nødt til å tenke "økonomisk rasjonelt", på linje med selvstendig næringsdrivende andre steder. Og det er liten grunn til å tro at fiskere med gjeld på finnmarkskysten tenkte særlig annerledes enn andre debitorer.

De samlede inntekter i fylket ble fordoblet fra 1939 til

1942.⁸⁸ Krigen førte til at flere finnmarkinger enn før kom i lønnet arbeid. Noen arbeidet på anlegg eller med frakt ved siden av fiske og småbruk, andre arbeidet i tysk virksomhet det meste av krigen. Fortjenesten var forskjellig - lavest inntekter hadde de som bare drev fiske.

I et lengre perspektiv peker den økonomiske utviklingen framover mot etterkrigssamfunnet der færre var knyttet til inntekter fra primærnæringene - og at disse næringene ble kvitt mye av fattigdomspreget.

KAPITTEL 6: TILVIRKERLEDDET

Innledning

Utpå sommeren 1940 kom fiskerne fra Alta-bataljon tilbake til Finnmark, og fisket i hele fylket kom i gang igjen. Fiskeriinspektør Skotnes meldte til Fiskeridirektøren at omtrent alt som ble fisket ble tilvirket som fersk fisk.¹ Bak denne tilsynelatende uproblematisk meldingen, skjuler det seg intet mindre enn en meget omfattende omlegging av produksjonen. I de foregående tre kapitler har vi drøftet fangstleddet. Her skal vi drøfte endringene i tilvirker- eller kjøperleddet i Finnmark i krigsårene.

Fiskekjøperne var fiskernes motpart - de kjøpte og tilvirket fangstene deres. På fiskebrukene ble det drevet ulike typer tilvirkning av fisk, både tørking, salting og ising av fersk fisk. De ferdige varene fra tørr- og saltfiskproduksjonen solgte tilvirkerne videre til eksportører, og det var vanligvis et skarpt skille mellom disse to leddene. Når det gjelder ferskfiskeeksporten, ble den organisert av tilvirkerne på egen hånd og for egen regning.

I de større værene og byene var fiskebrukene i drift året rundt. Andre steder leide kjøpere fiskebruk for mottak kun i sesongene. Nedenfor skal det redegjøres for tilvirkningsmåtene før okkupasjonen. Men først et tilbakeblikk.

Fiskekjøperne

Væriersystemet i Nord-Norge hadde sin storhetstid på midten av 1800-tallet.² Men etter at mer og mer av handelen ble samlet i byene, mistet de lokale kjøpmennene sin monopolstilling. Nye handelsfolk etablerte seg på steder der én væreier hadde rådd tidligere. Fiskeribefolkningen fikk alternative kredittmuligheter i sparebankene. Og etter motoriseringen av fiskeflåten, valgte mange å flytte fra ytterværene og inn til lunere havner. Mange handelssteder ble liggende utenfor skipsleia og led en stille død.

Fra slutten av 1800-tallet vokste det fram nye fiskevær,

som best kan sammenlignes med småbyer. De hadde dampskipskai og telegrafstasjon, og etter hvert arbeiderbevegelse og skolekorps, hoteller og småindustri. I disse værene konkurrerte mange fiskekjøpere, og i havnene lå pakkhusene tett, med spisse fasader vendt mot sjøen. På hver ledig kvadratmeter sto det hjeller til tørking av fisk. Noen av fiskebrukene var eid av lokale folk, andre var filialer av de større firmaene i landsdelen eller i Bergen. I boka Handelssteder i Finnmark skriver Nils A. Ytreberg at Hammerfest-firmaet C. Robertson hadde hatt filialer i Repvåg, Kjelvik, Honningsvåg, Kolvik, Opnan, Skjötningberg, Berlevåg, Gamvik og Båtsfjord.³

Men ennå i mellomkrigsårene fantes rester av det gamle "nessekongeveldet" i Finnmark. I et fylke med store avstander, var lokalbefolkningen mange steder avhengig av sin handelsmann. Avhengigheten var størst der motoriseringen og pengeøkonomien hadde nådd kortest. Væreieren leide ut båter og bruk, tok imot fisk og ga kreditt, da som 150 år tidligere. Den vanskelige økonomiske situasjonen i mellomkrigsårene bidro trolig til å sementere avhengigheten og opprettholde paternalismen på disse stedene.

Felles for tilvirkerne, enten de var av den "gamle" vareiertypen eller tilhørte kjøperfirmaene i de større værene, var at de kjøpte og tilvirket fiskernes fangster. Før fryseteknologien ble vanlig, var det tre måter å anvende fangstene på: Henging til tørrfisk, salting og ising av fersk fisk.

Tilvirkning før okkupasjonen

Tørking er den eldste form for konservering av fisk, og landets eldste fiskeriprodukt med røtter tilbake ihvertfall til tidlig middelalder.⁴ Prinsippet går ut på at sløyd fisk henges til lufttørking på hjeller i to til tre måneder. Til produksjon av tørrfisk brukes for det meste torsk, sei, hyse og brosme.

I mellomkrigstiden ble halvparten av årskvantumet av torskeartet fisk i Norge tilvirket som tørrfisk.⁵ Anvendelsen varierte mellom fiskeriene. På tredvetallet gikk hvert år mellom 72 og 91 prosent av vårtorskefangstene i Finnmark til henging.⁶ Vårtorsken er mindre enn den gytmodne skreien, og bedre egnet til tørrfisk enn saltfisk.⁷

Produksjon av tørrfisk er svært vær- og klimaavhengig. Den beste tørkeperioden er på ettervinteren og våren, samtidig med de store sesongfiskeriene. Før fisken er skikkelig tørr, er den sårbar for frost, noe som fører til dårligere kvalitet og lavere pris for tilvirkerne.

Varme og fuktighet virker også ødeleggende på prosessen. Sommeren er den dårligste tørkeperioden, fordi fluene legger egg i kjøttet på fisken. Derfor var pomorhandelen så viktig, den sørget for direkte avsetning av sei også i "makketida" (se kapittel 1). I mellomkrigstiden ble likevel mesteparten av seifangstene hengt til tørrfisk, men tilvirkerne fikk dårlig pris for dette produktet.

Tørrfisk som ble produsert om vinteren og våren, ble solgt til eksportørene først om sommeren og høsten. I mellomtiden lå mye av tilvirkernes kapital bundet opp i fisken som hengte på hjellene. Lønnsomheten ved produksjonen var avhengig av været og markedsforholdene. Begge deler var vanskelig å forutsi for fiskekjøperne når de kjøpte fiskernes fangster.

Produksjon av tørrfisk har vært veldig spesialisert. Kvalitetssortering eller vraking ble organisert av eksportleddet, og har historisk sett spilt en stor rolle.⁸ Skrei fra Lofoten, tørket fra februar til april, har tradisjonelt gitt den beste kvaliteten. Finnmarksfisken ga dårligere kvalitet fordi den var mindre. I mellomkrigstiden ble det meste av tørrfisken fra Finnmark eksportert til Vest-Afrika.

Salting er en annen måte å tilvirke på. Den sløyde fisken flekkes, dvs. at fisken skjæres opp nedenfor gattåpningen, og det meste av ryggbeinet fjernes. Fisken brettes ut i sin

karakteristiske vifteform og saltet. Det går med omtrent 1 kg salt til 3 kg sløyd fisk.

Tidligere ble det meste av saltfisken tørket på berg til klippfisk. Klippfisktilvirkning har særlig vært knyttet til Mørkekysten, men har også foregått i Sogn og Fjordane, Trøndelag, Nordland og Troms. I Finnmark har det vært drevet lite klippfiskproduksjon. Saltfisken derfra ble sendt ut av fylket for videre tilvirkning, eller den ble eksportert direkte i tønner og bunter.

Som vi så ovenfor, ble vårtorsken vanligvis hengt. Men fangstene fra vinterfisket i Finnmark ble i større grad saltet. Det var stor fare for frost mens fisket pågikk, dessuten var skreien større og bedre egnet for å tilvirke som saltfisk.

Før fryseteknologien kom, var fersk fisk det produktet som ga best pris for alle ledd i næringen. Ferskfiskeeksporten må sees i nær sammenheng med utviklingen av moderne kommunikasjonsmidler, særlig fra århundreskiftet.⁹ Årene fram til 1932 var en vekstperiode i den norske eksporten av fersk fisk. En ferskfiskrute til England ble opprettet i 1924, og til Hamburg tre år seinere. Etter 1932 ble fiskehandelen kvoteregulert. Storbritannia og Tyskland hadde vært de viktigste mottakerlandene - de satset nå på et utvidet, eget trålfiske og på fryserier.

Produksjon av fersk fisk var avhengig av is til kjøling. Naturis ble saget i blokker på vannene vinterstid. I Finnmark var det også vanlig å frakte is fra Øksfjordjøkelen når den kalvet.¹⁰ Isblokkene ble oppbevart i isolerte hus og dekket med sagflis. Is som ble oppbevart på denne måten kunne holde seg lenge, og kjøperne hentet is fra lagrene etter behov. Forsendelsene av fersk fisk i tredveårene foregikk ved at fisken ble iset i kasser som ble spikret igjen. Kassene ble lastet i kjølerommene på sørgående hurtigrute. I utførselseshavnene - som var Bergen eller Trondheim - ble fisken gjerne omiset. Fersk fisk ble også sendt med jernbanen fra Narvik i kjølevogner til Tyskland.

Trass i vanskene med toll og reguleringer, var det en økende interesse for eksport av ferskfisk, og i Finnmark vokste antall ishus i tiåret før okkupasjonen. I 1938 ble det lempet noe på reguleringene av utførselen til Storbritannia, noe som førte til umiddelbar vekst i utførselen.¹¹ Det ble sendt 161.000 kasser fersk fisk med hurtigrutene i 1937. Året etter hadde dette økt til 238.600 kasser. Produksjonen var størst i de sentrale byene og værene. Flest kasser ble sendt fra Vardø og Båtsfjord i øst, og Hammerfest og Honningsvåg i vest.¹²

Skrei, vårtorsk og sei har vært de dominerende sortene i de norske fiskerier etter torskeartet fisk. Men det var mest flyndre, kveite, pigghå og håbrann som ble iset og eksportert fersk.¹³ Kun mellom 3 og 6 prosent av fangstene fra de store torskefiskeriene ble anvendt fersk eller hermetisert i tredveårene.¹⁴

Andelen av fangstene som ble brukt fersk utgjorde en liten del av fangstmengdene, men en desto større del av verdiene, fordi dette gikk til betalingsdyktige markeder. Men ferskfiskhandel var forbundet med stor risiko; Fisken kunne bli gammel hvis den ikke kom raskt fram til mottaksstedet. Kjøperne i Nord-Norge hadde liten kontroll med kassene etter at de var lastet på hurtigruta. Fisk som skulle til England måtte skaffes plass på skip i Bergen på kort tid. Fiskekjøperne fikk oppgjøret etterskuddsvis. "Det hendte gang etter gang at vi kom i minus. (...) Det var ren gambling," forteller fiskekjøper Helge Richardsen fra Tromsø, som drev med ferskfiskeksport på tredvetallet.¹⁵

Felles for tilvirkningsmetodene før okkupasjonen var avhengigheten av naturgitte forhold og lite bruk av teknologi i prosessen. Norge var en stor fiskerinasjon, men de gamle tilvirkningsmetodene salting og henging dominerte under de store fiskeriene etter torsk og sei.

I tredveårene var det et stort ønske om å utvide eksporten av fersk fisk i Norge, men proteksjonismen i internasjonal handel hindret dette. Omsetningsforholdene for

salt- og klippfisk var også vanskelige i mellomkrigstiden.

Tørrfiskeeksporten holdt seg oppe, men under nye markedsforhold. Fra begynnelsen av århundret og fram til slutten av første verdenskrig hadde både England, Tyskland, Nederland og Belgia avtatt store deler av norsk tørrfisk, ved siden av Italia.¹⁶ I mellomkrigstiden gikk mellom 70 og 80 prosent av tørrfiskeeksporten til det vest-afrikanske og italienske marked. Tørrfiskprisene gikk ned, og var lave gjennom hele tredvetallet. Det ble innført sanksjoner mot Italia i 1935, etter at landet hadde okkupert Etiopia. Dette skjerpet vanskelighetene for fiskerinæringen.¹⁷

For Finnmark var særlig tørrfiskproduksjonen viktig, men prisene var svingende - og dessuten påvirket av importlandenes økonomi. På den måten kunne faktisk prisen på nigeriansk palmeolje få betydning for økonomien i vårt nordligste fylke i mellomkrigstiden.¹⁸

Samlet gir dette et inntrykk av et tilvirkerledd som var svært sårbart. Selv om det var et ønske om å produsere fisk for fersk bruk, ble den overveiende delen av fangstene tilvirket på de tradisjonelle måtene.

En ferskfiskrevolusjon

Den første okkupasjonsommeren var det et godt seifiske i Finnmark, som vi har sett. Fiskerne leverte fangstene til kjøperne som vanlig. Men i tilvirkerleddet skjedde en stor omstilling, fra salt- og tørrfisktilvirkning til ferskfiskproduksjon. Fiskerne ble lite berørt av omstillingen, men hadde selvsagt fordel av at prisene steg og at avsetningsproblemene forsvant.

I årene 1930 til 1938 ble mellom 91 og 99 prosent av seifangstene i Norge tilvirket som tørrfisk.¹⁹ Det er tvilsomt om det overhodet ble produsert noe fersk sei i denne perioden. Seifisket i Finnmark var det første store fiskeriet som kom i gang etter den tyske invasjonen. Omstillingen til fersk produksjon ble iverksatt umiddelbart - så raskt og

omfattende at prosessen har karakter av en revolusjon. Allerede i perioden juli til september 1940 ble 62% av seikvantumet i Finnmark tilvirket som fersk vare.²⁰ Dette viser hvor tilpasningsdyktig og endringsvillig tilvirkerleddet var i møte med den nye situasjonen.

Var prosessen forberedt? Høsten 1939 hadde en viss andel av seifangstene blitt anvendt fersk, etter krigsutbruddet

Tabell 6.1 Anvendelse av seifangstene i Finnmark fra juli til desember i 1940, 1941 og 1942. Relative tall.

Anvendelse	1940	1941	1942
Hengt	31	4	1
Saltet	7	17	17
Fersk	58	70	82
Filetert	4	9	0

Kilder: Kvartalsberetninger fra fiskeriinspektør Skotnes. SAB, Fdir, boks 158.9/2 og 154.6/1.

forsvant kvotereguleringene.²¹ Dessuten sluttet de tyske trålerne å delta i fisket, og det "tyske marked kan derfor anvende ethvert kvantum norsk ferskfisk og fersksild som overhode kan betales over clearingene," meldte fiskerisekretær Grahl ved det norske konsulatet i Hamburg i september.²² Kontrakten mellom tyske kjøpere og Råfisklaget fra mars 1940, pekte også framover mot en større ferskfiskproduksjon.

Likevel er endringene det første krigsåret oppsiktsvekkende. Det var ingen produksjon av kunstis i Finnmark. Verken filetfabrikken i Hammerfest eller Fischeinkaufgemeinschaft var utbygd på dette tidspunkt. Seifangstene i 1940 var dessuten rekordstore.

Ikke noe av dette forhindret en større produksjon av ferskfisk sommerstid i Finnmark enn noe tidligere år. Fisken ble ført til Trondheim med vanlige fraktefartøyer for filetering der. Men det skortet på kjøling av fisken under transporten. Fiskeriinspektøren meldte: "På et innkjøp på bortimot 3 millioner kilo, skal det ved framkomsten - etter hva det opplyses - være blitt reklamasjon på omlag 1/4 million

kilo."²³ Senere på høsten ble is hentet fra Harstad og fra breen i Øksfjord.

Seikvantumet som ble brukt fersk i Finnmark økte i takt med utbyggingen av fryseriet i Hammerfest og det tyske transportapparatet for frakt av fisk. Henging av sei til tørrfisk opphørte nesten, i 1942 og 1943 ble bare henholdsvis 6 og 3 prosent av de samlede fangstene hengt.²⁴ Tallene var enda lavere i Finnmark.

Også tilvirkningen fra de andre store fiskeriene ble endret.

Tabell 6.2 Anvendelse av skrei og vårtorsk. Vinterfisket og vårtorskefisket i Finnmark, og lofototfisket 1930-1944. Relative tall (Gjennomsnitt pr. år 1930-34 og 1935-39).

År	Vinterfisket			Vårtorskefisket			Lofotfisket		
	S	H	F	S	H	F	S	H	F
1930-34	46	40	14	19	80	1	63	35	2
1935-39	70	21	6	24	75	1	56	41	3
1940	59	10	31	16	65	19	45	39	11
1941	51	7	42	19	26	56	38	42	20
1942	29	2	69	16	11	73	38	26	36
1943	5	1	94	21	29	51	14	11	75
1944	12	1	87	21	12	66	29	14	57

S=saltet, H=hengt til tørrfisk (rundfisk og rotskjær), F=fersk

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1940 og 1944, og ÅBVNF 1939.

Invasjonen i april 1940 kom på et tidspunkt da vinterfisket i Finnmark var over, og lofotfisket ved sin avslutning.

Ferskanvendelsen var større enn vanlig dette året, etterspørselen økte etter krigsutbruddet mellom Storbritannia og Tyskland i september 1939, som vi så ovenfor. Men de tradisjonelle tilvirkningsmåtene dominerte i Lofoten de første krigsårene inntil de tyske fryseriene i Nordland var fullt utbygd.²⁵ I 1943 ble imidlertid tre fjerdedeler av fangstene brukt fersk.

Fangstene fra vårtorske- og vinterfisket i Finnmark, ble raskere omstilt til fersk bruk enn i Lofoten, mengdene var mye mindre i disse fiskeriene. Men fiskekjøperne i Finnmark hadde

likevel vanskeligheter i perioder med mye fisk. Blant annet måtte de konkurrere med Wehrmacht om arbeidskraften. Kaiarbeidere tok arbeid på de tyske anleggene, der lønningene var høyere enn på fiskebrukene.²⁶ Dermed fikk tilvirkerne problemer med å ta imot fiskernes fangster.

Under vårtorskefisket i 1942 var dette en av grunnene til at fangstresultatet ble så lavt.²⁷ Også neste sesong ble problematisk. "På grunn av mangel på kaiarbeidere ble avsetningsforholdene meget vanskelig og fisket særlig for Vardø og Kiberg måtte innstilles eller reguleres," heter det i rapporten fra vårtorskefisket i 1943.²⁸

I 1944 var forholdene bedre. Fiskeriinspektøren inngikk en avtale med tyskerne, som gikk ut på at kaiarbeidere skulle frigis til fiskebrukene de dagene det var stor tilgang på fisk.²⁹ I Vardø deltok dessuten russiske krigsfanger i fiskeproduksjonen.

Det var ikke uvanlig at fiskekjøperne satte opp lønningene for å holde på arbeidskraften. Flere av filialene til firmaet G. Robertson fra Hammerfest ble av denne grunn bøtelagt av prismyndighetene. I et telegram til Næringsdepartementet pekte firmaet på at omtrent alle tilvirkerne i fylket hadde betalt for høye lønninger for å holde på arbeiderne, og at en nedsettelse ville bety en fare for fiskeforsyningene.³⁰

Tallet på fiskeriarbeidere i Finnmark ble redusert under krigen. I 1939 var det omtrent 2.500 som arbeidet på fiskebrukene, i 1942 var det 400 færre.³¹ Året etter hadde antall fiskeriarbeidere gått ytterligere ned, til 1.695.³² Ikke uventet var reduksjonen størst i Øst-Finnmark. Fra 1942 til 1943 sluttet en fjerdedel å arbeide på fiskebruk øst for Lebesby. I vestfylket var nedgangen på 14%.

Før okkupasjonen, da saltfisk og klippfiskproduksjonen dominerte, var fiskearbeid svært sesongbetont. Folk fra innlandet og fjordene dro ut til værene for å delta i hengningsarbeidet under vinter- og vårtorskefisket.³³ Arbeidet på fiskebrukene fikk trolig en mindre sesongpreget karakter under krigen, fordi ferskfiskproduksjonen foregikk gjennom

hele året. De tidligere mobile tørrfiskarbeiderne fra fjordene, fikk nå kontantinntekter av arbeid i tysk tjeneste.

Ved siden av arbeidskraftspørsmålet, var isforsyningene, transportsituasjonen og tilgangen på kasser nye problemer for fiskekjøperne. Men trass i problemene, ble omstillingen gjennomført på en svært omfattende måte. Vi må huske på utgangspunktet. I mellomkrigstiden var det svært få fiskekjøpere som drev med fersk produksjon i større skala. Produksjonen var helt avhengig av naturis. Ferskanvendelsen var derfor begrenset av årstidene. Fangstene fra de store fiskeriene ble i all hovedsak hengt eller saltet. Men under okkupasjonen ble det mulig å produsere store kvanta for fersk bruk året rundt. Før okkupasjonen var det fisesorter som hadde liten betydning mengdemessig som ble iset og eksportert. Under okkupasjonen ble flyndre og kveite i større grad omsatt på det norske marked.³⁴ Det virkelige nye i omstillingen ligger i at fangstene fra de store fiskeriene ble brukt fersk.

I Finnmark er det endringene i tilvirkningen av seifangstene som er mest iøynefallende. Dette fisket ble opprettholdt i mye større grad enn vinter- og vårtorskefisket i krigsårene, og det foregikk på en tid av året da naturis var vanskelig å oppdrive. Seiavsetningen hadde vært vanskelig etter pomorhandelens opphør. Tørket sei ga dårlig pris, både til tilvirkere og fiskere. Under okkupasjonen forsvant disse vanskelighetene. Fiskekjøperne kunne drive for fullt også i "makketida". Og fiskerne kunne fiske på en tid av året da været var godt. De var sikret avsetning av fangstene til en god pris. De slapp også problemene med lysforbud om bord og slokte fyr.

Fra tilvirkere til pakkere

Omleggingen til ferskfiskproduksjon foregikk i hele Nord-Norge. Historikeren Inge Strand skriver følgende om prosessen i Nordland:

"(...) mange av disse lokale kjøperne opphørte i stor grad å være tilvirkere. Mens de tidligere hadde hengt fisken til tørrfisk eller saltet og tørket den til klippfisk, ble de nå nesten redusert til "pakkere" som kun tok fisken inn på brygga og iset den i påvente av videre transport med "Fischeinkauf" til Melbu eller Bodø."³⁵

Fischeinkaufgemeinschaft Norwegen hadde kontorer flere steder langs kysten. Der satt norske representanter og ekspederte frakt av iset fisk fra fiskekjøperne til de tyske fryseanleggene.³⁶ I Finnmark ble fisken brakt til filetfabrikken i Hammerfest, hvor den ble filetert, frosset og sendt videre til Tyskland, enten direkte med skip, eller med kjølevogner fra Narvik eller Trondheim.

Det finnes ikke noen oversikt over hvor mange fiskebruk som var i drift i Finnmark på tredvetallet. I 1931 var det ifølge fiskeristatistikken 176 salterier. I 1939 hadde tallet økt til 236. Vi vet ikke hvor i fylket de nye kjøperne etablerte seg, men det er mest sannsynlig at veksten var størst i de store fiskeværene på kysten.

I krigsårene ble mange fiskebruk nedlagt, og i 1942 hadde antall salterier blitt redusert til 204. Samtidig med reduksjonen av salteriene økte etableringen av ishushus. I 1940 var det 82 ishushus, tre år senere hadde antallet steget til 99.

Vi vet heller ikke hvor mange fiskekjøpere i Finnmark som drev med ferskfiskeeksport før okkupasjonen, men de aller fleste var lokalisert i eller nær hurtigrutehavnene.

For krigsårene finnes bedre kildedekning. En oversikt fra 1941 viser at det var 65 fiskekjøpere i Finnmarks handelsstandsforeninger som var eksportører av fersk fisk.³⁷ Av disse var 19 lokalisert i Øst-Finnmark. For å få bedre kontroll med omsetningen av fersk fisk, og samtidig sikre en større andel til norsk forbruk, måtte kjøperne som pakket fersk fisk godkjennes av fiskerimyndighetene (kapittel 2). I mai 1943 var det 115 godkjente pakkere av fersk fisk i fylket.³⁸ Pakkerne var jevnt fordelt på de to delene av fylket, og de aller fleste var etablerte kjøpere i de større værene og i Hammerfest og Vardø.

Året etter hadde antall pakkere økt til 129.³⁹ Tilgangen

var størst på de mindre stedene i fjordene og på øyene i Vest-Finnmark. Steder som Brynilen i Loppa, Mjånes på Stjernøya, Hasfjord på Sørøya og Litlefjord i Revsbotn, fikk nå godkjente ferskfisepakkere. Men også i østfylket startet fiskekjøpere opp med ferskfisepakking på småsteder, slik som Brattholmen i Laksefjordbotn og Mortensnes innerst i Varangerfjorden.

De etablerte kjøperne fikk også konkurranse fra pakkere som ikke var godkjent. Fiskeriinspektøren meldte høsten 1942:

"Det er fra flere steder innløpet klager over at flere nye fiskekjøpere som tidligere ikke har drevet i ferskfiskebransjen og heller ikke er godkjent, har etablert seg. De driver som regel på gamle fiskebruk som de senere år ikke har vært i bruk og hvor det alminnelige inventaret mangler."⁴⁰

Omstillingen til fersk produksjon ble så omfattende fordi de normale markedene for tørrfisk og saltfisk ble stengt, samtidig som den tyske etterspørselen etter fersk fisk var nærmest ubegrenset. Og når knappheten på matvarer ble større, økte også det innenlandske ferskfiskebehovet.

Omleggingen ble trolig framskyndet av et forbud mot å omsette tørrfisk som Handelsdepartementet vedtok for å sørge for at tørket fisk ikke ble ført ut av landet, men ble brukt til norske formål.⁴¹

Den viktigste årsaken ligger imidlertid på det forretningsmessige plan. Okkupasjonen betydde slutten på mellomkrigstidens usikkerhet i tilvirkningen av tørrfisk og saltfisk - nå var fiskekjøperne sikret en helt annen økonomisk forutsigbarhet når de kjøpte fisk. Slik beskriver Inge Strand situasjonen for kjøperne i Nordland:

"De slapp å ta den risikoen de tidligere hadde tatt ved å kjøpe fisk i januar til april, tilvirke den og ikke vite hvordan avsetningen ville bli eller til hvilken pris den ville bli solgt. Nå var risikoen minimal, avsetningen var sikret til avtalt pris, og oppgjøret kom prompte."⁴²

Endringene kunne foregå uten at kjøperne trengte å investere i ny teknologi. Fischeinkaufgemeinschaft Norwegen sørget for is

og kasser, og hentet fisken hos pakkerne. Det var de tyske målsettingene som var drivkraften i omstillingen. Men dette var i stor grad sammenfallende med fiskekjøpernes interesser - de ønsket primært å produsere fersk fisk. Helge Richardsen fra Tromsø går så langt som å si at omleggingen imøtekom "de norske fiskeprodusenters interesser med å kutte ut kvoter og toll og problemer, det vi hadde kjempet med når det gjaldt det engelske marked."⁴³

Kjøperne solgte ikke bare til FEG. Mye fisk gikk også til den innenlandske forsyning og noe til Wehrmacht. Selv om det innenlandske forbruket av fersk fisk økte, gikk det meste av det som ble pakket fersk, til tysk bruk. I 1940 og 1941 ble det utført en viss andel tørr- og klippfisk til Italia og Tyskland.⁴⁴ Men etter dette gikk det meste av de tradisjonelle produktene til det innenlandske marked. Fordelingen var foretatt på sentralt hold (kapittel 2).

Salg fra tilvirkerne til norske og tyske kjøpere

Enkelte fiskekjøpere var mer ivrige enn andre til å betjene den tyske etterpørselen. Høsten 1940 sendte et firma i Vardø 128 tonn fersk iset fisk til Tyskland.⁴⁵ Innehaveren C.O. Dahl var medlem av Nasjonal Samling.⁴⁶ På nyåret 1941 fortsatte forsendelsene den lange veien:

"Fisken er pakket i 40 og 50 kgs. pakninger og har gått med båt fra Vardø til Petsamo. Videre derfra til Rovaniemi med bil og derfra til Helsingfors med jernbane, videre til Stettin med dampskip og derfra til Berlin med jernbane."⁴⁷

Ennå på våren 1941 fraktet C.O. Dahl fisk over Petsamo, og fisken ble brakt dit med vanlige skøyter. Firmaet ble snart den største oppkjøperen i Vardø.⁴⁸ Etter det tyske angrepet på Sovjetunionen i juni, stoppet Petsamo-trafikken opp, men firmaet fortsatte å sende fisk til Tyskland og til tyske tropper andre steder.

Etter hvert som fiskeomsetningen i Norge ble fast

regulert, kan kjøperne av fisk fra tilvirkerne deles inn i fire grupper. Den største var Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen - bedriften som skaffet råstoff til fryseriet i Hammerfest. Deretter var det Innenlandsforsyningen, som sørget for det norske markedet. En viss andel ble også solgt til andre norske kjøpere, som blant annet dekket det lokale forbruket av fisk. Og endelig kjøpte Wehrmacht en del fra fiskekjøperne.

Hvordan fordelte salget seg på disse gruppene i Finnmark? Her er et åpenbart kildeproblem, fordi det mangler opplysninger om dette fra de fleste krigsårene. Men vi vet noe. I juni 1945 mottok Fiskeridirektoratet i Bergen en oversikt fra en kontrollør i Tromsø, som viser hvem som kjøpte fisk fra kjøperne i Finnmark og Troms fra januar til september 1944 og hvor mye fisk de kjøpte.⁴⁹ Oversikten omfatter 144 fiskekjøpere i Finnmark - trolig de aller fleste fiskebruk som var i drift i 1944. Salget fordelte seg slik:

Tabell 6.3 Fordeling av salg fra fiskekjøpere i Finnmark fra januar til september 1944. Relative tall.

Fischeinkaufsgemeinschaft	53
Wehrmacht	3
Innenlandsforsyningen	29
Andre norske kjøpere	15

Kilde: SATØ, SKFFSVNN, boks 273 (se note nr. 46).

Enkelte fiskekjøpere i Finnmark solgte fisk til alle de fire gruppene, men de fleste solgte mest til FEG og Innenlandsforsyningen. Innkjøpsvirksomheten til FEG var i hovedsak lokalisert til Vest-Finnmark - firmaet kjøpte lite fisk øst for Båtsfjord.

Tabellen viser at svært lite fisk ble solgt fra fiskekjøperne til Wehrmacht. Men Wehrmacht hadde også mulighet til å kjøpe direkte fra fiskerne (kapittel 4).

I Øst-Finnmark var det særlig et firma som sørget for leveranser til de tyske styrkene - det tyske Wikingfisch i

Kirkenes. Vardø-firmaet C.O. Dahl gikk inn i dette selskapet i 1942. Wikingfisch hadde inngått kontrakt med Wehrmacht om å levere 100 tonn ukentlig av alle sorter fisk og sild til tyske troppeavdelinger i Norge og Finland.⁵⁰ Det er tvilsomt om bedriften greide forpliktelsene. Ihvertfall ble det registrert kun 17 tonn levert i perioden januar til august 1944. Samtidig leverte firmaet nesten 200 tonn til gruppen "Andre norske kjøpere."⁵¹ Kanskje ble noe av dette videresolgt til tyske tropper, ettersom Wehrmachts fiskeforbruk gikk på den norske kvoten. Wikingfisch hadde forresten andre oppgaver enn å kjøpe fisk - etter krigens slutt kom det fram at selskapet hadde vært en dekkorganisasjon for Abwehr, den tyske sivile spionasje.⁵²

De aller fleste fiskekjøpere i Finnmark solgte altså til enten Fischeinkaufgemeinschaft eller Wehrmacht - eventuelt til begge. Slik var det også andre steder på kysten. Etter krigen var det enkelte som mente at tilvirkerleddet hadde gått for langt i å samarbeide med okkupasjonsmakten. En fiskekjøper fra Gryllefjord, som også var Arbeiderparti-mann, krevde drastiske tiltak: "Da alle fiskekjøpere her utenom mig selv har kjøpt og levert fisk til tyskerne, så kan staten nasjonalisere fiskebruk av den grunn..."⁵³

I denne sammenheng er det interessant å se nærmere på en bestemt type fiskebruk i Finnmark: Fiskarsamvirkelagene. Råfiskloven var et middel til å styrke fiskernes kontroll med fiskeomsetningen, mens fiskebruk drevet som samvirkelag kan sees som et ytterligere skritt i en økonomisk frigjøring av fiskerne. Det var trolig de mest politisk bevisste fiskerne som satte i gang med egne fiskebruk - de fleste var nok også helårsfiskere.⁵⁴ Mange hadde tilknytning til fiskarlaget og kommunistpartiet.

Dette forhindret ikke at lagene måtte tilpasse seg okkupasjonstidens markedsforhold. I likhet med de andre kjøperne, solgte også fiskarsamvirkelagene sin fisk til tyskerne. Trolig var det lagenes beliggenhet som avgjorde hvem som kjøpte fisk av dem. Fiskarsamvirkelagene i Øst-Finnmark solgte det meste av fisken til Wehrmacht, mens lagene i

vestfylket solgte til FEG. Samtlige lag handlet også med den innenlandske forsyning i 1944.⁵⁵

Dette fører inn på spørsmålet om fiskekjøperne hadde noen kontroll med hvem som kjøpte fisken. Helge Richardsen forteller at hans firma leverte filet til Forsyningsdepartementets Innenlandsforsyning, men det de ikke hadde kapasitet til å produsere ble solgt til FEG. Ingen hadde anledning til bare å selge til den innenlandske forsyning, hevder han. Fiskekjøperne tok imot det de kunne ta imot, og "anvendte det til de formål som markedet betinget."⁵⁶ Så lenge fiskeriene skulle holdes i gang, måtte tilvirkerleddet tilpasse seg de markedsforholdene som rådet. Og i siste instans var det jo fordelingsavtalene mellom forsyningsmyndighetene og okkupasjonsstyret som bestemte hvor mye som gikk til norske og tyske formål.

Oppsummering

Det ble store endringer i fisketilvirkningen under okkupasjonen. Fra å være helt avhengig av produksjon av tørrfisk og saltfisk, ble virksomheten under de store fiskeriene nå lagt om til produksjon av fersk fisk.

I mellomkrigstiden hadde det vært et stort ønske både fra tilvirkere, eksportører og myndigheter om at Norge måtte produsere mer fisk til fersk bruk. Men de internasjonale handelsforhold forhindret en slik utvikling. Kjøperne ble tvunget til å fortsette med de gamle tilvirkningsmåtene, trass i at det stadig ble vanskeligere omsetningsforhold både for tørrfisk og saltet fisk.

Det store bruddet i utviklingen kom med okkupasjonen, da ble det produsert mer fersk fisk enn noen gang tidligere. Omleggingen må sees i sammenheng med de tyske mål for norske fiskerier. Før okkupasjonen ble bare sorter som flyndre og kveite iset og sendt til mottakerlandene i kasser. Nå ble alle typer fisk iset, hovedsaklig for å gå som råstoff til de tyske fryseriene. Det ble altså et ekstra ledd i næringen, som var

tyskkontrollert.

Også på det norske marked ble det omsatt mer fersk fisk enn før. Dessuten ble saltfisk og tørrfisk vanligere i husholdningene, som et ledd i forsyningen i en tid med knapphet på andre matvarer.

Når endringene ble så omfattende, har det sammenheng med at okkupasjonen førte til en helt ny økonomisk situasjon for tilvirkerleddet. Borte var usikkerhetsmomentene ved den tradisjonelle tilvirkningen. Men kjøperne måtte slite med arbeidskraftspørsmålet og andre praktiske problemer når de produserte fersk fisk. Det var enighet om at fiskeriene skulle holdes i gang, noe som medførte at kjøperleddet innledet et utstrakt samarbeid med tyske interesser.

Tyskerne brukte ikke tvangsmidler for å framskynde omstillingen, det var ikke nødvendig. Istedenfor brukte de markedsøkonomiske virkemidler, som kjøperne villig tilpasset seg. Utfra et tysk synspunkt var de forsyningsmessige sidene overordnet de økonomiske. De trengte dermed ikke ta hensyn til hva dette kostet.

På steder der det drives fiske, er mottaksforholdene en avgjørende faktor for bosettingen. Under okkupasjonen ble mange fiskebruk i Finnmark nedlagt, men den desentraliserte strukturen i tilvirkerleddet ble likevel bevart. Selv om det ble utbygd et stort fryseri i Hammerfest, førte ikke dette til noen sentralisering. Den tyske innkjøpsorganisasjonen FEG hadde frakteskuter som nådde omtrent over hele fylket. Produksjonen av fersk fisk i tredveårene, foregikk for det meste i værene og byene som hadde hurtigruteanløp. Den isete fisken ble lastet ombord og brakt til utførselshavnene. For kjøperne som hadde drevet med ising før, var omstillingen først og fremst at mengden som skulle ises var så mye større, og at ferskfiskproduksjonen foregikk året rundt.

Men under krigen kunne også mindre kjøpere på små, avsidesliggende steder sette i gang med å produsere for fersk bruk med et sikkert og forutsigbart økonomisk utbytte. De tyskengasjerte fraktefartøylene gikk dit fisken var. Føringsbåtene var små og nådde fram til steder uten store

havner. Der tok de imot fisk som fiskekjøperne hadde iset. Slik skjedde det en gjensidig tilpasning av tyske og norske interessser. Tyskerne sørget for transport og avsetning, de norske kjøperne sørget for fersk fisk.

På en måte ble fiskerinæringen modernisert ved omstillingen, også på de stedene som lå lengst unna de sentrale værene. Tilvirkningen av de "tradisjonelle" produktene tørrfisk og saltfisk ble redusert på bekostning av den mer "moderne" ferskfisk. Men dette skjedde innenfor rammen av den gamle strukturen: Omstillingen til ferskfiskpakking krevet lite teknologi og kapital. Tilvirkerne ble redusert til råstoffleverandør til et enda mer moderne ledd. Det var få store fryserier i Norge før okkupasjonen, og det neste kapitlet skal handle om den tyske filetfabrikken på Fuglenes i Hammerfest.

KAPITTEL 7: FILETFABRIKKEN I HAMMERFEST

Innledning

Under okkupasjonen ble det utført et stort planarbeid i Forsynings- og gjenreisningsdepartementet i London. I oktober 1944 kom "Plan for utbygging av Norges ferskfiskeeksport etter krigen".¹ Dette dokumentet er en omfattende landsplan for utbyggingen av filetfryserier etter at okkupasjonen var over. Fiskerinæringen i Finnmark sto sentralt i planen på grunn av den jevne tilførselen av råstoff året igjennom. Planarbeidet tok en ny vending etter ødeleggelsene i Finnmark, men de samme målene for frossen fiskeproduksjon ble opprettholdt i senere planer.

Da planen ble lagt fram, var det fire år siden byggingen av det første industrielle filetanlegget i Finnmark hadde startet. Anlegget på Fuglenes i Hammerfest var et av de fire tyske fryseriene som ble oppført i Norge under okkupasjonen. De var helt ut tyskkontrollerte og hadde én oppgave: Å produsere så mye frossen filet som mulig for tyske formål.

Kapitlet vil være konsentrert om de to viktigste produksjonsfaktorene som måtte melde seg for tyskerne i forbindelse med filetproduksjonen: Arbeidskraft og råstofftilgang. Som vi har vært inne på, var det Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen som hadde ansvaret for å sørge for nok råstoff til bedriftene. Tvangsutskrevet arbeidskraft ble i stor grad brukt til filetproduksjonen i Finnmark, og i kapitlet skal vi møte en som arbeidet på den tyske fabrikken i over to år.

London-regjeringens fiskeriplan fra 1944 gikk inn for utbygging av fryserier. Men den første planen om satsing på fryseteknologi i fiskerinæringen hadde kommet tolv år tidligere.

"En fremtidssak av vital betydning"

I 1932 nedsatte Handelsdepartementet en komite "til utarbeidelse av en plan for opførelse og drift av kjøleanlegg

og fryserier langs kysten."² I november samme år forelå komiteens innstilling - den foreslo at staten skulle yte lån på inntil halvparten av kostnadene til bygging av anlegg for kjøling og frysing av fisk. "Det er en fremtidssak, kanskje av vital betydning for vår fiskeribedrift at fangsten kan bli utnyttet i frossen tilstand," heter det i innstillingen.³ Komiteen mente at den industrialisering av fiskeriene man sto overfor, kanskje ville bety en større omveltning enn overgangen til motordrevne fiskefartøyer. Spesielt i USA hadde frossen fiskefilet blitt en relativt alminnelig matvare som kunne kjøpes fra frysedisk i forretningene.

Komiteens innstilling førte til en viss vekst i antall anlegg, men fram til 1940 var det hovedsaklig anlegg for frysing eller kjøling av sild og agn som ble bygd.⁴ I 1939 var det 25 kjøle- og fryseanlegg, men de fleste var svært små. Sammenlagt var kapasiteten for frysing av fiskefilet i 1939 på 10 tonn i døgnet.⁵ Året før krigsutbruddet ble det frosset kun 600 tonn filet i Norge.⁶ Til sammenligning var utførselen av fersk, iset fisk på 32.500 tonn dette året.⁷

Ved krigsutbruddet var det fire kjøle- og fryseanlegg i Finnmark. Vi har opplysninger om tre av dem. Statens Fryseri i Honningsvåg var det eldste, fra 1919.⁸ Kjølelageret i Hammerfest ble åpnet i 1938, og på nyåret 1940 sto Vardø Fryseri og Kjøleanlegg ferdig.⁹ Om det fjerde anlegget vet vi bare at det lå i Varanger fiskeridistrikt.

Hvorfor var ikke kjøle- og fryseteknologien mer utbredt i Norge, en av de største fiskerinasjoner i Europa? En viktig årsak er de proteksjonistiske tiltakene som hemmet utviklingen av ferskfiskeeksporten. En annen er kapitalmangelen hos fiskekjøperne og den økonomiske krise. I etterkrigstidens store "Innstilling om Reisning av allsidige fiskeforedlingsanlegg i Finnmark og Nord-Troms", blir tredvetallets produksjonsapparat for fisk beskrevet slik:

"Det overveiende antall av de mange bedrifter som arbeidet med tilvirkningen av fiskeprodukter var så svakt økonomisk stillet at de levde fra hånden til munnen."¹⁰

Store fryserier ville kreve store investeringer. De krevde også mer elektrisk kraft enn det som var utbygd på de fleste aktuelle steder. Dessuten var den mest moderne fryseteknologien kostbar ikke bare ved innkjøp, men også i bruk. Patentinnehaverne til de såkalte Birdseye-fryseskapene krevde en avgift, "royalty", på 5 øre for hvert kilo ferdigprodusert filet, noe som ville gjøre frossen produksjon av filet lite lønnsomt.¹¹

Men under okkupasjonen ble det fart i utbyggingen av kjøle- og fryseanlegg i Norge. Det økte ferskfiskbehovet fremmet en utvikling som allerede var i gang. Myndighetene forsatte å gi støtte til fryseribygging, og fra 1940 til 1943 ble det bevilget 2.5 millioner kroner til formålet.¹² Nye fryserier ble oppført, og eksisterende anlegg ble utvidet eller modernisert. Anleggene i Hammerfest og Vardø fikk statsstøtte til ombygging og modernisering slik at de nå fikk muligheter til større produksjon av frossen filet. Dessuten ble det oppført et nytt fryseanlegg ved Njord Sildoljefabrikk i Øksfjord, uten statsstøtte. Utbyggingen av fryserier representerer et klart utviklingstrekk for fiskerinæringen i krigsårene.

Produksjonen av frossen filet på norske anlegg steg fra 600 tonn i 1939 til 2.000 tonn i 1942.¹³ Likevel var det de tyske fryseriene som markerte gjennombruddet for en industriell fiskeproduksjon i Norge.

De tyske fryseriene

Tyske fiskeriinteresser var tungt inne i norsk fiskeindustri allerede før okkupasjonen, som vist i kapittel 2. I mars 1940 ble A/S Frostfilet dannet i Trondheim, formelt som et norsk selskap, men det var trålrederiet "Nordsee" Deutsche Hochseefischerei som sto bak. Anlegget i Trondheim hadde en kapasitet på 70 tonn ferdig filet pr. døgn. Fileteringen foregikk delvis maskinelt og delvis for hånd. Det var 350 norske arbeidere ved anlegget, og i underkant av 20 tyskere.¹⁴

De ferdige produktene ble sendt i frysevogn med jernbane til Tyskland.

Høsten 1940 anla Frostfilet et tilsvarende anlegg på Langstranda i Bodø, bare mye større. Etter krigen ble det beskrevet slik av en representant for Direktoratet for fiendtlig eiendom: "Bodøanlegget har 14 Birds-Eye skap og er antakelig med sin kapasitet på 120-130 tonn pr. døgn i 3 skift Europas største, for ikke å si verdens største."¹⁵ I tillegg til frossen filet, produserte fryseriet i Bodø fiskemel og fiskepasta.

Det var også et tysk fryseri på Melbu med en kapasitet på omtrent 40 tonn pr. døgn. Bak dette firmaet sto et annet Hamburg-selskap, Anderson & Co.

Det fjerde tyske fryseriet ble anlagt i Finnmark. På høsten 1940 kom Hans Roesler fra Hamburg-firmaet Vereinigte Tiefkühlgesellschaften Lohmann & Co (VTL) til Hammerfest. Han presenterte sine planer om å bygge en filetfabrikk med tilhørende fryseri for byens myndigheter.¹⁶ Firmaet fikk tillatelse fra kommunen, skaffet seg tomt på Fuglenes, og byggearbeidet ble straks satt i gang. Tidlig i 1941 startet produksjonen, først fra et flytende anlegg, og senere i produksjonslokaler på land.

Kapasiteten til det tyske Hammerfest-anlegget var innfrysning av omtrent 50 tonn filet pr. døgn.¹⁷ Til sammenligning hadde Kjølelageret i byen før utbyggingen en kapasitet på 40 kasser sild eller tilsammen 500 kg. i døgnet.¹⁸ Det foregikk også fiskemel-produksjon av filetavskjøret ved det tyske fryseriet.

De tyske firmaene som sto bak kjøleanleggene var store kapitalsterke konserner. Deres virksomhet i Norge hadde et sivilt preg, men bedriftene sto i et nært forhold til okkupasjonsmakten. Bindeleddet mellom de tyske myndigheter og bedriftene var Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen, som vist i kapittel 2. FEG skulle sørge for råstofftilgangen. Et annet spørsmål var arbeidskraften.

"Særlig samfunnsviktige arbeidsoppgaver"

Okkupasjonsmyndighetene forsøkte tidlig å regulere arbeidskraften i Norge til sine formål. I et rundskriv sommeren 1941 kunngjorde Direktoratet for arbeidsformidling og arbeidsledighet en forordning om tvangsutskrivning av "arbeidshjelp til særlig samfunnsviktige arbeidsoppgaver."¹⁹ Arbeid for Frostfilet i Trondheim og Bodø, samt for Lohmann i Hammerfest, kom innunder denne kategorien. Ifølge rundskrivet var det behov for 520 menn og 200 kvinner til anlegget i Bodø.

Vi vet ikke om hvor mange eller hvem som arbeidet ved bedriften i Hammerfest den første tiden, men sannsynligvis var det nordmenn. Produksjonen gikk imidlertid ikke for full maskin. I desember 1941 påpekte den tyske fiskeriavdeling i Reichskommissariat at produksjonen ved Lohmann var på bare 30-35 tonn daglig.²⁰ Bakgrunnen var at "der ikke er tilstrekkelig arbeidskraft tilstede, og særlig at ikke arbeiderne kan skaffes hus."²¹ Trolig arbeidet det meste av all ledig arbeidskraft på anleggene til Wehrmacht, og nærværet til Wehrmacht må også ha vært hovedårsaken til husmangelen i byen. De tyske soldatene førte til at befolkningstallet i byen ble mer enn doblet.²²

Arbeidskraftspørsmålet innen filetproduksjonen i Norge var et stort problem for de tyske myndigheter. Derfor startet de med tvangsutskrivning også fra andre okkuperte områder. I juni 1942 kom troppetransportskipet "Levante" til Hammerfest. Ombord var 500 russiske fanger og 75 unge kvinner fra Ukraina. Kvinnene skulle settes inn i produksjonen ved Vereinigte Tiefkühlgesellschaften Lohmann på Fuglenes. En av dem var Hanna Anny Evensen, nå bosatt i Hammerfest. Opprinnelig kommer hun fra industribyen Dnepropetrovsk i Ukraina, som ble okkupert av tyske styrker i 1941. Opplysningene nedenfor er basert på det hun har fortalt.²³

Hun var 17 år i mai 1942 da hun og noen skolevenninner ble tvangsutskrevet til arbeid for tyskerne. Fra hjembyen ble de brakt i jernbanevogner til den daværende tyske byen Stettin og fraktet derfra med skip til Norge.

Etterhvert kom det flere kvinnelige arbeidere til Hammerfest - på det meste arbeidet omkring 300 på filetfabrikken. Arbeiderne kom fra Ukraina eller andre tysk-okkuperte deler av Øst-Europa, og de yngste var bare 15 år gamle. Alle måtte bære armbind der det sto "Ost", og lokalbefolkningen hadde ikke lov til å ha kontakt med dem. Forbudet ble imidlertid ikke håndhevet særlig strengt, og de ukrainske kvinnene fikk en viss kontakt med hammerfestingene. Dessuten arbeidet det nordmenn på fabrikken. Noen av arbeidslederne var norske, likledes kaiarbeiderne i mottaket. Kvinnene fra Ukraina jobbet mest med filetskjæring og pakking.

De kvinnelige arbeidere var innkvartert i brakker rett ved fabrikken på Fuglenes. Der bodde de ti på hvert rom. Brakkene var innhegnet av piggtråd, og tyske soldater med vakthund passet på at de ikke rømte. Men på søndagene fikk de fri til å se tyske propagandafilmer på kinoen i byen.

Fabrikklokalene til Lohmann var provisoriske bygninger. Arbeidet gikk i to skift, og tempoet var ganske moderat. "Det var ingen som sto og jagde på oss," forteller Hanna Anny Evensen. Fileteringen av fisk foregikk manuelt med kniv. Fileten ble pakket og lagret i fabrikkens fryselager. Når lageret var fullt ble varene hentet med tyske og nederlandske trålere, og brakt til Hamburg og de tyske havnebyene ved Nordsjøen. Skip fra den norske hjemmeflåten gikk også i slik fart - ihvertfall et av dem ble senket.²⁴

Også ved anleggene i Bodø og på Melbu var det tvangsutskrevet arbeidskraft fra tysk-okkuperte områder. Beretningen til Frostfilet i Bodø for 1943 forteller at anlegget hadde 760 "Ostarbeiter" og 99 "Ostarbeiterinnen". I tillegg arbeidet 120 nordmenn i personalavdelingen, og omtrent 100 tyskere ved bedriften.²⁵ Det arbeidet altså over 1.000 personer ved dette anlegget.

Det er store forskjeller på tradisjonell tilvirkning og filetproduksjon. Ved salting og henging av fisk kunne tilvirkningen tilpasses den mengde fisk som ble brakt på land. Arbeidet med mottak var sesongavhengig med høy aktivitet når

tilgangen på fisk var stor. Var det mye fisk kunne fiskekjøperne sette opp flere hjeller, så langt det var ledig plass i værene og ledige hender. Var det lite fisk, ble fiskearbeiderne sendt hjem. Produksjonen var arbeidsintensiv. Usikkerhetsfaktorer var selvsagt tørkeforholdene og konjunktorene.

Produksjon av filet er kapitalintensiv, og har en helt annen karakter. Et anlegg for filetfrysing er avhengig av en jevn råstofftilgang for å kunne utnytte hele kapasiteten. Dette er i første rekke en økonomisk nødvendighet: Fordi et større fryseanlegg er så kostbart, kreves full drift for å dekke kostnadene.

De forsyningsmessige aspektene var overordnet hensynet til økonomi ved den tyske filetproduksjonen under krigen. Men presset om full aktivitet var likevel tilstede, både for ledere og arbeidere ved anleggene i Trondheim, Bodø, Melbu og Hammerfest. Fiskeriavdelingen i Reichskommissariat mottok hver dag "Tagesübersichten" fra de større kontorene til Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen. Dagsrapportene inneholder opplysninger om råstofftilgang, fraktkapasitet og spesielle vanskeligheter ved driften. FEG fungerte som Reichskommissariats vakthund, og passet på at driften gikk som den skulle ved fryseriene. Samtidig hadde FEG et eget ansvar for å sørge for råstofftilgang, administrasjon av fraktefartøyer, is- og kasseforsyning til pakkerne, stimuleringstiltak til fiskerne, osv. FEG-kontoret i Tromsø sto i daglig kontakt med sine representanter i Hammerfest og Honningsvåg, så sant telefonforbindelsen var i orden.

Men å skaffe råstoff til fabrikken var imidlertid vanskelig i det okkuperte Finnmark.

Råstofftilgangen

Vanligvis blir råstoff til filetproduksjon levert direkte fra fangstleddet. Men fabrikken i Hammerfest var, i likhet med de andre tyske anleggene, avhengig av ført fisk, dvs. at

råstoffet ble hentet av fraktefartøyer. De tyske selskapene som var engasjert i Norge under okkupasjonen, drev fiskeindustrifabrikker i Altona og Bremerhafen der egne trålere sørget for tilførsel av fisk. Men under okkupasjonen tok ikke tyskerne trålere i bruk i norske farvann (se kapittel 2). De måtte istedenfor satse på den norske flåten og hente fisken hos de lokale kjøperne. Dermed var produksjonen avhengig av faktorer som lå utenfor tysk kontroll, og prisgitt fiskernes og kjøpernes evne og vilje til å fiske og til å pakke fisk.

Råstofftilgangen bød også på andre problemer. I februar 1943 meldte FEG til Abteilung Fischwirtschaft at det var helt umulig å sørge for nok fisk til bedriften.²⁶ De små plassene i fjordene og på øyene i Finnmark hadde ikke havner der de større fartøyene til FEG kunne anløpe. Men samtidig kunne ikke de mindre frakteskøytene gå ut når det blåste kuling eller mer. Problemet var størst om vinteren når været var dårligst.

Også om sommeren kunne det være vanskeligheter. Dagsrapporten til FEG for 14. juli 1943 gir følgende beskrivelse av forholdene (min overs.):

"Skipstrafikken i distrikt Øst-Finnmark er lammet av sperringer med øyeblikkelig virkning. Lasten som ble lastet på skøytene i dette distrikt, må sannsynligvis saltes, fordi transport til Hammerfest av forannevnte grunner ikke er mulig. Fisket i samtlige distrikter i Finnmark er delvis forhindret av været..."²⁷

Kjerneområdet for FEG's innkjøp av fisk lå i Vest-Finnmark, men fisk ble også ført fra østlige distrikter helt fra Båtsfjord. Ved råstoffmangel i fylket, måtte Fischeinkaufgemeinschaft skaffe råstoff fra andre distrikter. Det ble ført fisk helt fra Lofoten til Hammerfest for at produksjonen skulle holdes oppe, men det er tvilsomt om kvaliteten på fisken var særlig god etter så lang frakt. I mai 1944 ble organisasjonen bygget ut med et Kirkenes-kontor, noe som viser hvor desperat FEG arbeidet for å holde sine forpliktelser med å skaffe råstoff. I juli ble kontoret rammet av krigshandlinger: "Unser Kirkenes-Kontor brannte durch

Feindeinwirkung vollkommen aus."²⁸ Det ble stadig vanskeligere for FEG's frakteskøyter å gå så langt øst. Viljen var også mindre, særlig etter at erstatningshurtigruta "Uløy" ble bombet og senket i juli 1944 ved Persfjorden mellom Hamningberg og Vardø. Tre av mannskapet og tolv passasjerer ble drept.²⁹

Fabrikken i Hammerfest var i drift fra 1941 og fram til oktober 1944. Frysekapasiteten til bedriften var på 50 tonn ferdig filet pr. døgn, og full produksjon ville kreve en daglig tilførsel av minst 100 tonn sløyd fisk. Men det var store variasjoner fra måned til måned i råstofftilgangen. Tabellen nedenfor viser leveransene av råstoff til bedriften i tonn. Vi har også regnet ut hva bedriften fikk i gjennomsnitt pr. døgn hver måned, ut fra en optimal situasjon med levering

Tabell 7.1 Råstofflevering fra Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen til Vereinigte Tiefkühlgesellschaften Lohmann & Co., Hammerfest 1941-1944. I tonn og tonn/dag (25 dager pr. måned).

År Måned	1941		1942		1943		1944	
	tonn	t/d	tonn	t/d	tonn	t/d	tonn	t/d
Jan	-	-	299	12	493	20	142	6
Febr	-	-	842	34	1.617	67	410	17
Mars	-	-	1.083	43	1.171	47	2.173	87
April	-	-	689	28	1.381	55	962	38
Mai	-	-	830	33	1.448	58	1.965	79
Juni	352	15	870	35	784	31	453	18
Juli	439	18	1.414	57	1.883	75	1.076	43
Aug	492	20	1.489	60	1.494	60	1.678	67
Sept	691	28	1.537	61	1.692	68	1.360	54
Okt	734	29	1.270	51	1.040	42	653*)	43
Nov	684	27	429	17	417	17	-	-
Des	219	9	79	3	123	5	-	-

*) Gjelder fram til 18/10. Antall dager oktober 1944: 15.
Kilder: RA, RK, AF, pk.10 og 25. Produksjonsstatistikk fra Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen.

av fisk til fabrikken 25 dager hver måned. Dette er selvsagt for mye, fordi vi ikke har tatt hensyn til ferier, høytider, osv. Til sammenligning ble det etter krigen beregnet at et fryseri i Båtsfjord ville ha 180 driftsdøgn i året, noe som

ville tilsvare et gjennomsnitt på 15 dager pr. måned.³⁰ Men tyskerne tok sikte på langt flere driftsdøgn fordi de satset på ført fisk og fanger som arbeidskraft.

Det finnes detaljerte opplysninger om råstofftilgangen i året 1942. I mars, april og mai, var det råstoffleveranser til bedriften henholdsvis 15, 20 og 18 dager. Men fra juni til oktober 1942 fikk bedriften råstoff hver eneste virkedag, mens det bare ble levert fisk 8 dager i desember.

Ser vi okkupasjonen under ett, var råstofftilførselen lavest i månedene november, desember og januar, og høyest i sommerhalvåret, særlig juli, august og september. Dette stemmer bra med tidligere funn om de sesongmessige forskyvningene av fisket i Finnmark.

I midten av juni 1944 var det imidlertid store vanskeligheter med råstofftilgangen til bedriften, fordi det var mangel på frakteskøyter. Flere av skøytene var på reparasjon, og FEG meldte at situasjonen "in gesamten Finnmarkenbezirk ist katastrophal."³¹

En måned senere var det godt fiske og gode transportforhold. Men ved Lohmann var det problemer med å ta imot fisken fordi kaiarbeiderne hadde dratt på ferie. FEG-kontoret i Tromsø ga fabrikk en refs og beordret pr. telefon at fabrikk måtte sørge for at det var nok lossearbeidere.³²

De største problemene i 1944 må likevel ha vært knyttet til krigføringen. Den allierte aktiviteten var stor i farvannene utenfor Varanger-halvøya. Fra mai til juli 1944 krigsforliste hele 5 skip fra hjemmeflåten - samtlige gikk ned i området fra Tanafjorden til Vadsø.³³ I denne situasjonen ble både føring og fiske sterkt hemmet. Det var en stor råstofftilgang i mai 1944, men vi vet ikke om fisken var tatt i Finnmark eller tilført bedriften fra andre distrikter.

Råstoffleveransene til bedriften var langt unna et gjennomsnitt på 100 tonn pr. dag. Men når vi vet hva slags vanskeligheter det var med fiske, pakking og føring, er det likevel utrolig hvor stor fisketilførselen var.

Produksjonsresultatet

Produksjonen i Hammerfest var i drift fra nyåret 1941 og fram til oktober 1944. Som vi har sett var det store variasjoner i råstofftilgangen. I perioder med lite fisk, ble arbeiderne på Lohmann satt til annet arbeid. Hanna Anny Evensen forteller at hun av og til arbeidet på kjøkkenet på Grand Hotel, der mange tyskere bodde. Andre fanger jobbet på marinelagrene.

Bedriften hadde også tekniske problemer. Dette hadde ikke minst sammenheng med kraftforsyningen i byen, og konkurransen fra en annen storforbruker av strøm, Wehrmacht. For å holde filetproduksjonen i gang, måtte strømforsyningen rasjoneres. Taperne ble innbyggerne i Hammerfest.³⁴

Filetproduksjonen varierte med råstofftilgangen. Detaljert oversikt over produksjonen har vi kun for året 1942. Den samlede råstofftilgangen dette året var på 10.623 tonn, eller omtrent 20% av den totale ilandbrakte mengde sild og fisk i Finnmark dette året. Den ferdige produksjon utgjorde 5.729 tonn.³⁵ Det aller meste som ble produsert var filet, men bedriften frosset også noe rundfisk og fiskestykker. Dessuten ble det produsert saltfisk i perioder da fryseanlegget ikke virket.

Lohmann produserte fiskemel av filetavskjæret, og i 1942 var produksjonen på 575 tonn.³⁶ Også fiskeskinnet ble tatt vare på. Skinnet ble sendt avgårde for å brukes som erstatning for lær og til produksjon av lim.³⁷

Hvilken betydning hadde Lohmann-fabrikken i den tyske fiskerivirksomheten? Vi har ikke detaljert oversikt over resultat av filetproduksjonen ved anleggene, bare over råstofftilgangen. Men fordi det er et tilnærmet konstant forhold mellom råstofftilgang og ferdig produksjon, kan vi likevel finne ut de fire fabrikkenes betydning i forhold til hverandre. Tabell 7.2 viser i relative tall hvor mye fersk fisk FEG leverte til anleggene. Oversikten gir et godt bilde av de ulike fryserienes betydning. I årene 1942, 1943 og 1944, fikk Lohmann omtrent en fjerdedel av råstoffet FEG kjøpte fra norske pakkere. Forholdet er trolig det samme for den ferdige

Tabell 7.2 Ferskfisklevering fra FEG til fryseriene i Trondheim, Bodø, Hammerfest og Melbu 1941-1944. I prosent av samlet leveranse.

Fryseri	1941	1942	1943	1944
Frostfilet, Trondheim	55	27	20	21
Frostfilet, Bodø	30	47	44	40
Lohmann, Hammerfest	13	24	27	23
Anderson, Melbu	2*)	2	10	16

*) Bedriften i Melbu kom i drift først april 1942, men i februar 1941 ble 812.164 kg. levert frys skipet "Hamburg" som da var i Svolvær. I mars samme år ble skipet senket.

Kilde: RA, RK, AF, pk.25. FEG, Gegenüberstellung der Frischfischlieferungen an den Tiefkühlbetriben, dat. 15/3-45.

produksjonen.

Dermed kan vi slå fast at filetfabrikken i Hammerfest sto for 25% av de tyske fryserienes framstilling av frosne fiskevarer til tyske formål i disse årene.

Som vi har vært inne på tidligere, var de forsyningsmessige hensyn overordnet de økonomiske i produksjonen. Etter okkupasjonen ble anleggene beslaglagt av staten, og vurdert av en komite nedsatt av Handelsdepartementet. Den skulle finne ut om anleggene var tjenlige for norske formål.³⁸ De tyske anleggene var avhengig av ført fisk. Men dette var lite hensiktsmessig, mente komiteen. For det første var det kostbart med et ekstra fraktledd. For det andre ble kvaliteten dårligere, fordi det tok lenger tid før den førte fisken ble filetert og frosset. Konkurransen ville bli langt større for anlegg som kunne ta imot råstoffet direkte, fordi kvaliteten ville bli bedre og også prisene lavere.

Anleggene fikk ulik skjebne etter krigen. I neste avsnitt skal vi se hva som skjedde med fryseriet i Hammerfest.

"Hammerfest Kirkenes eingestellt"

Produksjonen ved Lohmann i Hammerfest foregikk nesten helt fram til evakueringen. Den 2. november 1944 mottok

fiskerimyndighetene i det tyske Reichskommissariat et telegram fra Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen i Svolve. Det inneholdt opplysninger om råstofftilførselen til de tyske fryseriene de to siste ukene i oktober:

"Wochenquantum 16/10 bis 22/10 Trondheim nichts
Melbo 239 Tons Bodø nichts Hammerfest 250 Tons Stop
23/10 bis 29/10 Trondheim nichts Melbo 100 Tons Bodø
13 Tons Hammerfest Kirkenes eingestellt"³⁹

Meldingen forteller ingenting om hvorfor leveransene i Finnmark var innstilt. Da Abteilung Fischwirtschaft i Reichskommissariat mottok telegrammet, sto russiske tropper i Kirkenes. Evakueringen var i full gang, og tyske soldater hadde startet sin systematiske ødeleggelse. I Hammerfest startet evakueringen 27. oktober.

Fabrikken til Vereinigte Tiefkühlgesellschaften Lohmann ble demontert og evakuert en tid før byens befolkning. Av produksjonsutstyret ble noe sendt til Tyskland, men det meste ble ført til Svolve. Utstyret fra Lohmann var således i bruk under lofotfisket 1945. Hanna Anny Evensen forteller at de ukrainske arbeiderne fulgte med bedriften til Lofoten.⁴⁰ Selv ble hun ført med frakteskuta "Kveite", som var et av føringsfartøylene til Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen.

Den 19. oktober 1944, knapt før utstyr og arbeidere fra Lohmann hadde ankommet Svolve, sendte ledelsen i Abteilung Fischwirtschaft en forespørsel om bedriften nå fikk et overskudd av arbeidskraft.⁴¹ I såfall var det stort behov for "die Ukrainerinnen" ved de andre anleggene. Den tyske ledelsen tok få menneskelige hensyn og satset på å utnytte arbeidskraften mest mulig effektivt. De ukrainske kvinnene var etterspurt, fordi de var opplært til filetarbeid. Vedlagt brevet var en liste over behovet ved anleggene i Bodø og på Melbu. Hanna Anny Evensen arbeidet først i Svolve, men ble deretter overført til Frostfilet i Bodø.

Lohmann-bedriften ble oppført som et provisorisk anlegg på Svinøya ved Svolve. Etter frigjøringen ble tyske anlegg i Norge satt under administrasjon av Direktoratet for fiendtlig eiendom. Det gjenværende utstyret til den tidligere

Hammerfest-fabrikken besto blant annet av 6 fryseskap med en kapasitet på 30 tonn i døgnet.

Endel av fryseutstyret til Lohmann havnet senere igjen i Finnmark. Noe ble overført til Vardø Fryseri og Kjøleanlegg og noe ble montert ombord i D/S "Thorland".⁴² I Finnmark hadde 260 fiskebruk blitt nedbrent,⁴³ og "Thorland" ble kjøpt av staten for å ta imot og produsere fisk i gjenreisningstiden.

Utstyret representerer en kontinuitet mellom okkupasjon og etterkrigstid. De gamle fiskebrukene lå i aske. Den moderne fryseteknologien fra Hammerfest-fabrikken hadde blitt ført ut av fylket, og kom senere til nytte i et fritt, men totalrasert Finnmark. Industriell filetproduksjon med fryseteknologi var innført av tyskerne, og det var dette man satset på i etterkrigstiden.

Fiskebruk for tradisjonell tilvirkning av fisk ble også gjenreist, men mottaksleddet fikk aldri den samme desentraliserte strukturen som før okkupasjonen.

Oppsummering

Under okkupasjonen bygde tyskerne fire store fryserier langs kysten av Norge. Dette var nytt - ingen eksisterende norske anlegg hadde tilnærmelesvis så stor kapasitet som disse anleggene. Fryseriene skiller seg vesentlig fra de fiskebruk som var i drift ved krigsutbruddet både med hensyn til teknologi, arbeidskraft og avhengighet av råstofftilførsel.

Alle disse tre områdene skapte vanskeligheter ved filetproduksjonen i Hammerfest. Fryseteknologien til Lohmann krevde mye strøm, og bedriften måtte konkurrere med Wehrmacht-soldater og befolkningen om tilførselen.

Arbeidskraftspørsmålet var komplisert den første tiden, men fra sommeren 1942 kom det fanger fra Ukraina. Tilsammen var det omkring 300 tvangsutskrevne kvinner ved bedriften.

Råstofftilgangen skulle Fischeinkaugemeinschaft Norwegen sørge for. Dette bød også på problemer. Frakten ble hemmet av krigshandlingene. Dessuten ble mange av fiskeriene i Finnmark

sterkt redusert, slik vi har sett tidligere.

Lohmann var langt fra å utnytte full kapasitet på omkring 50 tonn filet pr. døgn. Likevel var råstofftilgangen relativt høy, med tanke på at det kun var den eksisterende flåten i Finnmark som opprettholdt fisket.

Ved gjenreisningen av fiskerinæringen i Finnmark, ble det satset på å bygge allsidige produksjonsanlegg for hending, salting og frossen produksjon av fisk.⁴⁴ Fryseriene som ble planlagt, var imidlertid av en helt annen karakter enn Lohmann-fabrikken. Anleggene skulle bygges på 10 steder i fylket, og med en frysekapasitet som varierte mellom 5 og 20 tonn pr. døgn. Det planlagte Hammerfest-anlegget skulle ha en filetkapasitet på bare 5 tonn.

Produksjonen ved Lohmann og de andre fryseriene var i første rekke beregnet på forsyning, og foregikk uten økonomiske og kvalitetsmessige hensyn. Fordi så mye av råstoffet måtte føres til fabrikkene med fraktestartøyer, ble sannsynligvis kvaliteten dårlig. Dessuten var det dyrt med flere ekstra ledd - både pakkere og fraktestartøyer skulle ha betaling for sine tjenester. Men for fiskerinæringen i Finnmark betydde den tyske organiseringen av mottaksapparatet gode inntekter.

Som vi har vært inne på tidligere hadde virksomheten ved fryseanleggene sivile trekk. Bedriftene ble ledet og drevet av private tyske firmaer, og produksjonen ser i første rekke ut til å ha vært innrettet på sivilt forbruk i Tyskland. Likevel må fabrikkene sees som et ledd i krigføringen. En normal produksjon av mat i Tyskland var umulig fordi arbeidskraft og produksjon var så innrettet mot militær virksomhet.

Det var derfor naturlig at Reichskommissar i Norge innstilte flere av Lohmanns ledere til krigsutmerkelsen "das Kriegsverdienstkreuz".⁴⁵ Bakgrunnen var særlig innsatsen i forbindelse med evakueringen og oppføringen av bedriften i Svolvær, slik at lofotsesongen i 1945 kunne foregå til fordel for "deutschen Ernährungsicherung". Det er imidlertid tvilsomt om de noengang fikk sine krigsutmerkelser - innstillingen ble laget i april 1945, rett før Tysklands sammenbrudd.

KONKLUSJON

De økonomiske endringer under okkupasjonen var dels knyttet til okkupasjonsmaktens målrettede politikk for å utnytte norske naturressurser, dels var de en konsekvens av den militære oppbyggingen og krigshandlingene.

Hvordan påvirket disse faktorene fiskerinæringen i Finnmark? Som et generelt trekk kan vi si at den militære aktiviteten og krigføringen **hemmet** næringsutøvelsen, mens de tyske politiske eller "sivile" målsettingene **fremmet** utviklingen. Et kjernepunkt i utviklingen av fiskerinæringen i Finnmark i krigsårene ligger i motsetningen mellom disse to delene av den tyske virksomheten. Krigshandlinger og minesperringer førte til at fiskefelt ble stengt. Byggingen av brakker, skytestillinger og flyplasser tappet fiskeriene for arbeidskraft, både i fangstleddet og tilvirkerleddet. De militære transportbehovene førte til at deler av den mest fangsteffektive flåte ble satt ut av fiske.

Krigshandlinger og opprustning gjorde seg mest gjeldende i Øst-Finnmark. Allerede det første krigsåret ble deltakelse og fangstmengder redusert, en tendens som ble forsterket etter juni 1941. Både kystfisket, fisket i Varangerfjord-området og bankfisket ble rammet. Mange av de lokale fiskere begynte i annen virksomhet og fremmedfiskerne sluttet å dra på fiske i Finnmark.

Også i Vest-Finnmark virket krigsforholdene hemmende på fisket. I denne delen er det imidlertid lettere å vurdere virkningene av de tyske målsettingene isolert for fiskerinæringen, fordi fisket ble opprettholdt i mye større grad.

Tilvirkernes omstilling til fersk produksjon foregikk i hele fylket og innenfor alle fiskeriene. Fiskebrukene ble raskt omstilt - ising av fersk fisk var ikke noe nytt for fiskekjøperne i de sentrale værene, det nye lå i de store mengdene og at dette kunne foregå året rundt.

I krigsårene gikk også lokale kjøpere i fjordene og på øyene over til å pakke fersk fisk, særlig mot slutten av perioden. Omleggingen krevde små investeringer og enkel teknologi. Fischeinkaufgemeinschaft skaffet kasser og is, og

frakteskøyter hentet fisken hos pakkerene og førte den til Hammerfest.

Endringene i sommerhalvåret er mest iøynefallende. Før okkupasjonen var det ikke produksjon av fersk sei, men nå ble det aller meste iset.

Felles for fiskekjøperne i fjordene, kystværene og byene under krigen, var at de var sikret en *større og sikrere økonomisk gevinst* enn tidligere.

Hva med endringene i fiskernes deltakelse i fiskeriene? Også her kan vi skille mellom hemmende og fremmende faktorer. Rent generelt ble mulighetene for fiskerne i de ytre kyststrøk dårligere. Men bildet er ikke helt entydig. I flere kystkommuner i Vest-Finnmark var fangstmengdene større eller omtrent som i årene før okkupasjonen. Dessuten ble fisket sterkt forhindret også i mange av fjordstrøkene.

Mange fiskere i kyststrøkene forlot fiskeryrket til fordel for annet arbeid, særlig de som kun hadde små fartøyer. En god del av dem hadde hatt fiske som eneste yrke, og de gikk nå over i rekkene til kombinasjonsfiskerne. Det ble vanligere å drive fiske ved siden av anleggsarbeid.

Helårsfiskerne var en annen type eneyrkesfiskere i kystkommunene. De var båteiere og var avhengig av en jevn inntekt av fartøyene sine for å dekke utgifter til gjeld. Men et helårsfiske fra større skøyter krevde en stor grad av mobilitet og frihet på havet - noe okkupasjonens sperringer og minebelter i stor grad hindret. Samtidig var det stor etterspørsel og etter de store fartøyene til transportformål, som ga høyere inntekter enn i fiske. Men det var denne gruppen av fiskere som deltok mest i de store sesongfiskeriene under okkupasjonen.

Fjordfiskerne fisket fra små, åpne båter. Endringene under okkupasjonen førte til at de kunne fortsette med sitt sommerfiske og samtidig være sikret avsetning av fangstene, med et større utbytte enn tidligere. Fisken ble omsatt lokalt, enten direkte til tyske avdelinger eller til pakkere som hadde startet med ferskfiskproduksjon. I den mest værharde årstiden drev imidlertid mange av dem mest med anleggsarbeid.

Fiskerne hadde best muligheter for å drive fiske i farvann som var beskyttet av øyer, men som samtidig ikke var hindret av sperringer og minebelter. Disse fiskefeltene lå der den øvrige trafikken gikk, i nærheten av skipsleia innaskjærs - altså i Vest-Finnmark.

Under okkupasjonen ble tyngdepunktet i fiskeriene i Finnmark forskjøvet *vestover* og *innover*, og *fra vinterhalvåret til sommerhalvåret*.

Fangstmengdene ble kraftig redusert i krigsårene. Dette skyldes mest reduksjonen i fiskeriene i Øst-Finnmark, særlig i kystkommunene. Totalt sett var det bare i seifisket at mengdene ble opprettholdt. Seifisket var først og fremst et fiske for finnmarksfiskerne - noe som ble enda tydeligere i krigsårene. Og mer enn det: Det var fiskere fra vestfylket som opprettholdt fisket. Bedre råfiskpriser og avsetningsforhold virket stimulerende på sommerfisket, dessuten var det minst risikabelt å drive fiske om sommeren. En annen årsak til de store seimengdene var en effektivisering i fangstleddet.

Et fellestrekk for Finnmarks fiskerier under ett, var likevel en markert *nedgang i fangstene*.

Når det gjelder fiskernes økonomiske forhold, kan vi slå fast at de fleste som drev fiske fikk økte inntekter i krigsårene. Men en stor del av fiskernes inntekter var også knyttet til annen virksomhet. Mange av de større fartøyene begynte å gå i frakt for sivile eller militære formål.

De økonomiske endringene under okkupasjonen ble størst for de som var mest knyttet til en husholdsøkonomi i utgangspunktet. Både fiske og kombinasjonsnæringer ga større kontantinntekter enn tidligere. Samtidig førte krigens vareknapphet til økt satsing på potetdyrking, torving, bærplukking og hjemmefiske for de fleste grupper med tilknytning til næringen.

Okkupasjonen betydde et stort skritt ut av fattigdommen for fiskerne i Finnmark. Selv om det var en viss overgang til naturalhushold, førte utviklingen i krigsårene til en *økonomisk modernisering* i et lengre perspektiv. Mange flere enn tidligere fikk inntekter av lønnet arbeid som ikke var

knyttet til primærnæringene. De fiskerne som hadde gjeld, fikk mulighet til å kvitte seg med den og også til å spare. For noen la den økonomiske forbedringen grunnlaget for å investere i eget fartøy i etterkrigsårene.

Den norske fiskeripolitikken under okkupasjonen gikk ut på å holde fiskerinæringen i gang, av hensyn til den hjemlige matforsyning og fordi eksportmarkedene var stengt. Dette innebar en utstrakt grad av *samarbeid* med okkupasjonsmakten. Det var heller ikke noen uttalt motstand mot de kvalitative endringer som tyskerne iverksatte - en omlegging til større produksjon av fersk fisk hadde vært et mål i hele mellomkrigstiden. Men en forutsetning var at trålerne ble holdt unna næringen.

Drivkraften i omleggingen finner vi i den tyske fiskeripolitikk. De tyske målsettingene var preget dels av et kortsiktig forsyningsmessig perspektiv, dels av et langsiktig utviklingsperspektiv for å innlemme Norge i et framtidig Stor-Tyskland. Begge deler peker i retning av en *modernisering* av *produksjonen*.

I henhold til de tyske målene, ble det bygget en stor filetfabrikk i Hammerfest. *Industriell produksjon* av frossen filet var helt nytt i fylket, og stilte andre krav til råstofftilgang og arbeidskraft enn den tradisjonelle tilvirkningen. Et nett av fraktefartøyer for føring av fisk nådde over store deler av fylket, og i perioder ble det også ført fisk fra andre distrikter. Arbeidskraftspørsmålet ble løst ved bruk av tvangsutskrevne kvinner fra Ukraina. Men produksjonen ved fabrikken var langt fra å utnytte full kapasitet.

Virkningene av omleggingsprosessen peker i retning av en bevaring av den desentraliserte strukturen i fiskerinæringen i Finnmark. Det ble bygget en stor, sentral fabrikk for foredling av fisk, men det var den fiskereide flåten av små og store fartøyer, og ikke trålere, som sørget for tilgangen av råstoff til bedriften. Dette var en konsekvens av den akutte situasjonen - selv om tyskerne ønsket å styrke fiskerne, hadde de neppe nølt med å styrke fangstleddet om det hadde vært

praktisk mulig. Den spredte strukturen i tilvirkerleddet ble også styrket.

Under okkupasjonen nådde fiskerinæringen i Finnmark et optimalt moderniseringsnivå innenfor en "gammel" næringsstruktur, før kapitalintensiv foredlingsteknologi krevde stordrift i fangstleddet.

Uten å drive sammenligningen for langt, kan vi si at utviklingen i krigsårene har trekk som peker bakover til pomorhandelen: Fiskerne på de mindre stedene kunne fiske fra åpne båter om sommeren, og få avsetning av seifangstene på lokale markeder. Kjøpefartøyer kom helt inn i fjordene og ut på øyene. Slik ble problemet med avstanden til de sentrale havnene løst, også for den minst moderniserte og lite mobile delen av fiskerinæringen.

Men først og fremst har endringene under okkupasjonen trekk som peker framover mot etterkrigstiden. Utviklingen i krigsårene førte til at fiskerne kom ut av fattigdommen. På det fryseteknologiske plan er det også sammenheng mellom okkupasjonstid og etterkrigstid. Fiskernes salgslag fikk sitt definitive gjennombrudd. Dessuten ble det færre fiskere. Og kombinasjonsdriften som var knyttet til inntekter bare av primærnæringene ble mindre vanlig.

Hvordan ble utviklingen i etterkrigstiden?

Fiskerinæringen i Finnmark ble gjenreist og det ble bygget allsidige fiskeforedlingsanlegg i de sentrale værene og i byene.¹ I planene for anleggene ble det vektlagt at frysekapasiteten skulle være tilpasset råstofftilgangen på de forskjellige stedene - i tillegg skulle anleggene ha muligheter for produksjon av tørrfisk og saltfisk, fiskemel og tran.

Trålsprosmålet kom også opp i forbindelse med utbyggingen av fryseriene i Finnmark. På femtitallet presset råstoffspørsmålet fram en endring av trålerloven.² De strenge bestemmelsene fra mellomkrigstiden ble forlatt, og det ble åpnet for utvidet tråldriften. Likevel ser det ut til at kystfiskerne i stor grad har klart å tilpasse seg endringene

som har foregått.³ Fremdeles må det kunne hevdes at kystfisket utgjør den bærende bjelke i fiskerinæringen, trass i at det har blitt mange færre fiskere i denne gruppen.

Selv om virkningene av okkupasjonen var en bevaring av strukturen i fiskerinæringen på kort sikt, har det blitt større forskjeller mellom kyst- og fjordstrøk i etterkrigstiden. Fjordfiskernes tilpasning fikk et dødelig banesår ved nedbrenningen. Mens de aller fleste fiskevær på kysten ble gjenreist etter krigen,⁴ var det mange mindre steder i fjordene som ikke ble bygget opp igjen. Og etterhvert som fiskerinæringen ble mer avhengig av fryserier og en moderne infrastruktur, ble mange av de små gjenreiste plassene i fjordene enten fraflyttet, eller så ble kombinasjonsdriften helt oppgitt.

Den desentraliserte strukturen i kjøperleddet, ble også forandret i etterkrigstiden. Kapitalintensive fryserier med statsstøtte eller privatkapital i ryggen og fiskemottak drevet på samvirkebasis av fiskere, erstattet i stor grad de mindre fiskekjøperne.

I dette perspektivet framstår okkupasjonsårene som en renessansetid for den minst moderniserte del av fiskerinæringen, og nedbrenningen og gjenreisningstiden markerer en utvikling i retning av en sterk nedbygging av denne delen av næringen. Likevel var dette en prosess som trolig hadde tvunget seg fram uansett, på grunn av den generelle økonomiske og teknologiske utvikling.

Forkortelser brukt i notene

SATØ	Statsarkivet i Tromsø
SAB	Statsarkivet i Bergen
RA	Riksarkivet i Oslo
NFAT	Norges Fiskarlags arkiv, Trondheim
SKFFSVINN	Statens konsulent for fiskarsamvirke i Nord-Norge
Hdep	Handelsdepartementet
Fdep	Fiskeridepartementet
Ndep	Næringsdepartementet
Fdir	Fiskeridirektoratet/Fiskeridirektøren
RK	Reichskommissariat
AF	Abteilung Fischwirtschaft
ÅBVNF	Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier

Noter**INNLEDNING:**

1. Nordkappmuseets muntlige kilder (NKMK) 2/91.
2. Hauglid, Anders Ole, Jensen, Knut Erik og Westrheim, Harry: Til befolkningen, Tromsø-Oslo-Bergen-Stavanger 1985. Eriksen, Knut Einar og Halvorsen, Terje: Frigjøring, bind 8, Norge i krig, Oslo 1988. Fjørtoft, Kjell: Vi fikk vår frihet, Oslo 1984.
3. NOS Norges Fiskerier 1942:17.
4. Et eksempel er periodiseringen i Berge Furrees oversiktsverk om norsk historie, der okkupasjonen behandles i epoken fra 1935 til 1952. Furre, Berge: Vårt hundreår, Oslo 1991. Se også Dahl, Hans Fredrik: "Norsk politikk 1940-45. Kontinuitet eller brudd?", i Dahl (red.): Krigen i Norge, Oslo 1974.
5. Iversen, Klaus: Krise, utslettelse og nytt liv. Hammerfest etter 1914, Hammerfest 1989.
6. Richter Hansen, Einar: Nordkapp-en fiskerikommune, Nordkapp 1990.

7. Rønning Balsvik, Randi: Vardø - grensepost og fiskevær 1850-1950, Vardø 1989.
8. Lunde, Aage: Sør-Varangers historie, Kirkenes 1979.
9. Meidell Gerhardsen, Gerhard: Våre fiskerier. Under og etter krigen, Bergen 1945, og av samme forfatter: Våre fiskerier. I mellomkrigstida, Bergen 1946.
10. Christensen, Pål og Hallenstvedt, Abraham: På første hånd. Norges Råfisklag gjennom 50 år, Tromsø 1990.
11. Strand, Inge: "Fiskeriene i Nordland 1940-1960", upublisert manus til kapittel om Nordlandsbankens historie, Bodø 1992.
12. Kolle, Nils: Omleggingen av loddetorskefiskeriet fra kyst til bankfiske i mellomkrigstida, og hvordan dette påvirket deltakende fiskere fra Finnmark, hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1979.
13. Milward, Alan: The Fascist Economy in Norway, Oxford 1972.
14. Paulsen, Helge: "Tysk økonomisk politikk i Norge 1940-45", i Dahl (red.): Krigen i Norge, Oslo 1974.
15. Vea, Jon: Næringsliv og holdninger i 1940, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1974 (Vea 1974a). Se også Vea, Jon: "Næringslivet i 1940", i Dahl (red.) Krigen i Norge, Oslo 1974 (Vea 1974b).
16. Bull, Edvard: Klassekamp og fellesskap, bind 13, Cappelen Norgeshistorie, Oslo 1991 (2. opplag).
17. Nordkappmuseets muntlige kilder (NKMK). Informantene er anonymisert, og vil kun bli referert til med registreringsnummer. Intervjuene oppbevares på kassetter i Nordkappmuseet, Honningsvåg.
18. Intervju med Helge Richardsen, Tromsø, 19/1-92. Richardsen har for øvrig utgitt en bok der han blant annet skriver om okkupasjonen. Richardsen, Helge: Nord-norsk fiskeindustri, Tromsø 1984.
19. Intervju med Hanna Anny Evenesen, Hammerfest 12/3-93.
20. NOS Norges offisielle statistikk, Norges Fiskerier, årviss publikasjon fra Fiskeridirektøren i Bergen.
21. Se Johansen, Karl Egil: "Ein del sentrale fiskerihistoriske kjelder i perioden ca.1880-1940", i Heimen 1/1979.
22. Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier (ÅBVNF), årvisse beretninger, utgitt av Fiskeridirektøren.
23. Johansen 1979:34.

24. Beretningene og rapportene fra Skotnes oppbevares på Statsarkivet i Bergen (SAB) i Fiskeridirektoratets arkiv (Fdir). Materialet er spredt på flere steder i direktoratets arkiv, og det har ikke lyktes å spore opp alle beretningene fra okkupasjonstiden. Beretningsårene til fiskeriinspektørene startet om sommeren, slik at 1. kvartal dekker månedene juli, august, september, osv.

25. Materialet oppbevares på Riksarkivet (RA). Reichskommissariat (RK) hadde flere hovedavdelinger, og Abteilung Fischwirtschaft (AF) var en underavdeling av Hauptabteilung Fischwirtschaft. Se også kapittel 2.

26. Fiskerisaker sorterte under Handelsdepartementet (Hdep) inntil 1946, og fiskerisaker fra perioden før er overført til arkivene til Fiskeridepartementet (Fdep) på Riksarkivet.

27. SAB, Fdir, 042/2 og 042/3. Saker etter fiskeridirektør Klaus Sunnanå (KS).

28. Norges Råfisklag. Beretninger og årsmeldinger 1940-1945.

29. Norges Fiskarlags arkiv, Trondheim (NFAT). Materialet er ikke ordnet.

30. Se også Finstad, Bjørn-Petter: Arkivliste. Finnmark Fiskarlag, Nordkappmuseet, Honningsvåg 1991.

31. Statistisk-økonomisk utsyn over krigsårene, Statistisk sentralbyrå, Oslo 1945 (Statistisk-økonomisk utsyn 1945).

KAPITTEL 1:

1. SATØ, SKFFSVINN, boks 273. Mappe merket fiskeriinspektøren i Finnmark 1938-1967. Brev fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren i Bergen, datert 30/8-37.

2. Ibid.

3. Petterson, Arvid: Gjenreisninga av Porsanger 1945-1952, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø 1989:20.

4. Kolle 1979:39. Lebesby hadde også kyststrøk, og Kjøllefjord er et typisk nyvær i denne kommunen.

5. Bull 1991:178f.

6. Kolle 1979:42.

7. Rønning Balsvik, Randi og Drake, Michael: Upublisert manus til kapittel om befolkningsutviklingen, Nord-Norges kulturhistorie, Tromsø 1992.

8. Ibid. Se også Bull 1991:177.

9. Meidell Gerhardsen 1946:198, Furre 1991:53.
10. Iversen 1989:46.
11. Christensen og Hallenstvedt 1990:15.
12. Kolle 1979:55.
13. Meidell Gerhardsen 1946:120.
14. Bull 1991:178.
15. Kolle 1979:33.
16. Furre 1991:80 og 83.
17. Bull 1991:160ff.
18. Kolle 1979:67f.
19. Ibid., app. tabell 3.2.5.
20. Jfr. lov om registrering og merkning av fiskefartøier m.v. av 5. desember 1917, paragraf 2. Fortegnelse over merkepliktige norske fiskefarkoster, utgitt av Fiskeridirektøren i Bergen. Utkom første gang i 1920 (Merkeregistret).
21. Sund, Oscar: Die Norwegische Seefischerei, Handbuch der Seefischerei Nordeuropas, Band VIII, Heft 1a, Stuttgart 1938:3.
22. Kolle 1979, app. tabell 2.2.3.
23. Rønning Balsvik 1989:149.
24. Richter Hanssen 1990:397.
25. Iversen 1989:14, Rønning Balsvik 1989:150.
26. Niemi, Einar: "Pomorhandelen sett med norske øyne", i Ottar 4/1992:23.
27. Kolle 1979:2.
28. Ibid:127.
29. Ibid:139.
30. Bull 1979:170. Christensen, Pål: "'En havenes forpester - et kjempestinkdyr'. Om trålspørsmålet i Norge før andre verdenskrig", i Historisk Tidsskrift 4/1991 (Christensen 1991a).
31. Richter Hanssen 1990:354ff.
32. Christensen 1991a:623f.
33. Christensen og Hallenstvedt 1990:12.

34. Ibid:55.
35. NKMK 2/91.
36. Ibid.
37. Christensen og Hallenstvedt 1990:17.
38. Ibid.
39. Ibid:10.
40. Ibid:21.
41. Robertsen, Thor: Framveksten av fiskernes og fiskearbeidernes interesseorganisasjoner i Vardø, eksamensoppgave i fiskeriorganisasjon, Universitetet i Tromsø 1975:29.
42. Opplysningene bygger på årsberetninger fra Finnmark Fiskarlag, 1931-1945.
43. Knutsen, Nils Magne: "Handelssteder og nessekonger" i Knutsen (red.): Nessekongene. De store handelsdynastiene i Nord-Norge, Oslo 1988:14.
44. Meidell Gerhardsen, Gerhard: Statsbåtene, Fiskeridirektoratets skrifter, Vol. I, No. 3, Bergen 1944:11.
45. Ibid:12.
46. Se Kolle 1979:69.
47. Meidell Gerhardsen 1944:34.
48. Ibid:42.
49. Dette og neste avsnitt er basert på Christensen og Hallenstvedt 1990, hvis ikke annet er oppgitt.
50. Kolle 1979:131f. Kolles kilde er Falkenberg: Bosetningen ved indre Laksefjord i Finnmark, Nordnorske samlinger II, Oslo 1934-44.
51. Christensen og Hallenstvedt 1990:71.
52. Rønning Balsvik 1989:180.

KAPITTEL 2:

1. Paulsen 1974:76, Vea 1974a:66.
2. Bull 1991:370.
3. Skodvin, Magne: Norsk historie 1939-1945, Oslo 1990:28.

4. Handelsavtalen med Tyskland 23. februar 1940, gjengitt som bilag i Ørvik, Nils: Norge i brennpunktet, Oslo 1953:346.
5. Meidell Gerhardsen 1945:162.
6. NOS Norges Fiskerier 1939:69*.
7. Ørvik 1953:257.
8. Ibid.
9. RA, Fdep, kat. 1287/04. Eksportkontoret, boks 26. Møte i Hdep 9/3-40. Fra departementet deltok ekspedisjonssjef Sellæg og byråsjef Mørdre.
10. NFAT. PM fra fiskerisekretær Grahl, Norsk Generalkonsulat i Hamburg. Ferskfiskeeksporten til Tyskland i 1940 på grunnlag av den nye kontingent. Møter i Svolvær med Norges Råfisklag 14. til 18. mars 1940, datert 24/4-1940.
11. NOS Norges Fiskerier 1939:16.
12. Paulsen, Helge: "Tyske okkupasjonsorganer i Norge 1940-1945", i Håndbok for Riksarkivet, Oslo 1992:482. Paulsen skriver at det egentlig var fire avdelinger; den siste var Abteilung Technik. Men det er de tre nevnte som blir regnet til det egentlige Reichskommissariat.
13. Furre 1991:191, Milward 1972:80.
14. Milward 1972:81. Kilden er "Ein Jahr Reichskommissar", "Fischwirtschaft".
15. Ibid:80.
16. Milward, Alan: War, Economy and Society, 1987:163.
17. Myklebust, Jan Petter og Hagtvatn, Bernt: "Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling", i Who were the Fascists. Social Roots of European Fascism, Bergen-Oslo-Tromsø 1980:625.
18. NFAT. Rapport avgitt av o.r.sakfører Knut Heber etter avhør av Holger Butenschøn Simonsen, datert 6/6-46. Vitneavhøret ble foretatt i forbindelse med Overå-saken, se note 37 i dette kapittel.
19. Helge Richardsen skriver at FEG ble etablert før okkupasjonen (Richardsen 1984:35). Som nevnt i teksten var det en samordning, men firmanavnet Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen opptrer ikke i kildene før i desember 1940.
20. NFAT. Oversettelse av: Kontrakt mellom Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen og Hamburger Hochseefischerei Andersen & Co., "Nordsee" Deutsche Hochseefischerei og Vereinigte Tefkühlgesellschaften Lohmann & Co., datert 12/12-40.

21. Strand 1992:21.
22. Richardsen 1984:34.
23. Pettersen, Lauritz: Hjemmeflåten, bind 5 i Handelsflåten i krig, Oslo 1992:241.
24. Vea 1974a:170.
25. RA, Fdep, kat. 1287/03. Boks 118, K1-B11. Møte på handelsråd Johannessens kontor, datert 21/6-1940. Historikeren Tore Pryser skriver at NIO var det organet som trolig gikk lengst i å samarbeide med tyskerne (Pryser 1988:254).
26. RA, Fdep, kat. 1287/02. Boks 28, K4-D2-a,b. Referat fra møte i Fiskerinevndens "utvalg for å konferere nærmere om de av Norges Råfisklags fastsatte priser samt en del andre spørsmål i forbindelse med en eventuell større leveranse av ferskfisk til Tyskland", datert 25/7-1940.
27. Ibid.
28. NFAT. Overenskomst mellom de tyske ferskfiskimportører ved Heinz Köser, Hamburg, og Norges Råfisklag ved Johs. Overå, datert 31/8-40.
29. Ibid.
30. Vea 1974a:28.
31. Christensen og Hallenstvedt 1990:136.
32. Paulsen 1974:83.
33. St. meld. 37. (1945-46). Forsyningsdepartementets virksomhet i Norge under okkupasjonen. Provianterings- og rasjoneringsdirektoratet, s.36 (St.m. 37 (1945-46)).
34. RA, Fdep, kat.1287/02. Boks 28, K4-D2-a,b. Brev fra Schei, til Hdep, Fiskeriavd, datert 10/9-1940.
35. Ibid.
36. St.m. 37 (1945-46):36.
37. Direktør Overå i Råfisklaget ble tiltalt for landssvik etter krigen, for å sviktet nasjonale interesser. Ferskfiskkontrakten i 1940 var et av anklagepunktene. Imidlertid ble han frikjent, kontrakten ble sett på som en fortsettelse av forhandlingene i mars, som var innledet før okkupasjonen. Dessuten handlet Overå på vegne av norske myndigheter (Christensen og Hallenstvedt 1990:138).
38. RA, Fdep, kat. 1287/02. Boks 28, K4-D2-a,b. Brev fra Schei til Hdep, Fiskeriavdelingen, datert 10/9-40. I brevet skriver provianteringsdirektør Schei at han ikke var kjent med

Råfisklagetets forhandlinger med de tyske kjøperne.

39. St. m. 37 (1945-46):36.

40. Christensen og Hallenstvedt 1990:136.

41. Eivind Blehr overtok etter Johannessen, og i april 1943 ble Handelsdepartementet og Forsyningsdepartementet slått sammen til et Næringsdepartement. Se Debes, Jan: Sentraladministrasjonens historie 1940-1945, bind 5, Oslo 1980:103f.

42. NFAT. Innstilling fra Fiskerikomiteen av 1940. Avsnittet er bygget på innstillingen.

43. Hallenstvedt, Abraham og Dynna, Bjørn: Fra skårunge til høvedsmann. Med Norges Fiskarlag gjennom 50 år, Trondheim 1976:145ff. Se også Wyller, Thomas Chr.: Nyordning og motstand, Oslo 1958:8ff.

44. Norges Fiskarlag. Årsmelding 1939-41:57.

45. NFAT. Brev fra Jens Steffensen til kst. statsråd Johannessen, Hdep. Personlig. Datert 27/12-40.

46. SAB, Fdir, 042/2. KS. Brev fra Sigurd Joannessen, Hdep, til Dr. Genest, RK, AF. Tyske trålere, datert 26/7-41.

47. Lien, Børre: Findus og norsk fiskeripolitikk 1943-1956, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1975:72.

48. Hallenstvedt og Dynna 1976:145ff. Se også Wyller 1958.

49. Giertsen, Børre (red.): Norsk fangeleksikon. Grinifangene, Oslo 1946. Vågnes var fange nr. 17163, Pettersen nr. 17134.

50. Skodvin 1990:112. Gamst, Thorbein: Finmark under hakekorset, Oslo 1984:9.

51. Richardsen 1984:36. Før raidet hadde FEG ordnet sine fiskeinnkjøp gjennom Dragøy (opplyst i avhøret med Holger Simonsen, note 18).

52. Skodvin 1991:113, Gamst 1984:10.

53. SAB, Fdir, 042/2. KS. Brev fra Terje Wold, Hdep i London, til Knut Sunnanå (feil fornavn), Den Norske Legasjon, Stockholm, datert 20/3-42.

54. SAB, Fdir, 042/2. KS. Brev fra Klaus Sunnanå, Stockholm, til statsråd Terje Wold, Hdep i London, datert 10/4-42.

55. Bjørnstad: "Huset som freden reddet - eller da freden kom krigen i forkjøpet", i Bodøboka, Nordland fylkesmuseums årbok 1985:45.

KAPITTEL 3:

1. NKMK 4/91. Kveitevad er den betegnelsen som brukes i Nord-Norge på liner til kveitefiske (Iversen 1937).
2. ÅBVNF nr. 5, 1941:3.
3. NKMK 5/91.
4. Lunde 1979:652.
5. Ibid:655.
6. Gamst 1984:8.
7. Meidell Gerhardsen 1946:80.
8. Johansen 1979:32.
9. NOS Norges Fiskerier 1941:9.
10. Pryser, Tore: Klassen og nasjonen, bind 4 i Arbeiderbevegelsens historie, Oslo 1988:287.
11. Meidell Gerhardsen 1946:80.
12. Om kombinasjonen mellom jordbruk og fiske i Finnmark, hevdet fylkesagronomen F. Nielsen i slutten av tredveårene at det "omtrent ikke er fiskere i Finnmark, der har jordbruk som hovedervert, muligens med unntagelse av enkelte gårdsbruk innenlands, og hvorfra der søkes ut på sesongfiske (vårfiske)." Sitert etter Meidell Gerhardsen 1946:98.
13. Kolle 1979:35.
14. Ibid.
15. SAB, Fdir, 158.9/2. Beretning fra fiskeriinspektør Skotnes, 2. kvartal 1940-41, datert 23/2-41.
16. NOS Norges Fiskerier 1941:26*.
17. Solhaug, Trygve: De norske fiskeriers historie 1815-1880, Bergen 1983:266f (2. utgave).
18. Thorsvik, Eivind: I storm og stilla, Bodø 1982:134.
19. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektør Skotnes til Fiskeridirektøren, 3. kvartal 1940-41, datert 3/5-41.
20. ÅBVNF nr. 2, 1938:27.

21. SAB, Fdir, 154.6/1. Rapport nr. 11. Situasjonsrapport fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, datert 16/2-43.
22. ÅBVNF nr. 2, 1943:21.
23. NOS Norges Fiskerier 1939:22.
24. SAB, Fdir, 154.6/1. Rapport nr. 29. Situasjonsrapport fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, datert 2/5-43.
25. NOS Norges Fiskerier 1941:32.
26. ÅBVNF nr. 5, 1941:14.
27. ÅBVNF nr.VII, 15:1939.
28. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, 1. kvartal 1940-41, datert 9/11-40.
29. Ibid.
30. Lunde 1979:657.
31. SAB, Fdir, 158.9/2. Beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, 2. kvartal 1940-41, datert 23/2-41.
32. Petterson 1989:25.
33. Lunde 1979:661.
34. Petterson 1989:25.
35. Gamst 1984:26.
36. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, 3. kvartal 1940-41, datert 3/5-41.
37. SAB, Fdir, 158.9/2. Beretning nr.14. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, 4. kvartal 1940-41, datert 9/7-41,
38. Ibid.
39. Gamst 1984:11.
40. Meidell Gerhardsen 1945:10.
41. NKMK 4/91.

42. SAB, Fdir, 042/3. KS. Fotografert kopi av utredning fra Handelsdepartementets Fiskeriavdeling: PM. Fiskeriene i krigsårene. Strengt fortrolig, datert 29/12-43. Utredningen er en meget omfattende beskrivelse av fiskeriene i Norge under krigen, og ble sannsynligvis brakt fra Oslo til London med kurer.

43. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, 1. kvartal 1941-42, datert 7/10-41,

44. SAB, Fdir 158.9/2. Beretning nr.17. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, 3.kvartal 1941/42, datert 5/5-42.

45. Larssen, Einar B.: Rutefart og krig i Nord-Norge, Trondheim 1946:7f. Se også Pettersen 1992.

46. Gamst 1984:210.

47. Lunde 1979:662.

48. Gamst 1984:220.

49. SAB, Fdir, 158.9/2. Beretning nr. 18. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, 4. kvartal 1941-42, datert 30/7-41.

50. NKMK 1/91.

51. SAB Fdir 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark til Fiskeridirektøren, 2. kvartal 1941-42, 31/1-42.

KAPITTEL 4:

1. SAB, Fdir, 158.1/1. Melding nr. 765 fra Ndep, Avdeling for proviantering og forsyning. Til Forsyningsnemndene, datert 21/12-43.

2. Ibid.

3. SAB, Fdir, 154.6/1. Kvartalsberetning fra fiskeriinspektøren i Finnmark, for tiden 1/10 - 31/12-43, datert 5/1-44.

4. RA, RK, AF, pk. 16. FEG, Tagesübersicht, datert 15/2-44.

5. Rasmussen, Birger: "Våre viktigere fiskerier", i Strøm (red.): Norsk fiskeri- og fangsthåndbok, Oslo 1949:31ff.

6. Meidell Gerhardsen 1946:157.

7. En annen sak er at mange måtte drive mer intenst enn før, på grunn av større avhengighet av kontantinntekter for å betale ned gjeld på motor. Se kapittel 1, og Rønning Balsvik 1989:96.

8. NOS Norges Fiskerier 1940:15.
9. Rønning Balsvik 1989:234.
10. SAB, Fdir, 154.6/1. Kvartalsrapport, 3. kvartal 1942-43, fra fiskeriinspektør Skotnes, datert 4/4-43.
11. Iversen 1989:77ff.
12. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift. Beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark, 3. kvartal 1941-42, datert 5/5-42.
13. NKMK 5/91.
14. Richter Hanssen 1990:349.
15. Meidell Gerhardsen 1946:126.
16. Ibid:39.
17. Meidell Gerhardsen 1945:13.
18. NOS Norges Fiskerier 1942:13.
19. Meidell Gerhardsen 1945:13.
20. Meidell Gerhardsen 1946:126.
21. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektør Skotnes, 1. kvartal 1942-43, datert 3/10-42.

KAPITTEL 5:

1. NKMK 5/91.
2. NKMK 1/91.
3. Statistisk-økonomisk utsyn 1945:171.
4. SATØ. Alta/Talvik kommune, nr.33 og 32. Statsskattprotokoller for Alta ligningsnevnd, 1938/39-1942/43, og 1944/45. Ligningsarbeidet for 1944/45 ble avsluttet i oktober 1944, rett før evakueringen.
5. Vidvei, Leif: "Eit oversyn over statsskattelegginga av inntekt til personlege skattytarar frå budsjettåret 1939/40 (inntektsåret 1938) til budsjettåret 1951/52 (inntektsåret 1950)", i Skatt på personleg inntekt og middel. Samfunnsøkonomiske studier, nr.2, 1954. Særtrykk av Statistiske Meldinger nr.6, 1952, s.29.
6. NOS Norges Fiskerier 1943:108.

7. SATØ. Alta/Talvik kommune, nr.32. Statsskattprotokoll for Alta ligningsnevnd, 1944/45.
8. SATØ, SKFFSVINN, pk. 86. Avskrift av medlemsfortegnelsen i Hjelmen Fiskarsamvirkelag påført formue, antatt inntekt og skatteklasser for 1943/44. Herredskontorets oppgaver.
9. NOS Norges Fiskerier 1943:108.
10. Norges Råfisklag. Beretning fra Salgsstyret 1940:17.
11. Ibid.
12. Norges Råfisklag. Beretning 1941:45.
13. Statistisk-økonomisk utsyn 1945:166.
14. Ibid.
15. Ibid:167.
16. Bull 1979:385.
17. Norges Råfisklag. Beretning 1941:36.
18. Ibid:11.
19. Statistisk-økonomisk utstyn 1945:164.
20. RA, RK, AF, pk. 16. FEG, Tagesübersicht, datert 15/2-44.
21. NKMK 2/91.
22. Norges Råfisklag. Beretning 1943:34.
23. Ibid:38.
24. NFAT. Oversettelse av protokoll fra møte i Reichskommissariat, Abteilung Fischwirtschaft, 1/12-41. På møtet deltok også direktør Overå i Norges Råfisklag.
25. Norges Råfisklag 1942-43:27.
26. NFAT. Telegram fra Finnmark Fiskarlag, datert 10/3-1943.
27. Ibid.
28. NFAT. Brev fra Ndep, Avdeling for proviantering og rasjonering, datert 5/5-1943. Det ble gitt ekstrarasjoner også under vintersildfisket.
29. Norges Råfisklag. Beretning 1942-43:25.
30. Tuveng, Morten: Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen, Sak og samfunn 13, Bergen 1946:132.

31. Pryser 1988:293.
32. NKMK 4/91. Se også Rønning Balsvik 1989:212f.
33. NFAT. Rundskriv til fylkeslagene: "Meldeplikt til Nasjonal arbeidsinnsats", datert 30/6-1943.
34. NFAT. Avskrift av skrivelse fra Rafjord Fiskarlag til Finnmark Fiskarlag, datert 18/12-43.
35. Ibid.
36. NKMK 1/91.
37. NOS X. 62. Arbeidslønninger i industrien for 1941 og 1942, Oslo 1944:30.
38. Tuveng 1946:173.
39. Petterson 1989:20. I 1939 var det 2.892 innbyggere i Kistrand herred, i 1944 hadde tallet økt til 2.925.
40. SAB, Fdir, 042/2. KS. Private papirer vedr. tiden i Stockholm 1941-42. Beretning om den økonomiske tilstand i Norge under okkupasjonen, Stockholm, datert oktober 1941.
41. NOS X 62. Arbeidslønninger i industrien 1940 og 1941, Oslo 1943:27.
42. NOS X 79. Arbeidslønninger i industrien 1942, Oslo 1945:22.
43. Det er ikke helt uproblematisk å sammenligne fiskernes inntekter med andre yrkesgruppers, fordi fiskerne også var matprodusenter som fisket til eget behov.
44. SAB, Fdir, 139/1. Brev fra Fdir til Ndep, Fiskeriavd. Rekvirering av fartøyer. Fortegnelse, datert 4/9-1943.
45. Merkerregistret 1943.
46. RA, RK, AF. Fahrgemeinschaft Alta-fjord. Kassen-buch 1944. Vest-Finnmark politikammer var i besittelse av protokollen, i forbindelse med landssvikoppgjøret. Protokollen kom til rette ved ordning av kammerets arkiv, og er overført fra Statsarkivet i Tromsø til Riksarkivet.
47. RA, RK, AF. Fahrgemeinschaft Alta-fjord. Kassen-buch 1944.
48. Ibid.
49. RA, RK, AF. Fraktprotokoll for Fischeinkaufgemeinschaft Norwegen, Hammerfest. Overført fra SATØ til RA, se note 46.
50. Larsen 1946:77.

51. RA, RK, AF. Fraktprotokoll for Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen, Hammerfest.
52. RA, RK, AF. FEG. Brev fra Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen, Hammerfest, til Vereinigte Tiefkühlgesellschaften Lohmann & Co, Hammerfest, datert 6/9-1943.
53. Meidell Gerhardsen 1944.
54. RA, RK, AF. FEG. Tilleggskontrakt for Frostfilet/Fischeinkaufsgemeinschaft Norwegen.
55. Statistisk-økonomisk utsyn 1945:144.
56. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektør Skotnes, Vardø, for 2. kvartal 1941-42, datert 31/12-1942.
57. Innstilling fra Landssvikutvalget av 1955, s.350. Innstillinger og betenknings 1962, bind I.
58. Ibid.
59. Petersen, Erling: "Økonomiske forhold", i Steen (red.): Norges krig, bind III, Oslo 1950:507.
60. Vea 1974a:76
61. Bilag til: Norges Bank. Virksomheten i hvert av årene 1940-1944. Beretning om den økonomiske stilling i de forskjellige landsdeler for årene 1940-44. Rapporter innhentet av Norges Bank. Oslo 1945, s.161. Stortingsforhandlinger 1945-46, bind 5.
62. Iversen 1989:252.
63. Ibid.
64. Innskuddsveksten i Tabell VI (Vedlegg) har trolig også sammenheng med innskudd fra tyske myndigheter og bedrifter.
65. RA, Fdep, Fiskerikontoret, pk. 33. Årsberetning, Statens Fiskarbank 1940-41:4.
66. Ibid. Beretning om Statens Fiskarbank 1941-42:6.
67. Ibid. Årsberetning, Statens Fiskarbank 1940-41:5.
68. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektør Skotnes, 3. kvartal 1940-41, datert 3/5-1941.
69. Meidell Gerhardsen 1944:49.
70. NOS X. 99. Jordbruksstatistikk 1939-1944:80ff.
71. NKMK 5/91.

72. NOS X.99. Jordbruksstatistikk 1939-1944:91.
73. NKMK 4/91.
74. NOS X.99. Jordbruksstatistikk 1939-1944:83.
75. Rønning Balsvik 1989:234.
76. Iversen 1989:253.
77. Richter Hanssen 1990:374.
78. NKMK 4/91.
79. Statistisk-økonomisk utsyn 1945:144.
80. NKMK 1/91.
81. Ibid.
82. Om noen frakteførerne fra Finnmark ble tiltalt er uvisst, men spørsmålet må ha blitt vurdert. Se note 46 og 49 i dette kapittel.
83. Innstilling fra Landssvikutvalget av 1955, s. 352. Innstillinger og betenkninger , bind II, 1962.
84. Ibid.
85. Bull 1991:384ff.
86. Statsistisk-økonomisk utsyn 1945:150.
87. Petterson 1989:125.
88. Statistisk-økonomisk utsyn 1945:247.

KAPITTEL 6:

1. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark for 1. kvartal 1940-41, datert 9/11-40.
2. Knutsen 1988:14.
3. Ytreberg, Nils A.: Handelssteder i Finnmark, Trondheim 1980:259 (2. opplag).
4. Notevarp, Olav: "Fisketilvirkning og fiskeindustri", i Strøm (red.): Norges fiskeri og fangsthåndbok, bind I, Oslo 1949:233.
5. Tande, Thorvald og Tande, Thorvald: Norsk Tørrfisknærings Historie, Bergen 1986:343.

6. NOS Norges Fiskerier 1944:20.
7. Notevarp 1949:234.
8. Tande og Tande 1986:254ff. Se også Finstad, Bjørn-Petter: "Høkker og vekker - møte med en tørrfiskvraker", i Årbok for Nordkapp 1992, Honningsvåg 1992.
9. Meidell Gerhardsen 1946:149.
10. Løkke, Gunnar: "Isproduksjon før kunstisen kom", i Årbok for Nordkapp 1990-91, Honningsvåg 1991:83.
11. Innstilling om Reisning av allsidige fiskeforedlingsanlegg i Finnmark og Nord-Troms, s. 12f. Innstillinger og betenkninger, bind 1, 1948.
12. NOS Norges Fiskerier 1941:66, Richter Hanssen 1990:349.
13. Meidell Gerhardsen 1946:155.
14. NOS Norges Fiskerier 1944:20.
15. Intervju med Helge Richardsen, Tromsø, 19/1-92.
16. Tande og Tande 1986:112ff.
17. Ibid.
18. Innstilling om Reisning av allsidige fiskeforedlingsanlegg i Finnmark og Nord-Troms, s. 7. Innstillinger og betenkninger, bind I, 1948 (Finotro-planen 1948).
19. Tande og Tande 1986:343.
20. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark, 1. kvartal 1940-41, datert 9/11-40.
21. Thorsvik, Eivind: Ut mot hav, Bodø 1977:120.
22. RA, Fdep, Eksportkontoret, boks 26. Brev fra fiskerisekretær Grahl, Kgl. Norske Generalkonsulat, Hamburg, til Fiskeridirektøren i Bergen, datert 2/9-39.
23. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark, 1. kvartal 1940-41, datert 9/11-40.
24. Tande og Tande 1986:343.
25. Strand 1992:22.
26. Rønning Balsvik 1989:212.

27. SAB, Fdir, 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark, 4. kvartal 1941-42, datert 30/7-42.
28. NOS Norges Fiskerier 1943:34f.
29. NOS Norges Fiskerier 1944:23.
30. RA, Fdep, Anleggskontoret, boks 1. Telegram fra G. Robertson, Hammerfest, til Ndep, Fiskeriavdelingen, datert 24/4-43.
31. NOS Norges Fiskerier 1939 og 1942. Arbeidere fra den tyske fabrikken ikke medregnet.
32. NOS Norges Fiskerier 1943.
33. Petterson 1989:22, Finstad 1992:77.
34. Statistisk-økonomisk utsyn 1945:78.
35. Strand 1992:22.
36. Intervju med Helge Richardsen, Tromsø, 19/1-92.
37. SAB, Fdir, 158.1/2. Oversikt over ferskfiskeksportører i Finnmark. Medlemmer i handelstandsforeningene Altafjord, Honningsvåg, Vestfinmarken, Berlevaag, Vadsø og omegn, Hammerfest og Vardø. Oversikten er fra 1941.
38. NFAT. Liste over godkjente pakkere og grossister i fersk fisk. Ajourført pr. 1/5-1943.
39. NFAT. Fiskeridirektoratets småskrifter nr. 3. Tilleggsliste nr. 1 over godkjente pakkere og grossister i fersk fisk pr. 1. august 1944, Bergen 1944.
40. SAB, Fdir 154.6/1. Kvartalsberetning 1/10 - 31/12 1942 fra fiskeriinspektøren i Finnmark, datert 5/1-43.
41. Konow 1945:138.
42. Strand 1992:22.
43. Intervju med Helge Richardsen, Tromsø, 19/1-92.
44. Statistisk-økonomisk utsyn 1945:80.
45. SAB, Fdir, 158.9/2. Beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark, 2. kvartal 1940/41, datert 23/2-41.
46. Rønning Balsvik 1989:213.
47. SAB, Fdir 158.9/2. Avskrift av beretning fra fiskeriinspektøren i Finnmark, 3.kvartal 1940/41, datert 3/5-41.
48. Rønning Balsvik 1989:213.

49. SATØ, SKFFSVINN, boks 273. Fiskeriadministrasjonens kontrollkontor 1944-45. Fra kontrollør Kristian Jensen. Kopi av "Oppgave over hver enkelt kjøpers salg av fisk i Troms og Finnmark fylke i årene 1944 og 1945 samt medlemskap i N.S. for kjøpere i Troms fylke," datert 16/6-45. Oversikten skulle trolig brukes i forbindelse med en eventuell landssviktiltale mot fiskekjøpere.

50. RA, Handels- og Industridept., Fisketransport- og Eksportkontoret, boks 21. Telegram fra Wikingfisch, Kirkenes, til Næringsdepartementets Fiskeinnkjøp, udatert.

51. SATØ, SKFFSVINN, boks 273. Fiskeriadministrasjonens kontrollkontor 1944-45 (note 49).

52. Rønning Balsvik 1989:213.

53. Sitert etter Pryser 1988:537.

54. Et av motivene for at fiskere i Finnmark startet samvirkelag, er ifølge samfunnsviter Jens Revold bitterheten mot nessekongeveldet. (Revold 1980:44).

55. SATØ, SKFFSVINN, boks 273. Fiskeriadministrasjonens kontrollkontor 1944-45 (note 49).

56. Intervju med Helge Richardsen, Tromsø, 19/1-92.

KAPITTEL 7:

1. SAB, Fdir, 042/2. KS. Forsynings- og gjenreisningsdepartementet. Plan for utbygging av Norges ferskfiskeksport etter krigen, London, datert 20/10-44.

2. St.prp. nr.1, 1932. Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennomførelse. Bilag 3: Innstilling fra Kjøle- og Fryserikomiteen, s.63.

3. Ibid:80.

4. Notevarp 1949:193ff

5. Ibid:209.

6. Ibid:195.

7. NOS Norges Fiskerier 1939:69.

8. Richter Hanssen 1990:287f.

9. Iversen 1989:79, Rønning Balsvik 1989:190.

10. Finotro-planen 1948:16.

11. Richardsen 1984:32.
12. SAB, Fdir, 042/3. KS. Fotografert kopi av utredning fra Handelsdepartementets Fiskeriavdeling: PM. Fiskeriene i krigsårene. Strengt fortrolig, datert 29/12-43.
13. Notevarp 1949:195.
14. RA, RK, AF, pk.3. Geschäftsbericht der Frostfilet A/S Trondheim, Geschäftsjahr 1942/43, datert 1/7-44.
15. NFAT. Innledning om Frostfiletanleggene av R.I. Vold, Direktoratet for fiendtlig eiendom, på møte i Trondheim 25/9-45. Helge Richardsen var bestyrer ved anlegget for Direktoratet for fiendtlig eiendom i 1946, og skriver at kapasiteten var på 140 tonn pr. døgn (Richardsen 1984:47).
16. Iversen 1989:271.
17. SAB, Fdir, 042/2. Forsynings- og gjenreisnings-departementet, London. Plan for utbygging av Norges fersk-fiskeeksport etter krigen, datert 20/10-44.
18. Iversen 1989:79.
19. RA, Fdep., Anleggskontoret. Direktoratet for arbeidsformidling og arbeidsledighetstrygd. Rundskriv 84, datert 29/8-41.
20. Norges Fiskarlags arkiv, Trondheim. Oversettelse av protokoll fra møte mellom Abteilung Fischwirtschaft og FEG 1/12-41.
21. Ibid.
22. Klaus Iversen skriver at det var omtrent 4.500 tyskere i Hammerfest under okkupasjonen (Iversen 1989:250). I Finotroplanen heter det var ca. 4.000 innbyggere i 1939 (Finotroplanen 1948:26).
23. Intervju med Hanna Anny Evensen, Hammerfest, 12/3-93.
24. I juni 1944 gikk D/S "Lynx" til Hamburg for FEG med saltfisk. I september samme år forliste skipet i Sunnfjord (Pettersen 1992:175).
25. RA, RK, AF, pk. 3. Geschäftsbericht der Frostfilet A/S, Bodø, datert 14/6-44.
26. RA, RK, AF, pk.5. FEG Svolvær. Tagesübersicht, datert 9/2-43.
27. RA, RK, AF, pk. 16. FEG Tromsø, Tagesübersicht, datert 14/7-43.
28. RA, RK, AF, pk. 16. FEG, Tromsø. Tagesübersicht, datert 6/7-44.

29. Petterson 1992:365.
30. Finotro-planen 1948:28.
31. RA, RK, AF, pk. 16. Tagesübersicht, FEG Tromsø, datert 13/6-44.
32. RA, RK, AF, pk. 16. Tagesübersicht, FEG Tromsø, datert 14/7-44.
33. Pettersen 1992:365.
34. Iversen 1989:249.
35. RA, RK, AF, pk. 25. Produktions-Statistik 1942, fra Vereinigte Tiefkühlgesellschaften Lohmann, Hamburg, til Reichskommissar für die besetzten norwegischen Gebiete, Abt. Fischerei, datert 26/3-43.
36. Ibid.
37. RA, RK, AF, pk. 25. Fra Vereinigte Tiefkühlgesellschaften Lohmann, Hammerfest, til Reichskommissar, Abteilung Fischwirtschaft, Oslo, datert 1/8-44.
38. Stortingsarkivet. Innstilling fra Handelsdepartementets komite for behandling av forskjellige spørsmål vedrørende de tidligere tyske fryserianlegg m.v., avgitt 11/12-45. Utrykt bilag til St. prp. nr. 21 (1947).
39. RA, RK, AF, pk. 10. Telegram fra FEG, Svolvær til "Reichskommissar Fischwirtschaft Oslo", datert 1/11-44.
40. Intervju med Hanna Anny Evensen, Hammerfest, 12/3-93.
41. RA, RK, AF, pk. 9. Brev fra Dr. Marre, RK, AF, til Lohmann, Hammerfest/Svolvær, datert 19/10-44.
42. Innstilling fra spesialkomiteen for industrisaker om fiendtlig eiendom. Innst. S. nr. 68., s.111f. I likhet med utstyret fra Lohmann, ble også noe av teknologien fra Frostfilet-anleggene i Bodø og Trondheim montert ombord i "Thorland". Vi må nevne noe spesielt med disse anleggene, uten at vi har anledning til å gå nærmere inn på saken her. Fryseskapene til Frostfilet var av typen Birdseye, og firmaene som brukte slike skap måtte betale en avgift pr. kilo frossen filet til patentinnehaverne, som nevnt i teksten. I 1943 overtok det britiske-nederlandske selskapet Unilever patentrettighetene til Birdseye. (SAB, Fdir, 042/3. KS. PM, Cato Sverdrup (medlem av Fiskerikomiteen i London-adm.), datert 29/1-45.) Britisk fiskerikapital ved Unilever, hadde altså inntekter av den tyske filetproduksjonen i Norge, som delvis ble drevet av fanger fra Ukraina. Helge Richardsen var bestyrer ved Frostfilet i Bodø i 1946 for Direktoratet for fiendtlig eiendom. Han hevder at tyskerne satte produksjonsavgiften inn på konto i Norges Bank, og at beløpet ble overført til eierne i Storbritannia etter krigens slutt.

(Richardsen 1984:49).

43. Dancke, Trond: Opp av ruinene, Oslo 1986:217.

44. Finotro-planen 1948:20ff.

45. RA, RK, AF, pk.25. Vorschlagsliste Nr.1 für die Verleihung des Kriegsverdienstkreuze 2. Klasse mit Schwerter. Fra RK, Oslo, til den Herrn Staatsminister und Chef der Präsidualkanzlei des Führers und Reichskanzlers, datert april 1945.

KONKLUSJON:

1. Finotro-planen 1948.

2. Lien 1975:119ff.

3. Christensen, Pål: Fiskerihistorie som etterkrigshistorisk forskningsfelt, LOS-senter Notat 91/8, Bergen 1991 (Christensen 1991b).

4. Dancke 1986. Fiskeridepartementet. Innstilling fra Fiskeværskomiteen, 1947.

Litteratur

- Bauck, Bjarne: Trondheim Losseanlegg og Kjølelager A/S 1933-1943, Trondheim 1943.
- Bull, Edvard: Klassekamp og fellesskap, Norges historie, bind 13, Oslo 1991 (2. opplag).
- Bjørklund, Ivar: Fjordfolket i Kvæningen, Tromsø-Oslo-Bergen-Stavanger 1985.
- Bjørnstad, Bjørn: "Huset som freden reddet - eller da freden kom krigen i forkjøpet", i Bodøboka, Bodø 1985.
- Christensen, Pål og Hallenstvedt, Abraham: På første hånd. Norges Råfisklag gjennom 50 år, Tromsø 1990.
- Christensen, Pål: "'En havenes forpester - et kjempestinkdyr'. Om tråls spørsmålet i Norge før andre verdenskrig", i Historisk Tidsskrift 4/1991 (Christensen 1991a)
- Christensen, Pål: Fiskerihistorie som etterkrigshistorisk forskningsfelt, LOS-senter Notat 91/8, Bergen 1991 (Christensen 1991b).
- Dahl, Hans Fredrik: "Norsk politikk 1940-45. Kontinuitet eller brudd?", i Dahl (red.): Krigen i Norge, Oslo 1974.
- Dahl, Hans Fredrik: Hva er fascisme?, Oslo 1979.
- Dancke, Trond M. E.: Opp av ruinene. Gjenreisningen av Finnmark 1945-1960, Oslo 1986.
- Debes, Jan: Sentraladministrasjonens historie 1940-1945, bind 5, Oslo 1980.
- Drivenes, Einar-Arne: Fiskarbonden og gruveslusk, Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø 1985.
- Eriksen, Knut Einar og Halvorsen, Terje: Frigjøring, Norge i krig, bind 8, Oslo 1987.
- Fredriksen, Freder og Arvola, Rolf (red.): Finnmark Fiskarlag 1928-1978, Harstad 1978.
- Finstad, Bjørn-Petter: "Høkker og vekker - møte med en tørrfiskvraker", i Årbok for Nordkappmuseet 1992, Honningsvåg 1992.
- Fulsås, Narve: "Hushaldsøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland, 1850-1950", i Historisk Tidsskrift 2/86.

Furre, Berge: Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990, Oslo 1991.

Gamst, Thorbein: Finnmark under hakekorset, Oslo 1984.

Grimnes, Ole Kristian: "Ny okkupasjonslitteratur og noen synspunkter på okkupasjonstiden", i Nytt lys på okkupasjonshistorien, Oslo 1991.

Grimnes, Ole Kristian: "Ved å pusse Quislingkoblet på befolkningen... De krogske teser om norsk okkupasjonshistorie", i Materialisten, 1/79.

Grønhaug, Reidar: "Chayanov's regel", i Lov og struktur, Bergen 1976.

Hallenstvedt, Abraham og Dynna, Bjørn: Fra skårunge til høvedsmann. Med Norges Fiskarlag gjennom 50 år, Trondheim 1976.

Hjeltnes, Guri: Hverdagsliv, Norge i krig, bind 5, Oslo 1987.

Hjort, Johan: Vekslingerne i de store fiskerier, Kristiania 1914.

Holst, Alex. og Notevarp, Olav: Om frysning av fisk og fiskefilet, Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier, nr. IV - 1931, Bergen 1932.

Holst, Erling: Fisk og havner, Oslo 1936.

Iversen, Klaus: 100 år med lys og varme. Hammerfest Elektrisitetsverk 1891-1991, Hammerfest 1991.

Iversen, Klaus: Krise, utslettelse og nytt liv. Hammerfest ~~etter~~ 1945, Hammerfest 1989.

Iversen, Thor: Utviklingen av fiske og fiskemetoder i Norge, Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier, nr. 4 - 1937, utgitt av Fiskeridirektoratet, Bergen 1937.

Johnsen, Inggard: Fiskeribanken gjennom 25 år. 1921-1946., Bergen 1946.

Kolle, Nils: Omleggingen av av loddetorskefiskeriet fra kyst- ~~til~~ bankfiskeri i mellomkrigstida, og hvordan dette påvirket deltakende fiskere fra Finnmark, hovedoppgave i historie, Universitetet i Beregn, 1979.

Konow, Carl: Tørrfiskhandel, Bergen 1945.

Knutsen, Nils Magne: "Handelssteder og nessekonger", i Knutsen (red.): Nessekongene. De store handelsdynastiene i Nord-Norge, Oslo 1988.

Larssen, Einar B.: Rutefart og krig i Nord-Norge,

Trondheim 1946.

Lien, Børre: Findus og norsk fiskeripolitikk 1943-1956, Universitetet i Tromsø, 1975.

Lunde, Aage: Sør-Varangers historie, Sør-Varanger 1979.

Løkke, Gunnar: "Isproduksjon før kunstisen kom", i Årbok for Nordkapp 1990-91, Honningsvåg 1991.

Meidell Gerhardsen, Gerhard: Statsbåtene, Fiskeridirektoratets skrifter, vol. 1, nr.3, Bergen 1944.

Meidell Gerhardsen, Gerhard: Våre fiskerier under og etter krigen, Sak og samfunn 7, Bergen 1945.

Meidell Gerhardsen, Gerhard: Våre fiskerier i mellomkrigstida, Sak og samfunn 6, Bergen 1946.

Mikkelsen, Magnar: Hundre år under pishen. Fortellinger fra Finnmark, Oslo 1978.

Milward, Alan: The Fascist Economy in Norway, Oxford 1972.

Milward, Alan: War, Economy and Society, 1987.

Myklebust, Jan Petter and Hagtvvet, Bernt: "Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling", in Ugelvik Larsen, Hagtvvet, Myklebust (ed.): Who were the Fascists?, Bergen-Oslo, Tromsø 1980.

Niemi, Einar: "Pomorhandelen sett med norske øyne", i Ottar 4/1992.

Nordland Fylkes Fiskarlag 1927-1977, Bodø 1977.

Notevarp, Olav: "Fisketilvirkning og fiskeindustri", i Strøm (red.): Norsk fiskeri- og fangsthåndbok, Oslo 1949.

Paulsen, Helge: "Tysk økonomisk politikk i Norge 1940-45", i Dahl (red.): Krigen i Norge, Oslo 1974.

Paulsen, Helge: "Tyske okkupasjonsorganer i Norge 1940-1945", i Håndbok for Riksarkivet, Oslo 1992.

Petersen, Erling: "Økonomiske forhold", i Steen (red.) Norges krig, bind III, Oslo 1950.

Pettersen, Lauritz: Hjemmeflåten, Handelsflåten i krig, bind 5, Oslo 1992.

Petterson, Arvid: Gjenreisninga i Porsanger 1945-1952. Lokal eller sentral styring?, hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 1989.

- Pryser, Tore: Klassen og nasjonen, Arbeiderbevegelsenes historie, bind 4, Oslo 1988.
- Rasmussen, Birger: "Våre viktigste fiskerier", i Strøm (red.): Norsk fiskeri- og fangsthåndbok, Oslo 1949.
- Revold, Jens: Fiskersamvirket i Finnmark - modernisering og fellesorganisering, hovedoppgave i samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, 1980.
- Richardsen, Helge: Nord-norsk fiskeindustri - erindringer og tanker, Tromsø 1984.
- Richter Hanssen, Einar: Nordkapp - en fiskerikommune. Fra de eldste tider til i dag, Nordkapp 1990.
- Richter Hanssen, Einar: "Fiskeriene - Finnmarks hovednæring", i Årbok for Nordkapp 1990-91, Honningsvåg 1991.
- Rønning Balsvik, Randi: Vardø. Grensepost og fiskevær 1850- 190, Vardø 1989.
- Rønning Balsvik, Randi og Drake, Michael: upublisert manus til kapittel om befolkningsutvikling i Nord-Norges kulturhistorie, Tromsø 1992.
- Skodvin, Magne: Norsk historie 1939-1945, Oslo 1990.
- Solhaug, Trygve: De norske fiskeriers historie 1815-1880, Bergen-Oslo-Stavanger-Tromsø 1983 (2. utgave).
- Solhaug, Trygve: "Kulturformer, økonomiske og sosiale mekanismer i det førindustrielle "Fisker-Norge" (1790- 1880)", i Heimen 1976.
- Sund, Oscar: Die Norwegische Seefischerei, Handbuch der Seefischerei Nordeuropas, Band VIII, Heft 1a, Stuttgart 1938.
- Strand, Inge: upublisert manus til kapittel om økonomi og næringsliv i Nordland 1940-1960, Nordlandbankens historie, Bodø 1992.
- Statens Fiskarbank 1921-1971, Bergen 1972.
- Tande (sr.), Thorvald og Tande, Thorvald (jr.): Norsk Tørrfisknærings Historie, Bergen 1986.
- Thorsvik, Eivind: Ut mot hav, Bodø 1977.
- Thorsvik, Eivind: I storm og stilla, Bodø 1982.
- Tuveng, Morten: Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen, Sak og samfunn 13, Bergen 1946.
- Valen, Terje: De tjente på krigen, Oslo 1974.

- Vea, Jon: Næringsliv og holdninger, hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1974 (Vea 1974a).
- Vea, Jon: "Næringslivet i 1940", i Dahl (red.): Krigen i Norge, Oslo 1974 (Vea 1974b).
- Vidvei, Leiv: "Eit oversyn over statsskattelegginga av inntekt til personlege skattytarar frå budsjettåret 1939/40 (inntektsåret 1938) til budsjettåret 1951/52 (inntektsåret 1950.)", i Skatt på personleg inntekt og midel, Samfunnsøkonomiske studier nr.2, 1954.
- Wallem, Frederik. M.: Handelen med Tørfisk og Klipfisk, Kristiania 1893.
- Wicken, Olav: "Industrial Change in Norway during the Second World War", i Scandinavian Journal of History, vol. 8 - 1983.
- Wyller, Thomas Chr.: Nyordning og motstand, Oslo 1958.
- Ytreberg, Nils A.: Handelssteder i Finnmark, Trondheim 1980 (2. opplag).
- Ørvik, Nils: Norge i brennpunktet, bind 1, Handelskrigen 1939-40, Oslo 1953.
- Østerud, Øyvind: "Nytt perspektiv på det store hamskifte", i Historisk Tidsskrift 2/1975.

Muntlige kilder

- Intervju med Hanna Anny Evensen, Hammerfest, 12/3-1993.
- Intervju med Helge Richardsen, Tromsø, 19/1-1992.
- Nordkappmuseets muntlige kilder, intervjuer foretatt våren 1991.

Trykte kilder

Beretning om den økonomiske stilling i de forskjellige landsdeler for årene 1940-44, Bilag til: Norges Bank: Virksomheten i hvert av årene 1940-1944.

Forslag om bevilgninger for budsjetterminen 1. juli - 30. juni 1947 til innkjøp og drift av Gunnar Fredriksen A.S'eiendommer i Melbu, St. prp. nr. 21 (1947).

Forsyningsdepartementets virksomhet i Norge under okkupasjonen, St. meld. nr. 37 (1945-46).

Innstilling fra Handelsdepartementets komite for behandling av forskjellige spørsmål vedrørende de tidligere tyske fryserianlegg m.v., avgitt 11/12-45. Bilag til St. prp. nr. 21 (Stortingsarkivet).

Innstilling fra Kjøle- og Fryserikomiteeen, St. prp. nr. 1 (1932). Om landsplan for kjøleanlegg langs kysten og bevilgning til dens gjennom førelse.

Innstilling fra Landssvikutvalget av 1955, Innstillinger og betenknings, bind II, 1962.

Innstilling fra spesialkomiteen for industrisaker om fiendtlig eiendom, Innst. S. nr. 68.

Innstilling om Reisning av allsidige fiskeforedelingsanlegg i Finnmark og Nord-Troms, Innstillinger og betenkiniger, bind I, 1948 (Finotro-planen 1948).

Om fiendtlig eiendom, St. meld nr. 51 (1948).

Plan for utbygging av Norges ferskfiskeeksport etter krigen, Forsynings- og gjenreisningsdepartementet, London, datert 20/10-44.

NOS Arbeidslønninger i industrien, 1940-1944.

NOS Jordbruksstatistikk, 1939-1944.

NOS Norges Fiskerier, 1930-1945.

NOS Norges private aksjebanker og sparebanker, 1939-1944.

Årsberetning vedkommende Norges Fiskerier, 1919, 1929-30, 1938-1945.

Arkivmateriale

Riksarkivet: Reichskommissariat, Abteilung Fischwirtschaft.

Riksarkivet: Fiskeridepartementet (tidl. Handelsdept.)

Statsarkivet i Bergen: Fiskeridirektoratets arkiv.

Statsarkivet i Tromsø: Statens konsulent for fiskarsamvirke i Nord-Norge.

Statsarkivet i Tromsø: Statsskattprotokoller for Alta/Talvik 1938/39-1944/45.

Norges Fiskarlags arkiv, Trondheim.

Finmark Fiskarlags arkiv, Nordkappmuseet, Honningsvåg.

Vedlegg

Tabell I. Antall fiskere i Norge 1930, 1932, 1934, 1936, 1938, 1940-1945.

År	Totalt	Eneyrke	Hovedyrke	Biyrke
1930	102 123	28 595	38 519	35 009
1932	105 691	31 344	39 299	35 048
1934	110 805	33 344	40 732	36 729
1936	119 963	37 644	42 532	39 787
1938	124 655	37 351	45 564	41 740
1940	121 961	34 422	45 965	41 574
1941	115 095	34 587	40 261	40 247
1942	112 378	33 129	39 059	40 190
1943	114 065	35 431	40 169	38 465
1944	116 898	37 233	39 910	39 755
1945	112 404	34 830	38 843	38 731

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1930-1945.

Tabell II. Antall fiskere i Finnmark 1931-1943. Fordelt på eneyrke, hovedyrke og biyrke. Absolutte tall og relativ andel

År	Totalt	Eneyrke	%	H. yrke	%	Biyrke	%
1931	8 449	3 457	41	3 879	46	1 113	13
1932	8 722	3 668	42	4 284	49	770	9
1933	8 439	3 687	44	4 091	48	661	8
1934	8 630	3 758	44	4 080	47	792	9
1935	8 834	4 852	55	3 093	35	889	10
1936	9 626	5 196	54	3 047	32	1 382	14
1937	9 743	5 265	54	3 130	32	1 348	14
1938	9 802	4 860	50	3 448	35	1 494	15
1939	9 810	4 291	44	3 860	39	1 659	17
1940	9 332	3 248	35	4 344	46	1 740	19
1941	9 014	3 842	43	3 152	35	2 020	22
1942	9 280	3 511	38	3 620	39	2 149	23
1943	9 005	3 690	41	3 494	39	1 821	20

Tall for 1944 mangler pga, nedbrenningen og evakueringen.

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1931-1943.

Tabell III. Deltakelse i vinterfisket (skreifisket) i Finnmark. Antall mann og båter 1930-1944.

År	Mann	Båter
1930	5 279	1 806
1931	5 614	1 796
1932	5 005	1 795
1933	4 968	1 804
1934	5 254	1 784
1935	4 974	1 718
1936	6 027	1 957
1937	6 444	1 968
1938	6 853	2 149
1939	7 866	2 352
1940	7 186	2 037
1941	5 504	1 632
1942	3 761	1 213
1943	2 778	884
1944	2 973	955

Kilder: NOS Norges Fiskerier 1939, 1942, 1944.

Tabell IV. Relativ andel av de totale fangstmengdene i Vest-Finnmark og Øst-Finnmark 1935-1944.

	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944*)
Vest	42	41	45	55	47	70	68	79	76	65
Øst	58	59	55	45	53	30	32	21	24	35

*) Usikkert tallgrunnlag.

Kilde: NOS Norges Fiskerier 1935-1944.

Tabell V. Antall arbeidere ved bygg og anlegg i kommuner i Finnmark i oktober måned. (Kommuner med minst 100 bygge- og anleggsarbeidere).

Herreder:	1941	1942	1943	1944
Alta	493	439	448	486
Talvik	483	234	731	252
Sørøysund	159	-	-	-
Kvalsund	323	254	272	127
Kistrand	622	529	1016	1016
Karasjok	-	101	-	-
Lebesby	100	-	-	-
Tana	270	124	157	157
Gamvik	-	101	-	-
Berlevåg	159	177	193	250
Nesseby	189	-	147	173
Nord-Varanger	178	-	160	169
Sør-Varanger	1029	925	943	698
Byer:				
Vardø	187	-	179	179
Hammerfest	130	135	184	139
Vadsø	342	135	-	-
Fylket:	4655	3154	4430	3646

Kilde: Tuveng: Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen, Oslo 1946:172.

Tabell VI. Innskudd i sparebankene i Finnmark 1940-1944. Relative tall. 1939=100 (1939: Absolutte tall i 1000 kr).

Sparebank	1939	1940	1941	1942	1943	1944
Sørøysund	40	135	155	205	255	248
Måsøy	61	98	131	158	220	185
Berlevåg	160	111	248	403	553	526
Talvik	268	88	137	158	219	219
Kjelvik	667	137	281	389	534	345
Sør-Varanger	681	903	502	401	191	215
Alta	815	105	151	247	517	213
Hammerfest	827	126	248	435	310	280
Vardø	1147	111	192	195	205	221
Vadsø	2041	146	183	235	275	281

Kilder: NOS Norges private aksjebanker og sparebanker.
1939: NOS X.5, 1940: NOS X.27, 1941: NOS X.47,
1942: NOS X.106, 1943: NOS X.109, 1944: NOS X.113.

